

« Η ΕΠΙΤΟΜΗ
ΤΗΣ ΙΕΡΟΚΟΣΜΙΚΗΣ ΙΣΤΟΡΙΑΣ »
ΤΟΥ ΝΕΚΤΑΡΙΟΥ ΙΕΡΟΣΟΛΥΜΩΝ
ΚΑΙ ΑΙ ΠΗΓΑΙ ΑΥΤΗΣ

Ὁ πατριάρχης Ἱεροσολύμων Νεκτάριος ὁ Κρής (1602 - 1676)¹, πλὴν τῶν θεολογικῶν συγγραφῶν αὐτοῦ, κατέλιπε καὶ ἔργον ἱστορικόν, εἰς ὃ καὶ ὀφείλει κατ' ἐξοχὴν τὴν ὑστεροφημίαν του, τὴν « Ἐπιτομὴν τῆς Ἱεροκοσμικῆς Ἱστορίας ». Τὸ βιβλίον τοῦτο, ἐκδοθὲν τὸ πρῶτον τῷ 1677, κατέστη προσφιλὲς εἰς τὸ ἑλληνικὸν ἀναγνωστικὸν κοινὸν ἐπὶ ἓνα καὶ ἡμισυ σχεδὸν αἰῶνα, ὡς προκύπτει ἐκ τῶν ἐπισημασμένων ἀνατυπώσεων αὐτοῦ, δύναται δὲ νὰ θεωρηθῇ ἐκ τῶν σπουδαιότερων ὑπὸ Ἑλλήνων γραφέντων μετὰ τὴν Ἄλωσιν χρονολογικοῦ χαρακτῆρος ἔργων.

1) Περὶ Νεκταρίου τοῦ Κρητός, ἐνὸς τῶν σημαντικωτέρων Ἑλλήνων λογίων μετὰ τὴν Ἄλωσιν, καὶ τῶν ἔργων αὐτοῦ (πλὴν τῆς « Ἐπιτομῆς τῆς Ἱεροκοσμικῆς Ἱστορίας », ἣν ἐκρίναμεν ἄξιαν ἰδιαιτέρας ἐνταῦθα ἐξετάσεως) διαλαμβάνομεν ἐκτενῶς εἰς προσεχῆ ἐργασίαν μας. Ἐπὶ τοῦ παρόντος σημειοῦμεν περὶ αὐτοῦ ὀλίγας λέξεις πρὸς κατατοπισμὸν τοῦ ἀναγνώστου τῆς παρουσίας μελέτης.

Ὁ Νεκτάριος ἐγεννήθη ἐν Κρήτῃ τῷ 1602 καὶ ἐσπούδασεν εἰς τὴν περίφημον ἐν Χάνδακι σιναϊτικὴν σχολὴν τῆς Ἁγίας Αἰκατερίνης, βραδύτερον δὲ καὶ παρὰ τῷ φιλοσόφῳ Θεοφίλῳ Κορυδαλεῖ ἐν Ἀθήναις. Εἰκοσαετῆς γενόμενος ἠσπάσθη τὸν μοναχικὸν βίον καὶ μετέβη εἰς τὴν μονὴν τοῦ Σινᾶ, ἧς ἀνεδείχθη ἐκ τῶν διαπρεπεστέρων τροφίμων. Ὡς Σιναΐτης ἱερομόναχος, διδάσκαλος καὶ ἱεροκῆρυξ, διεκρίθη διὰ τὴν μόρφωσιν καὶ τὰ προσόντα του, ὧν ἕνεκα καὶ ἐξελέγη πατριάρχης Ἱεροσολύμων τῷ 1661. Κατὰ τὸ διάστημα τῆς πατριαρχίας του (1661 - 1669) διεδραμάτισε σημαῖνον πρόσωπον εἰς τὴν ἱστορίαν τοῦ ὑποδούλου Ἑλληνισμοῦ, ἠγωνίσθη ὑπὲρ τῶν προνομίων τοῦ ἔθνους καὶ ἐπρωτοστάτησεν εἰς τὴν ἴδρυσιν σχολείων. Παραιτηθεὶς τῷ 1669 ὑπὲρ τοῦ βοηθοῦ αὐτοῦ καὶ ἀξίου διαδόχου του Λοσιθέου, ἠσύχαζεν ἐν Ἱεροσολύμοις μελετῶν καὶ συγγραφῶν μέχρι τοῦ θανάτου του (1676). Ἐκτὸς τῆς « Ἐπιτομῆς τῆς Ἱεροκοσμικῆς Ἱστορίας » κατέλιπε πολλὰ συγγράμματα, ἰδίως θεολογικά, ὡς καὶ διδαχάς, στιχογραφήματα καὶ ἐπιστολάς, ὧν τὰ πλεῖστα ἀνέκδοτα. Ὁ Νεκτάριος ὑπῆρξεν ἐκ τῶν ἐπιφανεστέρων θεολόγων τῆς Ὀρθοδόξου Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας καὶ ἐκ τῶν προδρόμων τῆς ὀλίγον μετέπειτα ἀρξαμένης νεοελληνικῆς πνευματικῆς ἀναγεννήσεως. Περὶ τοῦ Νεκταρίου ἔχουν γραφῆ πολλά, ἀλλ' ἑλληνικῶν καὶ ἀσυστηματοποίητα. Ἐνταῦθα ἀρκούμεθα νὰ παραπέμψωμεν εἰς τὸ τελευταῖον περὶ αὐτοῦ ἄρθρον ἐν « Dictionnaire de Théologie Catholique » τόμ. XI 2, Paris 1930 σ. 56-58 ὑπὸ V. Grumel, ἔνθα καὶ ἡ κυριώτερα βιβλιογραφία.

Τὰ γνωστότερα τῶν τοιούτων χρονογραφικῶν ἔργων τῆς Τουρκοκρατίας² ἤρχισαν ἤδη καθιστάμενα, καὶ εὐλόγως, ἀντικείμενον ἐπιστημονικῆς ἐξετάσεως, ὡς ἡ «Ἐκθεσις Χρονικῆ» τοῦ Μανουὴλ Μαλαξοῦ (16 αἰ.) καὶ ὁ «Χρονογράφος ἢ Βιβλίον Ἱστορικὸν» τοῦ Δωροθέου Μονεμβασιάς (α' ἔκδ. τῷ 1631)³, ἡ «Νεῖα σύνοψις διαφόρων Ἱστοριῶν» τοῦ Ματθαίου Κιγάλα⁴ καὶ ἡ «Βίβλος Χρονικῆ» τοῦ Ἰωάννου Στάνου (18 αἰ.)⁵. Ἡ ἐξέτασις δὲ τούτων καὶ ἐν γένει τῶν ἱστορικῶν ἔργων τῆς Τουρκοκρατίας⁶, ἦτοι ἡ ἐξακριβωσις τοῦ χρόνου, καθ' ὃν συνεγράφησαν καὶ τοῦ συγγραφέως αὐτῶν, ἰδίᾳ δὲ τῶν πηγῶν, τοῦ χαρακτῆρος καὶ τῆς τυχόν πρὸς ἄλλα ἔργα σχέσεώς των, εἶναι χρήσιμος εἰς ἡμᾶς, ὡς ἤδη ὀρθῶς παρατηρήθη⁷, τὸ μὲν πρὸς ἐκτίμησιν τοῦ βαθμοῦ τῆς ἀξίας των ὡς ἱστορικῶν πηγῶν περὶ τῆς ἐποχῆς, περὶ ἧς πραγματεύονται, τὸ δὲ πρὸς μελέτην αὐτῶν καθ' ἑαυτὰ ὡς πνευματικῶν δημιουργημάτων τοῦ ὑποδούλου ἑλληνισμοῦ κατοπτριζόντων τὴν πνευματικὴν ἐν γένει κατάστασιν τούτου καὶ τὰς διαφοροὺς κατὰ καιροὺς πνευματικῆς τάσεως του. Ὑπὸ τὴν διττὴν ταύτην ἔποψιν θὰ ἐξετασθῇ κατωτέρω καὶ ἡ «Ἐπιτομὴ τῆς Ἱεροκοσμικῆς Ἱστορίας»⁸ τοῦ Νεκταρίου, ἧτις οὐδεμιᾶς μέχρι σήμερον συστηματικῆς ἐξετάσεως ἔτυχε⁹. Θὰ διαλάβωμεν λοιπὸν α) περὶ τοῦ χρόνου τῆς συγγραφῆς καὶ τῶν ἐκδόσεων τοῦ ἔργου· β) περὶ τῶν περιεχομένων καὶ τῶν πηγῶν αὐτοῦ· καὶ γ) περὶ τοῦ χαρακτῆρος καὶ τῆς ἀξίας του.

²) Βλ. περὶ τούτων Κ. Κ r u m b a c h e r, Ἱστορία τῆς Βυζαντινῆς Λογοτεχνίας κατὰ μετέφρασιν ἱπὸ Γεωργίου Σωτηριάδου τόμ. Α', ἐν Ἀθήναις 1897 σ. 810-814.

³) Βλ. περὶ τούτων πρὸ παντὸς D. R u s s o, Studi Istorice Greco-Romane. Opere postume . . . t. I, Bucuresti 1939 σ. 58-62 καὶ 68-86. Τὴν λοιπὴν πλουσίαν βιβλιογραφίαν βλ. παρὰ G y u l a M o r a v e s i k, Byzantinoturcica. I. Die byzantinische Quellen der Geschichte der Türkenölker, Budapest 1942 σ. 128-129 καὶ 246-248.

⁴) Βλ. D. R u s s o, ἔνθ' ἄνωτ. σ. 87-91. Τὸ βιβλίον, ὡς ἀποδεικνύει ἐνταῦθα ὁ Ροῦσσος, ἐτυπώθη οὐχὶ τῷ 1637, ὡς ἀναγράφεται εἰς τὴν προμετωπίδα του, ἀλλὰ μόλις τῷ 1650.

⁵) Ν. Γ. Σ β ο ρ ῶ ν ο υ, Ἰωάννης Στάνος, «Ἀθηνα» τόμ. 49 (1939) σ. 233 - 242.

⁶) Ἡ γενικωτέρα συνθετικὴ ἐργασία τοῦ Σ π υ ρ. Λάμπρου «Αἱ ἱστορικαὶ μελέται ἐν Ἑλλάδι κατὰ τὸν πρῶτον αἰῶνα τῆς παλιγγενεσίας μετὰ προεισαγωγῆς περὶ τῶν ἑλληνικῶν ἱστορημάτων ἐπὶ Τουρκοκρατίας» ἡ περιλαμβανομένη εἰς τὸ ὑπ' ἀριθ. Η' κατάλοιπον αὐτοῦ (πρβλ. «Νέον Ἑλληνομνήμονα» τόμ. 14 [1917] σ. 208 - 209 καὶ 267 - 269) παραμένει δυστυχῶς ἀνέκδοτος.

⁷) Βλ. Ν. Γ. Σ β ο ρ ῶ ν ο υ, ἔνθ' ἄνωτ. σ. 340.

⁸) Ἐφεξῆς ἡ «Ἐπιτομὴ τῆς Ἱεροκοσμικῆς Ἱστορίας» θὰ δηλοῦται διὰ τῆς βραχυγραφίας «Ἐπιτομή». Πλήρη τὴν ἐπιγραφὴν αὐτῆς βλ. κατωτέρω σ. 296.

⁹) Ὀλίγαι κρίσεις μόνον περὶ τοῦ ἔργου ἐξηγήθησαν κατὰ καιροὺς, ὧν τὰς

Α. ΧΡΟΝΟΣ ΣΥΓΓΡΑΦΗΣ ΚΑΙ ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΤΗΣ «ΕΠΙΤΟΜΗΣ»

Ἡ «Ἐπιτομή» συνεγράφη ὑπὸ τοῦ Νεκταρίου, κατὰ τὸν βιογράφων αὐτοῦ Δοσιθέου Ἱεροσολύμων¹⁰, ἐν τῇ μονῇ τοῦ Σινᾶ μετὰ τὴν ἐπάνοδον αὐτοῦ ἐκ Μολδοβλαχίας, ὅπου εἶχε σταλῆ, ἵνα προκαλέσῃ τὴν ἐπέμβασιν τοῦ ἡγεμόνος Βασιλείου Λούπου ὑπὲρ τῶν Σιναϊτῶν εἰς τὴν μετὰ τοῦ Ἀλεξανδρείας Ἰωαννικίου διένεξίν των, ἄρα οὐχὶ πρὸ τοῦ 1651, ὅτε εὐχόσκομεν εἰσέτι τὸν Νεκτάριον ἐν Κωνσταντινουπόλει συνεχίζοντα τὰς ἐνεργείας του ὑπὲρ τῆς αὐτῆς ὑποθέσεως καὶ μνημονευόμενον εἰς πατριαρχικὸν γράμμα τοῦ ἔτους τούτου¹¹.

κυριωτέρας σημειοῦμεν ἐνταῦθα.

Πρῶτος περὶ τὸ 1720 ὁ Δημήτριος Προκοπίου, Ἐπιτετημένη ἐπαρτίθμισις τῶν κατὰ τὸν παρελθόντα αἰῶνα λογίων Γραικῶν κλπ. (παρὰ Joh. Alb. Fabricii, Bibliotheca Graeca, ἔδ. Harles τόμ. XI, Hamburgi 1808 σ. 527, καὶ ἀνατύπ. ἐν Κ. Ν. Σάθα, Μεσαιωνικὴ Βιβλιοθήκη τόμ. Γ', ἐν Βενετίᾳ 1872 σ. 485) χαρακτηρίζει τὴν «Ἐπιτομήν» ἢ, ὡς ὀνομάζει ταύτην, «τὴν τῶν Αἰγυπτίων καὶ Σαρακηνῶν Ἱστορίαν» ὡς «βιβλίον περιεργάστον, ἐν ᾧ εἰσὶν ἰδεῖν τῶ βουλομένῳ ἀναγνόντι λείψανα παλαιᾶς Ἀρχαιολογίας, ἀπεξ ἀνελέστατο ἐκ πολλῶν καὶ διαφόρων βιβλίων, καὶ μάλιστα τῶν Ἀραβικῶν τῆς ἀξιολόγου βιβλιοθήκης τοῦ ἐν τῷ ὄρει τῷ Σινᾶ βυβαλικῷ μοναστηρίου, ἠνίκα διεῖπε τὸν ἐκεῖσε θρόνον». Ὁ Κ. Ν. Σάθας, Νεοελληνικὴ Φιλολογία, ἐν Ἀθήναις 1868 σ. 320, γράφον ὅτι εἰς τὰ συγγράμματα τοῦ Νεκταρίου «καταδεικνύεται εὐνομάθειαι ἀξιέπαιτος», προσθέτει: «Ἰδίως δὲ ἡ Ἱεροκοσμικὴ Ἱστορία καθίσταται λίαν πολύτιμος διὰ τὴν Ἱστορίαν τοῦ ἡμετέρου ἔθνους ὡς περιέχουσα γεροντία ἀπὸ ἀραβικῶν πηγῶν ληφθέντα καὶ ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἀμνημόνευτα παρ' ἄλλοις ἱστορικοῖς». Ἐκ δὲ τῶν νεωτέρων ὁ Κωστός Ν. Παπαμιχαλόπουλος, Ἡ μονὴ τοῦ ὄρους Σινᾶ, Ἀθήναι-Κάϊρον 1932 σ. 1 τοῦ προλόγου γράφει: «Τὸ βιβλίον, περιεργότατον καὶ λίαν ἐνδιαφέρον διὰ τὰς ἐν αὐτῷ ἀπίρους εἰδήσεις καὶ λεπτομερεῖς πληροφορίας περὶ τῆς ἀραβικῆς Ἱστορίας καὶ τῶν σιναϊτικῶν πραγμάτων ἰδιαιτέρως, προῆλθεν ἐκ μακροτάτης μελέτης ἐν τῇ βιβλιοθήκῃ τοῦ Σινᾶ Ἑλλήνων καὶ Ἀράβων συγγραφέων . . . πολλαὶ δεκάδες σοφῶν βιβλίων τῆς σήμερον δὲν ἰσοφαρίζουσι πρὸς ὀλίγας σελίδας ἐκείνου. Ἰδίως τὰ περὶ τοῦ Σινᾶ . . . εἰσὶν ἐκτεθειμένα μετὰ βαθυτάτης εὐσεβείας, πληροστάτης γνώσεως, μετὰ φιλοσοφίας, μετ' ἀκριβείας, μετ' ἀγάπης, ὡς δὲν γράφονται πλέον βιβλία . . . » κλπ.

Πλὴν τῶν ἀνωτέρω ὀλίγων, οὐδὲν ἄλλο σημαντικὸν ἐγγράφη, καθ' ὅσον γνωρίζομεν, περὶ τῆς «Ἐπιτομῆς».

¹⁰⁾ Ἡ ὑπὸ τοῦ Δοσιθέου συνταχθεῖσα βιογραφία τοῦ Νεκταρίου, ἥτις ἀποτελεῖ τὴν κυριωτέραν περὶ τοῦ βίου αὐτοῦ πηγὴν, εἶναι συνεκδεδομένη μετὰ τοῦ ἔργου τοῦ Νεκταρίου, Περὶ τῆς ἀρχῆς τοῦ πάπα ἀντίρρησις, ἐν Ἰασίῳ 1682 σ. 4, ἀνετυπώθη δὲ καὶ ὑπὸ Émile Legrand, Bibliographie Hellénique . . . au XVII siècle, τόμ. 2, Paris 1894 σ. 404-407.

¹¹⁾ Παρὰ Καλλινα Δελικάνη, Τὰ ἐν τοῖς κώδιξι τοῦ πατριαρχικοῦ ἀρχιεπισκοπικεῖου σωζόμενα ἐπίσημα ἐκκλησιαστικὰ ἔγγραφα τὰ ἀφορῶντα εἰς τὰς σχέσεις τοῦ οἰκουμενικοῦ πατριαρχεῖου κλπ. [=τόμ. Β'], ἐν Κωνσταντινουπόλει 1904 σ. 358-361.

Ἀκριβέστερον δυνάμεθα νὰ προσδιορίσωμεν τὸν χρόνον τῆς συγγραφῆς τοῦ ἔργου ἐκ τῶν ἀκολουθῶν ἐνδείξεων: Ἐν σ. 221 τῆς «Ἐπιτομῆς» ὁ Νεκτάριος ἀναφέρει ὅτι μετὰ τὸν Ἰωαννίκιον ἐγένετο πατριάρχης Ἀλεξανδρείας «ὁ νῦν κύρ Παῖσιος», ὅστις γνωρίζομεν ὅτι ἐχειροτονήθη τῇ 15 Ὀκτωβρίου 1657¹². Ἐξ ἄλλου ἐν σ. 223 ἀναφέρει ὡς διατελοῦντα τότε εἰσέτι ἀρχιεπίσκοπον τοῦ Σινᾶ τὸν Ἰωάσαφ, περὶ οὗ εἶναι γνωστόν ὅτι ἀπεβίωσε τῇ 5 Μαΐου 1660¹³, διεδέχθη δὲ τοῦτον αὐτὸς ὁ Νεκτάριος. Μεταξὺ ἄρα τῶν δύο τούτων χρονολογιῶν συνεχρῶνται τὰ ἔργον. Ἐπι δεῦτερον δύνανται νὰ ὀρισθῶσιν ὡς χρόνος ἀποπερατώσεως τῆς συγγραφῆς τοῦ ἔργου τὰ ἔτη 1659-1660 ἐκ τοῦ ἐν τέλει αὐτοῦ (σ. 434) μνημονευομένου περιστατικοῦ, καθ' ὃ «... ἀπ' ἐδῶ καὶ ὁ κ τ ὠ χ ρ ὀ ν ο υ ς ... ἐσηκῶθη κάποιος χαρατζάρης τῆς Ρούμελης λεγόμενος Ντελῆς Μπουραζέρης, καὶ ἔβγαλεν ἀπὸ τὴν Βασιλείαν χατσερίφι νὰ βάλῃ εἰς χαράτζι ὅλα τὰ μοναστήρια καὶ καλογήρους. Καὶ ἤθελε γένοι μέγα κακὸν νὰ ἐρημώσουσιν ὅλα τὰ μοναστήρια, ἐὰν ὁ πατριάρχης, ὁ τότε κύρ Ἰωαννίκιος ὁ Λίνδιος, μὲ μερικοὺς ἀρχιερεῖς... ἐβγαίνοιας εἰς τὸν Μουφτῆν δὲν ἤθελεν ἐμποδίσει τὴν ὁρμὴν αὐτοῦ τοῦ Ντελῆ Μπουραζέρη...» κλπ. Τὸ περιστατικὸν τοῦτο, ἂν καὶ δὲν εἶναι εἰς ἡμᾶς ἄλλοθεν γνωστόν, δέον ν' ἀναχθῆ πάντως εἰς τὴν δευτέραν πατριαρχίαν τοῦ οἰκουμενικοῦ πατριάρχου Ἰωαννικίου τοῦ Λινδίου, ἧτοι εἰς τὰ ἔτη 1651-1652¹⁴, ὅθεν διὰ τῆς προσθήκης τῶν ὀκτώ ἐτῶν ὀδηγοῦμεθα εἰς τὰ ἔτη 1659-1660¹⁵.

¹²) Κωνστ. Ἀμάντου, Συναϊτικά μνημεῖα ἀνέκδοτα, ἐν Ἀθήναις ἀ. ἔ. [=1928] σ. 42· πρβλ. καὶ Χρυσοστόμου Παπαδοπούλου, Ἱστορία τῆς Ἐκκλησίας Ἀλεξανδρείας (62-1934), Ἀλεξάνδρεια 1935, σ. 710.

¹³) Κατὰ σημεῖωμα δημοσιευθὲν ὑπὸ Κ. Ἀμάντου, ἐνθ' ἄνωτ. σ. 4.

¹⁴) Βλ. Μανουὴλ Ἰ. Γεδεών, Πατριαρχικοὶ Πίνακες, ἐν Κωνσταντινουπόλει ἀ. ἔ. [=1890] σ. 578-579. Αἱ χρονολογίαι 1646-8 τῆς πρώτης καὶ 1653-4 τῆς τρίτης πατριαρχίας τοῦ Ἰωαννικίου (βλ. Γεδεών, ἐνθ' ἄνωτ. σ. 574-576 καὶ 582) δέον ν' ἀποκλεισθῶσιν, διότι οὐδετέρω τούτων ἀπέχει ὀκταετίαν ἀπὸ τοῦ 1657-1660, ἧτοι τῶν κατὰ τὰ ἀνωτέρω ἀσφαλῶν χρονικῶν ὀρίων τῆς συγγραφῆς τῆς «Ἐπιτομῆς».

¹⁵) Ὁ Κ. Ν. Παπαμιχαλόπουλος, Ἡ μονὴ τοῦ ὄρους Σινᾶ, Ἀθηναι-Κάϊρον 1932, σ. 343, ἀφορμώμενος ἐκ τοῦ ἀνωτέρω χωρίου τῆς «Ἐπιτομῆς» (πρβλ. καὶ σ. 299, ἐνθα παραθέτει τοῦτο καὶ τοποθετεῖ τὸ γεγονός περὶ τὸ 1650), ἀποφαίνεται ὅτι τὸ ἔργον ἐγράφη «περὶ τὸ ἔτος 1658, ὡς ἐξάγειται ἐκ τῶν ἐν τῇ σελ. 454 τῆς πρώτης ἐκδόσεως γραφομένων», ἀνευ τινὸς ὅμως ἐξηγήσεως ἢ αἰτιολογίας. Ὅπως δ' ἐσφαλμένως ὁ Κ. Σάθας, Ἡ ὑπὲρ τῶν χριστιανῶν διαθήκη Μωάμεθ τοῦ προφήτου καὶ τὸ χάτη-σερίφιον τοῦ Σουλτάνου Σελῆμ («Χρυσάλλις» Γ' [1865] σ. 610), ἀναφέρων τὴν αὐτὴν περὶ Μπουραζέρη εἰδησιν τοῦ Νεκταρίου, τοποθετεῖ τὸ γεγονός τοῦτο βραδύτερον, περὶ τὸ 1670.

Ἵτι ἄλλως τε ὁ Νεκτάριος συνέγραψε τὴν «Ἐπιτομὴν» καθ' ὃν χρόνον διετέλει εἰσέτι Συναίτης Ἱερομόναχος καὶ πρὸ τῆς εἰς τὸν πατριαρχικὸν θρόνον τῶν Ἱεροσολύμων, ἀρχομένου τοῦ 1661, ἀνόδου αὐτοῦ¹⁶, προκύπτει καὶ ἐκ τοῦ ὅλου ἔργου, ἀποτελοῦντος, κατὰ κύριον λόγον, ὡς θὰ ἴδωμεν, ἱστορίαν καὶ περιγραφὴν τῆς μονῆς τοῦ Σινᾶ, καὶ δὴ ἐκ τοῦ τρόπου τῆς διαπραγματεύσεως ὄρισμένων κεφαλαίων, ἴδια τῶν περὶ τῆς αὐτονομίας τοῦ Σινᾶ καὶ τῆς ἀπὸ τοῦ πατριαρχείου Ἱεροσολύμων ἀνεξαρτησίας αὐτοῦ (σ. 176-183 καὶ 215-221), ζητημάτων, περὶ ὧν δὲν ἐφρόνει πλέον τὰ αὐτὰ ὁ Νεκτάριος ἀφ' οὗ ἐγένετο πατριάρχης Ἱεροσολύμων. Φαίνεται μάλιστα ὅτι ὄχι μόνον ἀπεπεράτωσεν, ἀλλὰ καὶ ἀπέστειλε πρὸς ἐκτύπωσιν τὸ ἔργον πρὸ τοῦ 1661 εἰς Βενετίαν, διότι ἄλλως θὰ ἀπῆλειπεν ἢ θὰ ἐτροποποιεῖ τὰ κεφάλαια ταῦτα. Ἐπειδὴ δὲ παρῆλθον ἔκτοτε ὑπὲρ τὰ δέκα ἔτη καὶ τὸ βιβλίον δὲν ἐξετυποῦτο, ἀπολέσας τέλος πᾶσαν περὶ ἐκδόσεως αὐτοῦ ἐλπίδα, ἠναγκάσθη ὁ συγγραφεὺς νὰ παρακαλέσῃ δι' ἐπιστολῆς του ἀπὸ 1672 τὸν φίλον καὶ συμπατριώτην αὐτοῦ (Κρητὰ) μητροπολίτην Φιλαδελφείας Μελέτιον Χορτάζην, ὅπως μεριμνήσῃ « . . . ἐπανελθεῖν εἰς ἡμᾶς ὄπερ π α λ α ί π ο τ ε ἱ σ τ ο ρ ι κ ὸ ν β ι β λ ι ο ν αὐτοῦ πελόμαμεν ἕτερον γὰρ ἀντίγραφον οὐκ ἔμεινεν παρ' ἡμῶν . . . »¹⁷, πληροφορῶν αὐτὸν ὅτι καὶ προηγουμένως εἶχε γράψῃ εἰς αὐτόν, καθὼς «καὶ πρὸς τὸν ἐντιμώτατον καὶ ἐπυρνεότατον ἄρχοντα τὸν Γκαγιάννην», περὶ τοῦ αὐτοῦ πιθανῶς ζητήματος. Ἡ ἐπιστολὴ αὕτη ἔσχεν, ὡς φαίνεται, εὐνοϊκὸν ἀποτέλεσμα καὶ ἡ ἐκτύπωσις τοῦ βιβλίου ἤρχισε, διότι εἰς μεταγενεστέρων του ἐπιστολὴν ἀπὸ 1674 («μεταγεινιῶνος ἐβδόμη ἵσταμένου») ἔγραφεν ὁ Νεκτάριος πρὸς τὸν Χορτάζην¹⁸: «Περὶ μὲν δὴ τοῦ τ υ π ο υ μ ἔ ν ο υ ἱ σ τ ο ρ ι κ ὸ ῦ β ι β λ ι ο ῦ ἐδηλώσαμεν σοι σαφέστερον ἐν τοῖς προτέροις, ἅμα καὶ τῷ εὐγενεστάτῳ καὶ φιλοχρίστῳ κυρίῳ Μάρκῳ τῷ Καγιάννη¹⁹ καὶ πλειόνων χρεῖαν μὴ εἶναι διέγνωμεν».

Ἡ ἐκτύπωσις ἐν τούτοις τοῦ βιβλίου δὲν εἶχε περατωθῆ εἰσέτι,

¹⁶) Ὁ Νεκτάριος ἐχειροτονήθη πατριάρχης Ἱεροσολύμων τῇ 7 Ἀπριλίου 1661 κατ' ἰδιόγραφον αὐτοῦ σημεῖωμα δημοσιευθὲν τὸ πρῶτον ὑπὸ Ἁ. Παπαδοπούλου - Κεραμέως, Ἀνάλεκτα Ἱεροσολυμιτικῆς Σταχυολογίας τόμ. Β', ἐν Περτρούπολει 1894, σ. 280.

¹⁷) Νεκταρίου πατριαρχοῦ Ἱεροσολύμων αὐτόγραπτοι 5 ἐπιστολαὶ ἐκδιδόντος Μανουήλ Γεδεώ, ἐν Κωνσταντινουπόλει 1913, σ. 16. Ὁρθῶς εἰκάζει ὁ Γεδεώ, αὐτόθι σ. 27, ὅτι τὸ ἐν τῇ ἐπιστολῇ ἀναφερόμενον «ἱστορικὸν βιβλίον» εἶναι ἡ «Ἐπιτομή».

¹⁸) Αὐτόθι σ. 18.

¹⁹) Ὁ Μάρκος Καγιάννης ἦτο καὶ αὐτὸς Κρητὴς ἐκ Ρεθύμνου, ἐκ τῶν ἐπιφανῶν δὲ μελῶν τῆς ἐν Βενετίᾳ Ἑλληνικῆς Κοινότητος, περὶ οὗ πολλὰς εἰδήσεις συνεκέντησεν ὁ Γεδεώ, ἐνθ' ἄνωτ. σ. 28-31.

ὅτε ἀπεβίωσεν ὁ Νεκτάριος (14/15 Ἰουλίου 1676)²⁰, ἐκυκλοφόρησε δὲ τοῦτο μόνις τὸ ἐπόμενον ἔτος 1677 εἰς πρώτην ἔκδοσιν²¹, ἣν οἱ τυπογράφοι ἀδελφοὶ Νικόλαος καὶ Λεοντάκης οἱ Γλυκεῖς ἀφιέρωσαν εἰς τὸν τότε ἡγεμόνα τῆς Μολδαβίας Ἀντώνιον Ρωσσέτον²², ὡς μαρτυρεῖται ἔκ τε τῆς ἐπιγραφῆς τοῦ βιβλίου καὶ τῆς ἐν ἀρχῇ (φ. 2 το-νο) πρὸς τοῦτον ἀφιερωτικῆς αὐτῶν ἐπιστολῆς χρονολογουμένης ἀπὸ 1677 καὶ συνταχθείσης, κατὰ πᾶσαν πιθανότητα, ὑπὸ τοῦ ἐπιμελητοῦ τῆς ἐκδόσεως, Κρητὸς καὶ τούτου, Ἀμβροσίου Γραδενίγου²³.

Ἡ πρώτη αὕτη ἔκδοσις τῆς «Ἐπιτομῆς» φέρει τὴν ἐπιγραφὴν: «*† ΕΠΙΤΟΜΗ ΤΗΣ ΙΕΡΟΚΟΣΜΙΚΗΣ ΙΣΤΟΡΙΑΣ, Εἰς πέντε μερισθεῖσα Τμήματα, ὧν τὰ μὲν Τρία πρῶτα ἐν συντομίᾳ διαλαμβάνουσι, οὐ μόνον τὰ τοῦ Ἁγίου Θεοβαδίστου Ὁρους Σινᾶ, οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ τὰ τοῦ ἐκεῖθεν ᾠκοδομηθέντος Θεοδοξιάστου Μοναστηρίου. Τῶν δ' ὑστέρων, τὸ μὲν περιέχει τὰ τῶν Βασιλέων πάσης γῆς Αἰγύπτου μέγχοι Μωάμεθ καὶ τῶν Διαδόχων αὐτοῦ ἕως Σουλτάν Σελήμ. Τὸ δὲ περὶ τοῦ αὐτοῦ Σελήμ, καὶ περὶ τῆς μάχης, ἣν ἤγειρε κατὰ Περσῶν. Ἔτι δὲ περὶ τῆς Αἰρέσεως τοῦ Τεγγήλ, νέου Προφήτου τῶν Περσῶν, πραγματεύεται. Ἐκαστον τῶν Τμημάτων ἔχει τὸν αὐτοῦ Πίνακα. Προσέτι ἕτερός τις Πίναξ τινῶν ἀναγκαίων Σημειώσεων ὑπάρχει, πρὸς περιοργεῖαν καὶ ὠφέλειαν τῶν Ἀναγνωστῶν. Συγγραφεῖσα παρὰ τοῦ Μακαριωτάτου πρώην Ἱεροσολύμων Πατριάρχου, Νεκταρίου τοῦ Κρητοῦ²⁴ καὶ μετὰ πλείστης ἐπιμελείας διορθωθεῖσα παρὰ τοῦ Σοφοτάτου καὶ Πανοσιωτάτου Ἀμβροσίου Γραδενίγου, ὁμοίως τοῦ ἐκ Κρήτης, Ἀββᾶ καὶ Βιβλιοφύλακος τῆς τῶν Ἐνεστῶν Γαληνοτάτης Ἀρι-*

²⁰) Ἡ χρονολογία τοῦ θανάτου τοῦ Νεκταρίου παρέχεται ὑπὸ τοῦ Δοσιθέου εἰς τὴν ἀνωτέρω μνημονευθεῖσαν (σημ. 10) βιογραφίαν αὐτοῦ καὶ εἰς τὸ ἔργον τοῦ αὐτοῦ Δ ο σ ι θ έ ο υ Ἱ ε ρ ο σ ο λ ύ μ ω ν, Ἱστορία περὶ τῶν ἐν Ἱεροσολύμοις πατριαρχευσάντων, ἐν Βουκουρεστίῳ 1715, τόμ. 2 σ. 1226.

²¹) Ἡ ἄδεια τῆς ἐκτυπώσεως χρονολογεῖται ἀπὸ 15 Ἰουλίου 1677 (Ἐ. I, e-g r a n d, ἐνθ' ἄνωτ. σ. 339).

²²) Οὗτος ἡγεμόνευσε τῆς Μολδαβίας ἀπὸ τοῦ 1675-1678· βλ. Α. Χ έ ν ο ρ ο λ, Histoire des Roumains de la Dacie Trajane, depuis les origines jusque à l'union des principautés en 1859, τόμ. II, Paris 1896, σ. 84. Ὁ Χ έ ν ο ρ ο λ, αὐτόθι σ. 176, γράφει ὅτι δαπάναις τοῦ ἡγεμόνος τούτου ἐγένετο ἡ ἔκδοσις τῆς «Ἐπιτομῆς» (ἣν καλεῖ «éléments de l'histoire universelle»): τοῦτο ὅμως δὲν δυνάμεθα νὰ συναγάγωμεν μετ' ἀπολύτου βεβαιότητος ἐκ μόνης τῆς εἰς αὐτὸν ἀφιερώσεως τοῦ βιβλίου.

²³) Ἡ ἐπιστολὴ διετηρήθη ἀπαράλλακτως ἀνατυπωμένη εἰς πάσας τὰς μετέπειτα ἐπανέκδοσις τοῦ ἔργου· βλ. ταύτην καὶ παρὰ Ἐ. L e g r a n d, ἐνθ' ἄνωτ. σ. 338-339.

²⁴) Οὕτως εἰς τὴν πρώτην ταύτην ἔκδοσιν· εἰς τὰς ἑφεξῆς ἔχει διορθωθῆ: Κρητός.

στοκρατίας. Ἐπιμελῆσα τῶ Γαληνοτάτῳ πάσης Μολδοβλαχίας Καθηγεμόνι, Κυρίῳ Κυρίῳ, Ἰωάννῃ Ἀρτωνίῳ τῶ Θεοσεβεστάτῳ Βωιβόνδα. Ἐνετίησι, Κατὰ τὸ ἀρχοζ' Ἔτος τὸ Σ[ωτή]ριον. Παρὰ Νικολάῳ τῶ Γλυκεῖ τῶ ἐξ Ἰωαννίνων. Con licenza de' Superiori, e privilegio».

Πλὴν τῆς πρώτης ταύτης ἐκδόσεως τῆς γενομένης τῶ 1677 ἐν Βενετία παρὰ Νικολάῳ Γλυκεῖ καὶ ἐπιμελεία τοῦ Γραδενίγου²⁵, τὸ βιβλίον ἔσχεν ἑτέρας πέντε ὁμοίως ἐπιγραφομένας ἐκδόσεις τυπωθείσας πάσας ὡσαύτως παρὰ Γλυκεῖ. Δευτέρα ἐκδοσις εἶναι ἡ τοῦ 1729 ἐπιμελεία Ἀλεξάνδρου Καγκελαρίου²⁶, τρίτη ἡ τοῦ 1758 ἐπιμελεία Σπυρίδωνος Μήλια²⁷, τετάρτη ἡ τοῦ 1770 ἐπιμελεία τοῦ αὐτοῦ²⁸,

²⁵ Περιγραφὴν ταύτης, ἦν, ἐκτάκτου σπανιότητος οὔσαν, δὲν εἶδομεν, βλ. παρὰ Ἐ. L e g r a n d, ἐνθ' ἄνωτ. ἀρ. 537, σ. 337-339. Κατὰ τὸν Legrand σύγκειται ἐκ φύλλων 9 ἄνευ ἀριθμώσεως καὶ 438 σελίδων (οὐχὶ δὲ 448, ὡς φέρεται ἐν αὐτῇ ἕνεκα σφάλματος δεκάδος περὶ τὴν ἀρίθμωσιν τῶν σελίδων, ἥτις μεταπηδᾷ ἀπὸ 329 εἰς 340 συνεχιζομένη εἶτα κανονικῶς). Βιβλιογραφικὴ ἀναγραφὴ αὐτῆς καὶ παρὰ V. B e n e s e n i c, Monumenta Sinaitica archaeologica et palaeografica, fasciculus I, Petropoli 1925, σ. XXVIII (ἀριθ. 326).

²⁶ Ἐ. L e g r a n d, Bibliographie Hellénique... au XVIII siècle, τόμ. 2, Paris 1928 ἀριθ. 190*, σ. 225-226. Ἀντίτυπον αὐτῆς εὑρεται εἰς τὴν Ἐθνικὴν Βιβλιοθήκην (Ἱστορ. 3508, 40). Εἰς τὴν αὐτόθι περιγραφὴν (τὴν γενομένην ὑπὸ τῶν L. P é t i t καὶ H. P e r n o t) προσθετέον, ὅτι ἡ ἐκδοσις αὕτη ἔχει, ὡς καὶ ἡ πρώτη, σελίδας πρᾶγματι 438 καὶ οὐχὶ 458, διότι ἐκ σφάλματος 20 σελίδων ἡ σελίδωσις μεταπηδᾷ ἀπὸ τοῦ 432 εἰς 453 καὶ συνεχιζεται εἶτα κανονικῶς μέχρι τοῦ 458· ἐπίσης ὅτι, προφανῶς ἐξ ἐπιδράσεως τοῦ ἐν τῇ πρώτῃ ἐκδόσει σφάλματος (βλ. τὴν προηγουμένην ὑποσημείωσιν), εἰς τὰς σελ. 329-336 ὑπάρχει σάλος περὶ τὴν ἀρίθμωσιν τούτων, ἥτις ὁμως ἀποκαθίσταται κανονικὴ καὶ ἄνευ δημιουργίας σφάλματος ἀπὸ τῆς σ. 336 κ.ἐξ. (329, 340, 341, 332, 333, 344, 345, 336) καὶ τέλος ὅτι καὶ εἰς τὴν ἐκδοσιν ταύτην ὑπάρχει ἐκτὸς κειμένου χάριτος τῆς Παλαιστίνης (τὸ ἀντίτυπον τῆς Ἐθν. Βιβλιοθήκης ἔχει τοῦτον ἔναντι τῆς σελίδος 173, ἐν ᾗ ἡ θέσις αὐτοῦ εἶναι ἔναντι τῆς σ. 69, ὡς εὑρεται εἰς τὴν πρώτην ἐκδοσιν). Ταῦτα πάντα πείθουν ὅτι ἡ δευτέρα αὕτη ἐκδοσις εἶναι πανομοιότυπος πρὸς τὴν πρώτην. Πρὸς δὲ τὴν δευτέραν πάλιν πανομοιότυποι εἶναι, ὡς ἐβεβαιώθημεν ἐξ ἰδίας ἀντιβολῆς, αἱ δύο ἐπόμεναι ἐκδόσεις γ' καὶ δ' (1758 καὶ 1770), φέρουσαι ἐπίσης σελίδας 438, στερούμεναι δὲ μόνον τοῦ χάριτος. Τὰ ἀνωτέρω περὶ τὴν σελίδωσιν σφάλματα τῆς δευτέρας ἐκδόσεως, καθὼς καὶ τὰ πλείεστα τῶν τυπογραφικῶν ἔχουν διορθωθῆ εἰς τὰς ἐπομένους.

²⁷ Ἐ. L e g r a n d, ἐνθ' ἄνωτ. ἀριθ. 514*, σ. 483 (πρβλ. καὶ T o ὕ α ὕ τ ο ὕ, Bibliographie Ioniennne τόμ. I, Paris 1910, ἀριθ. 361, σ. 110-111). Ἀντίτυπον αὐτῆς εἰς τὴν Ἐθν. Βιβλιοθήκην (Θεολ. 9479, 40). Εἰς τὴν ἐκδοσιν ταύτην, ἔχουσιν ὁμαλὴν σελίδωσιν, γίνονται αἱ ἐν τῇ παρούσῃ μελέτῃ παραπομπαί.

²⁸ Ἐ. L e g r a n d, ἐνθ' ἄνωτ. ἀριθ. 721*, σ. 115 (πρβλ. T o ὕ α ὕ τ ο ὕ, Bibliographie Ioniennne, ἐνθ' ἄνωτ. ἀριθ. 409, σ. 127-128). Ἀντίτυπον τῆς ἐκδόσεως εἰς τὴν Ἐθν. Βιβλιοθήκην (Θεολ. 9481, 40). Ἐν τῇ ἐκδόσει ταύτῃ σ. 223-

πέμπτη ἢ τοῦ 1783²⁹ καὶ τελευταία ἢ τοῦ 1805³⁰.

²⁹ Ἀς σημειωθῆ, τέλος, ὅτι τὸ ἔργον φέρεται ἀντιγεγραμμένον καὶ εἰς χειρόγραφα. Οὕτως εὐρίσκεται ὁλόκληρον μὲν εἰς τὸν ὑπ' ἀριθ. 544 (1191) τοῦ 18ου (17ου;) αἰῶνος σιναΐτικὸν κώδικα³¹, ἐν ἀποσπάσματι δὲ εἰς τὸν ὑπ' ἀριθ. 265 (φ. 7-16) τοῦ 17ου αἰῶνος κώδικα τοῦ *Supplément Grec* τῆς Ἑθν. Βιβλιοθήκης τῶν Παρισίων³². Ἄλλὰ καὶ ὁ εἰς τὸν ὑπ' ἀριθ. 42 (φ. 118β-119β) κώδικα τῆς Βιβλιοθήκης τῆς Βουλῆς φερόμενος ὑπὸ τὸ ὄνομα τοῦ Νεκταρίου ἀνέκδοτος δῆθεν «*Λόγος ὅτι καὶ τὸ νὰ συγχωρῆ ἁμαρτίας καὶ νὰ διορίζη καιροὺς τῶν μετανοούντων ὁ ἱερεὺς εἰς τὴν Παλαιὰν Διαθήκην διετυπώθη*»³³ οὐδὲν ἄλλο εἶναι ἢ τὸ ἐν «Ἐπιτομῇ» σ. 62-63 ὁμοίως ἐπιγραφόμενον κεφάλαιον (οὕτινος μόνον τὸ τέλος ἔχει παραλειφθῆ), ὡς ἐβεβαιώθημεν καὶ ἐξ ἰδίας ἀντιβολῆς τοῦ κώδικος τούτου πρὸς τὸ ἐκδεδωμένον ἔργον. Πάντα ὁμως τὰ ἀνωτέρω χειρόγραφα φαίνονται πηγάζοντα ἐκ τῶν ἐντύπων ἐκδόσεων καὶ ἐπομένως δὲν ἔχουν σημασίαν διὰ τὴν παράδοσιν καὶ τὴν κριτικὴν ἀποκατάστασιν τοῦ κειμένου τοῦ ἔργου.

224 ἐγένετο μικρὰ προσθήκη περὶ τῶν νεωτέρων ἀπὸ τοῦ Νεκταρίου καὶ ἐντεῦθεν ἀρχιεπισκόπου τοῦ Σινᾶ, ὃν τελευταῖος καταλέγεται «*ὁ νῦν κῆρ Κόριλλος ὁ ἐκ Χάνδακος . . . ἀρνθ'*». Ἡ προσθήκη αὕτη ἐλήφθη πιθανότατα ἐκ τῆς τρίτης ἐκδόσεως τῆς «Περιγραφῆς τοῦ Σινᾶ» (ἐν Βενετίᾳ 1768, σ. 56-57), περὶ ἧς βλ. κατωτέρω σημ. 154, διετηρήθη δὲ καὶ εἰς τὰς λοιπὰς μεταγενεστέρως ἐκδόσεις ἀπαράλλακτος. Αἱ ἐν αὐτῇ ὁμως χρονολογίαι περὶ τῶν μεταγενεστέρων ἀρχιεπισκόπων δὲν εἶναι πάντοτε ἀκριβεῖς· βλ. Κ. Ἀ μ ἄ ν τ ο υ, Σιναΐτικὰ μνημεῖα ἀνέκδοτα σ. 63, 70, 81-2 καὶ Μ α ν ο υ ἡ λ Ί. Γ ε δ ε ῶ ν, Ἱστορία τῶν τοῦ Χριστοῦ πενήτων, τεῦχος πρῶτον, ἐν Ἀθήναις 1939, σ. 60.

²⁹) *L e g r a n d*, ἐνθ' ἄνωτ. ἀριθ. 1100*, σ. 402-403. Ἡ ἔκδοσις ἔχει μόνον 412 σελίδας, μεγαλύτερου σχήματος τοῦ τῶν προηγουμένων ἐκδόσεων, εἶναι δὲ σπανία σχεδὸν ὅσον καὶ ἡ πρώτη. Ἀντίτυπον αὐτῆς εἶδομεν εἰς τὴν Βιβλιοθήκην τῆς Βουλῆς.

³⁰) Δ η μ η τ ρ. Σ. Γ κ ἰ ν η καὶ Β α λ ε ρ ἰ ο υ Γ. Μ ἔ ξ α, Ἑλληνικὴ Βιβλιογραφία, τόμος πρῶτος 1800-1839, ἐν Ἀθήναις 1939 (Πραγματεῖαι τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν, τόμος 11ος) ἀριθ. 338, σ. 56. Ἡ ἔκδοσις εἶναι πανομοιότυπος πρὸς τὴν προηγουμένην τοῦ 1783, ἐκ σελίδων ἐπίσης 412. Ἀντίτυπον αὐτῆς εἰς τὴν Ἑθν. Βιβλιοθήκην (Θεολ. 9483, 40).

³¹) *Catalogus codicum manuscriptorum graecorum qui in monasterio Sanctae Catharinae in monte Sina asservantur . . .* edidit V. B e n e s e v i c, Petropoli, τόμ. I, 1911, σ. 447. Τὸ ὄνομα τοῦ συγγραφέως δὲν ἀναφέρεται, ἢ σημειουμένη ἐπιγραφή ὁμως, ἡ ἀρχὴ καὶ τὸ τέλος εἶναι τὰ αὐτὰ πρὸς τὰ ἐν τῇ «Ἐπιτομῇ» τοῦ Νεκταρίου.

³²) H e n r i O m o n t, Inventaire sommaire des manuscrits grecs de la Bibliothèque Nationale, troisième partie, Paris 1888, σ. 240.

³³) Σ π. Ἀ ἄ μ π ρ ο υ, Κώδικες τῆς Βιβλιοθήκης τῆς Βουλῆς, «Νέος Ἑλληνομνήμων» τόμ. 2 (1905), σ. 361.

Β'. ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ ΚΑΙ ΠΗΓΑΙ ΤΗΣ «ΕΠΙΤΟΜΗΣ»

Ἡ «Ἐπιτομή τῆς Ἱεροκοσμικῆς Ἱστορίας» ἀναφέρεται, ὡς ἤδη ἐλέχθη, κατὰ κύριον λόγον εἰς τὴν Ἱστορίαν καὶ περιγραφὴν τῆς μονῆς καὶ τοῦ ὄρους Σινᾶ περιεχομένην εἰς τὰ τμήματα Β' καὶ Γ' τοῦ ἔργου. Τὰ λοιπὰ ἐκ τῶν πέντε τμημάτων τούτου περιέχουν ὕλην ἐμμέσως μόνον ἢ καὶ σχεδὸν οὐδόλως σχετιζομένην πρὸς τὸ κύριον θέμα, ἦτοι τὸ μὲν Α' τὰ τοῦ βίου τοῦ Μωϋσέως, τὸ Δ' τὴν Ἱστορίαν τῆς Αἰγύπτου ἔκπαλαι μέχρι τοῦ σουλτάνου Σελήμ τοῦ 1ου καὶ τὸ Ε' τὰ κατὰ τὴν ἐν ἔτει 1517 κατὰκτησιν αὐτῆς ὑπὸ τούτου. Ἐκ τούτου δικαιολογεῖται ἡ εὐρύτης τῆς ἐπιγραφῆς τοῦ ἔργου ὡς Ἱστορίας καθόλου, ἦν ὁ συγγραφεὺς ὀνομάζει «Ἱεροκοσμικὴν», διότι ἐκ τῶν πέντε τμημάτων αὐτῆς τὰ μὲν τρία πρῶτα ἀνήκουν εἰς τὴν «ἱεράν», τὰ δὲ δύο τελευταῖα εἰς τὴν «κοσμικὴν» (τὴν κατ' ἀντιδιαστολὴν δηλ. πρὸς τὴν «ἱεράν») Ἱστορίαν⁸⁴.

Πρὸς συγκρότησιν τοῦ ἔργου ὁ Νεκτάριος ἐχρησιμοποίησε τὴν πλουσιωτάτην εἰς βιβλία, ἀλλ' ἰδίως εἰς ἀνεκδοτὰ χειρόγραφα βιβλιοθήκην τῆς μονῆς τοῦ Σινᾶ, οὕτω δὲ συνεκέντρωσεν ὕλην ἀξιόλογον καὶ ποικιλωτάτην ἐκ πολλῶν ἐκδεδυμένων καὶ ἀνεκδότων πηγῶν. Τῶν πηγῶν τούτων τὴν ἔρευαν θὰ ἐπιχειρήσωμεν κατωτέρω, προβαίνοντες εἰς λεπτομερῆ ἀνάλυσιν τῶν περιεχομένων τοῦ βιβλίου κατὰ τὴν ἐν αὐτῷ σειρᾶν καὶ κατὰ τὴν εἰς τμήματα διαίρεσιν αὐτοῦ.

ΤΜΗΜΑ Α' (σ. 5-74). Ὁ συγγραφεὺς εἰς τὸ τμήμα Α' προβαίνει εἰς τὴν ἐξιστόρησιν τοῦ βίου τοῦ Μωϋσέως λαβόντος τὰς δέκα ἐντολὰς ἐπὶ τοῦ ὄρους Σινᾶ⁸⁵.

Καὶ τὰ μὲν ἀπὸ σ. 8-51 ἐκτιθέμενα περὶ τῆς ὑπὸ τοῦ Μωϋσέως ἐπαναφορᾶς τῶν Ἑβραίων ἐξ Αἰγύπτου εἰς τὴν πατρίδα τῶν μέχρι τῆς λήψεως τῶν δέκα ἐντολῶν ἐπὶ τοῦ Σινᾶ⁸⁶ εἶναι εἰλημμένα ἐκ τῆς Ἡξόδου (κεφ. α'-λδ') τῆς Παλ. Διαθήκης, τὰ δὲ περὶ τοῦ μωσαϊκοῦ

⁸⁴) Τὸ ἔργον χαρακτηρίζεται καὶ ὡς «Ἐπιτομή», διότι, ὡς θὰ ἴδωμεν, πολλὰί πηγαὶ παρατίθενται κατ' ἐπιτομήν. Ὁ ὄρος οὗτος ἄλλως τε εἶναι συνήθης καὶ εἰς τὰς παλαιότερας χρονολογίας.

⁸⁵) Τοῦτο πρᾶττει, ὡς λέγει ἐν προοίμιῳ σ. 4, «... ἐπειδὴ ἀπὸ δλους τοὺς ἄγιους ἄνδρας ὁποῦ εἰς αὐτὸ [δηλ. τὸ ὄρος Σινᾶ] ἐκατοίκησαν, πρῶτον οἰκιστὴν, πολιοῦγον καὶ θαύματα φοβερά καὶ ἐξαισία ἰδόντα καὶ ποιήσαντα ἐν αὐτῷ δὲν εὐρίσκομεν ἄλλον προωότερον ἀπὸ τὸν μέγαν προφήτην Μωϋσῆ».

⁸⁶) Ἐν σ. 24-28 γίνεται λόγος παρεκβατικῶς περὶ τῆς κατὰ τὸ θέρος ἀνυψώσεως τῶν ὑδάτων τοῦ Νείλου καὶ τῆς ἐξηγήσεως τοῦ φαινομένου, ἀναφερομένων ἰδίᾳ τῶν γνωμῶν τῶν παλαιῶν τῶν φερομένων παρ' Ἡροδότῳ (βιβλ. Β' κεφ. 19-28) καὶ ἄλλοις, ἀλλὰ καὶ τῆς νεωτέρας ὀρθῆς ἐξηγήσεως τοῦ φαινομένου (βλ. κατωτέρω ἐν τέλει τῆς παρούσης μελέτης).

νόμου ἐν σ. 52 - 67 λεγόμενα ἔξ ἄλλων κεφαλαίων ταύτης σποράδην. Καὶ τὸ τελευταῖον δὲ κεφάλαιον τοῦ τμήματος «Περὶ τῆς ἐν τῷ ἁγίῳ ὄρει τῷ Σινᾷ ὀπτασίας τοῦ προφήτου Ἰησοῦ» (σ. 72-74) εἶναι ἐπίσης εἰλημμένον ἐκ τῆς Παλ. Διαθήκης (Γ' Βασιλειῶν κεφ. ιθ'). Εἰς δὲ τὰς ἐνδιαμέσους σελίδας 68-72, πρὸς ἐπεξηγήσιν τῆς πορείας τῶν Ἑβραίων ἐπὶ τοῦ χάρτου τῆς Παλαιστίνης τοῦ φερομένου εἰς τὴν α' καὶ β' ἔκδοσιν ἐκτὸς κειμένου, παρατίθεται πίναξ ἐμφαινὼν τοὺς διαφόρους σταθμοὺς αὐτῶν κατὰ τὰ ἐν τῇ Γ' γραφῇ. Πηγὴ ἄρα σχεδὸν μοναδική³⁷ τοῦ τμήματος Α' εἶναι ἡ Παλαιὰ Διαθήκη.

ΤΜΗΜΑ Β' (σ. 75 - 186). Τὸ τμήμα τοῦτο διαλαμβάνει τὴν ἱστορίαν τῶν ἐν τῷ ὄρει Σινᾷ μοναχῶν καὶ ἀσκητῶν ἀπὸ τῶν πρώτων χριστιανικῶν χρόνων μέχρι καὶ τῆς ὑπὸ τοῦ Ἰουστινιανοῦ ἰδρύσεως τῆς μονῆς, προσέτι δὲ καὶ τὴν περιγραφὴν ταύτης.

Πρὸς συγκρότησιν τῆς παλαιότερας ἱστορίας τοῦ ὄρους Σινᾷ ὁ Νεκτάριος παραθέτει ἐν μεταφράσει ἐκ τῆς ἀρχαίας εἰς δημόδη γλῶσσαν τὰ κάτωθι δύο συναξάρια :

α) «*Βίος καὶ πολιτεία τῶν ἐν Σινᾷ καὶ Ῥαϊθῶ ἀνααιρεθέντων ἁγίων πατέρων, συγγραφὴς παρὰ Ἀμμωνίου μοναχοῦ*» (σ. 79 - 97). Πρόκειται περὶ τῆς γνωστῆς διηγήσεως Ἀμμωνίου τοῦ Κανωβίτου, ἐλθόντος εἰς Σινᾷ περὶ τὸ 373 χάριν προσκυνήσεως, τῆς σωζομένης εἰς πολλὰ χειρόγραφα³⁸ καὶ ἐκδοθείσης τὸ πρῶτον ἤδη τῷ 1660 ὑπὸ τοῦ Combefis³⁹· καὶ β') «*Τὸν ὅσιον πατρὸς ἡμῶν Νείλου τοῦ ἐπάρχου, Λόγος περὶ τῆς ἀνααιρέσεως τῶν ἐν τῷ ἁγίῳ ὄρει Σινᾷ Ἀββάδων καὶ περὶ τοῦ υἱοῦ Θεοδοῦλου*» (σ. 100 - 141)⁴⁰. Ἡ διήγησις αὕτη τοῦ Νείλου

³⁷) Ἐνιαχοῦ χρησιμοποιοῦνται μεμονωμένως καὶ ἄλλοι ἐκκλησιαστικοὶ συγγραφεῖς. Αἱ εἰς κείμενα καὶ συγγραφεῖς παραπομπαὶ σημειοῦνται συνήθως εἰς τὰ περιθώρια τοῦ βιβλίου, προκειμένου ἰδίᾳ περὶ παρεκβάσεων. Περὶ τῶν τοιούτων ὁμως μικρῶν παρεκβάσεων, αἵτινες ἀπαντοῦν καὶ εἰς ἄλλα τμήματα τοῦ βιβλίου, δὲν ἐκρίθη ἀναγκαῖον νὰ γίνῃ λόγος εἰς τὴν παρούσαν μελέτην.

³⁸) Πρβλ. προχείρως Σ π υ ρ. Π. Λ ά μ π ρ ο υ, Κατάλογος τῶν ἐν ταῖς βιβλιοθήκαις τοῦ ἁγίου Ὄρους ἑλληνικῶν κωδικῶν, ἐν Κανταβριγία τόμ. Α' 1895, ἀριθ. 3768_α (σ. 380) καὶ τόμ. Β', 1900, ἀριθ. 4708η' (σ. 178), 4869η' (σ. 218), 5807_β (σ. 360) καὶ Ἁ. Παπαδοπούλου - Κεραμέως, Ἱεροσολυμιτικὴ Βιβλιοθήκη τόμ. Α', ἐν Περουπόλει 1891, ἀριθ. 18₁₁ (σ. 78) καὶ 280 (σ. 354).

³⁹) F r. C o m b e f i s, Illustrium Christi martyrum lecti triumphii, vetustis Graecorum monumentis consignati, Parisiis 1660, σ. 88-132 (πρβλ. Bibliotheca Hagiographica Graeca, ediderunt Socii Bollandiani, editio altera emendatior . . . Bruxellis 1909, σ. 181). Τὴν λοιπὴν περὶ τῆς διηγήσεως τοῦ Ἀμμωνίου βιβλιογραφίαν βλ. παρὰ V. B e n e s e v i c, Monumenta Sinaitica, fasc. I, σ. VI καὶ L (ἀριθ. 1).

⁴⁰) Μεταξὺ τῶν δύο τούτων διηγήσεων παρεμβάλλει ὁ Νεκτάριος (σ. 98-99)

περὶ τῆς εἰς Σινᾶ δευτέρας ἐπιδρομῆς βαρβάρων φυλῶν (τῆς γενομένης περὶ τὸ 410), ἐκδεδομένη παρὰ Migne, Patrol. Graec. τόμ. 79 σ. 583-694, σώζεται καὶ εἰς ἄλλους κώδικας⁴¹ καὶ δὴ καὶ εἰς τοὺς σιναϊτικούς ὑπ' ἀριθ. 341 (512) φ. 111 β-153 β⁴² καὶ 405 (437) φ. 1α - 82α⁴³, οὓς πιθανῶς εἶχεν ὑπ' ὄψιν του ὁ Νεκτάριος, μολονότι ἡ ὑπὸ Petr. Possinus γενομένη ἐν Παρισίοις πρώτη ἔκδοσις τῆς διηγήσεως ἐδημοσιεύθη ἤδη τῷ 1639⁴⁴ καὶ ἠδύνατο καὶ ταύτην νὰ εἶχεν ὑπ' ὄψιν.

Ὁ συγγραφεὺς μεταβαίνει μετὰ ταῦτα εἰς τὰ κατὰ τὴν ἴδρυσιν τῆς μονῆς (σ. 141-154). Καὶ τὰ μὲν προεισαγωγικῶς ἐν σ. 141-146 ἐκτιθέμενα περὶ τῶν ὑπὸ τοῦ Ἰουστινιανοῦ τῇ προτροπῇ τοῦ ἁγίου Σάββα γενομένων ἐν Παλαιστίνῃ ἀνακαινίσεων παραλαμβάνει, καθ' ἃ λέγει ὁ ἴδιος (σ. 145-146), ἐκ τοῦ βίου τοῦ Ἁγίου Σάββα⁴⁵ κυρίως. Τὰ δὲ ἐν σ. 146-154 ἀκολούθως ἱστορούμενα περὶ τῆς ὑπὸ τοῦ Ἰουστινιανοῦ κτίσεως τῆς μονῆς ἐκθέτει ἔχων ὡς ἀποκλειστικὴν πηγὴν, καθ' ἃ γράφει ἐν σ. 146, καθὼς καὶ ἐν προοιμίῳ σ. 4, τὸν «ἀραβικὸν χρονολόγον», ὃν μετεγλώττισε «δι' ἐρμηνέως εἰς τὸ ρωμαϊκόν» (σ. 141).

Ἄλλὰ τίς ὁ «ἀραβικὸς χρονολόγος» οὗτος; Ὡς θὰ δεῖξωμεν κατωτέρω πραγματευόμενοι περὶ τοῦ Δ' τμήματος τῆς «Ἐπιτομῆς», εἶναι βέβαιον ὅτι ὁ Νεκτάριος, εἰς τὸ τμήμα τοῦτο τοῦλάχιστον, ὀνομαζέει

ἐνδιαφέρουσαν παράδοσιν «περὶ τοῦ Πύργου ὁποῦ ἡ Ἁγία Ἑλένη ἔκτισεν εἰς τὴν Ἁγίαν Βάτον». Αὕτη σώζεται ἔτι καὶ σήμερον βλ. Νικολόδ. Τσέκων ἐν περιοδ. «Σωτήρ» τόμ. 15 (1892) σ. 121-125.

⁴¹) Πρβλ. π.χ. Σπ. Λάμπρου, ἐνθ' ἄνωτ. τόμ. Α' ἀριθ. 1852₆ (σ. 158) 2098₃ (σ. 180), 3660ζ' (σ. 339) καὶ τόμ. Β' ἀριθ. 4708ζ' (σ. 177-178) καὶ Ἁ. Παπαδόπουλου - Κεραμέως, ἐνθ' ἄνωτ. τόμ. Β', 1894, ἀριθ. 142₃ (σ. 224β) καὶ τόμ. Γ', 1897, ἀριθ. 4 (σ. 25).

⁴²) V. B e n e s e v i c, Catalogus codicum κτλ. τόμ. I. σ. 185.

⁴³) Ἀντόθι, σ. 224-225.

⁴⁴) Περὶ τῆς ἐκδόσεως ταύτης (Nili opera quaedam nondum edita, gr. et lat. vulgavit P. P o s s i n u s, Parisiis 1639, σ. 1-126) βλ. M i g n e Patrol. Graec. τόμ. 79 σ. 583. Τὴν σχετικὴν βιβλιογραφίαν βλ. παρὰ V. B e n e s e v i c, Monumenta Sinaitica, fasc. I σ. VI-VII καὶ LI (ἀριθ. 9).

⁴⁵) Ὁ ὑπὸ Κυρίλλου τοῦ Σκυθοπολίτου συγγραφεὺς βίος τοῦ Ἁγίου Σάββα († 532) ἐξεδόθη τὸ πρῶτον ὑπὸ J. B. C o t e l e r i u s, Ecclesiae graecae monumenta τ. III, Parisiis 1686, σ. 220-376 (πρβλ. Bibliotheca Patrologica Graeca² σ. 226), ἐκ σιναϊτικοῦ δὲ χειρογράφου ὑπὸ Ἀθγουστίου μοναχοῦ Ἰορδανίτου ἐν περ. «Νέα Σιών» τόμ. 13 (1913) σ. 402-417, 750-765 καὶ τόμ. 14 (1914) σ. 76-89, 165-184, 378-393 κλπ. Τὸ σιναϊτικὸν τοῦτο χειρόγραφον (ὑπ' ἀριθ. 494 τοῦ Θ' αἰῶνος) εἶναι πιθανότατα τὸ καὶ ὑπὸ Νεκταρίου χρησιμοποιηθέν.

«ἀραβικὸν χρονογράφον» (σ. 267, πρβλ. καὶ σ. 301) καὶ χρησιμοποιεῖ ὡς πηγὴν διὰ τὴν ἱστορίαν τῶν Ἀράβων καλιφῶν τὸ Χρονικὸν τοῦ Ἀραβος ἱστορικοῦ al-Makin. Εἶναι εὐλογον λοιπὸν νὰ δεχθῶμεν, ὅτι καὶ ἐνταῦθα ὁ Νεκτάριος χρησιμοποιεῖ καὶ ὀνομάζει ἐπίσης «ἀραβικὸν χρονογράφον» τὸν αὐτὸν Makin. Ἄν ἐπρόκειτο περὶ δύο διαφόρων ἀραβικῶν χρονογραφικῶν ἔργων, ὁ Νεκτάριος θ' ἔποιετο εἰς τὸ βιβλίον του διάκρισιν τούτων ἀπ' ἀλλήλων, ὅταν τοῦλάχιστον ὀμιλῇ συγχρόνως περὶ ἀμφοτέρων. Ἀλλὰ τὰ ἐν τέλει τοῦ προοιμίου ἐν σ. 4 τῆς «Ἐπιτομῆς» γραφόμενα⁴⁶ πείθουν σχεδὸν ὅτι πρόκειται εἰς ἀμφοτέρας τὰς περιπτώσεις περὶ ἑνὸς καὶ τοῦ αὐτοῦ χρονογράφου, ἀρα τοῦ Makin. Δυστυχῶς δὲν δυνάμεθα νὰ ἔχωμεν περὶ τούτου ἀναμφισβητήτους ἀποδείξεις, διότι τὸ πρῶτον τμήμα τῆς χρονογραφίας τοῦ Makin, ἐν ᾧ περιλαμβάνονται καὶ τὰ κατὰ τὴν περίοδον τοῦ Ἰουστινιανοῦ, παραμένει ἀνέκδοτον. Καὶ τὸ ζήτημα δυσχεραίνεται ἔτι μᾶλλον ἐκ τοῦ ἑξῆς γεγονότος: Τὰ κατὰ τὴν κρίσιν τῆς μονῆς τοῦ Σινᾶ ἱστορούμενα ὑπὸ Νεκταρίου εἶναι ἐκτεθειμένα κατὰ τρόπον ὁμοιότατον, συντομώτερον ὅμως, ὑπὸ ἑτέρου Ἀραβος χρονογράφου, τοῦ Εὐτυχίου (ἀραβ. Sa'id Ibn al-Bitrik) πατριάρχου Ἀλεξανδρείας (933-940 μ.Χρ.)⁴⁷ εἰς τὴν χρονογραφίαν αὐτοῦ, ἧς πλήρη λατινικὴν μετάφρασιν ἐξέδωκε τὸ πρῶτον ὁ Ἄγγλος Edward Pococke ἐν Ὁξωνίῳ τῷ 1658, ἀνατυπωθεῖσαν καὶ ὑπὸ Migne ἐν Patrol. Graec. τόμ. 111 σ. 889-1232⁴⁸. Μήπως παρέλαβε λοιπὸν παρὰ τοῦ Εὐτυχίου καὶ οὐχὶ τοῦ Makin ὁ Νεκτάριος;

Ὁ Ἄγγλος περιηγητῆς Burckhardt, ἂν καὶ ἀγνοῶν τὸν Εὐτόχιον, παρέθεσεν ὁμοίαν περὶ τῆς κτίσεως τῆς μονῆς διήγησιν, ἣν παρέλαβε, καθὼς λέγει, ἐξ ἀραβικοῦ χειρογράφου διασωθέντος ὑπὸ τῶν μονα-

⁴⁶) «Πρέπει δὲ νὰ ἠξεύρη καθένας, ὅτι τὰ ἀπὸ τῆς ἀρχῆς τῆς κτίσεως τοῦ μοναστηρίου, πῶς ἦτον ἡ αἰτία καὶ τὸ ἔκτισεν ὁ μέγας Ἰουστινιανός, εἰς ρωμαϊκὸν ἢ ἐλληνικὸν βιβλίον εἰς πλάτος μὴ εὐρίσκοντες γραμμὴν τὴν ὑπόθεσιν, τὴν ἐπήραμεν ἀπὸ τὸν ἀραβικὸν χρονογράφον, ὅτι ἐκεῖ εὐρίσκειται γραμμὴν καταλειπτῶς καὶ τὰ περὶ τῆς κτίσεως τοῦ μοναστηρίου καὶ ἄλλα τινὰ ὅπου ἐανέβησαν ἐκεῖ καὶ εἰς ὅλην τὴν Ἀραβίαν ἕστερον καὶ μάλιστα τὰ περὶ τοῦ Μωάμεθ καὶ τῶν αὐτοῦ διαδόχων».

⁴⁷) Βλ. περὶ τούτου προχείρως Χρυσόστομου Παπαδοπούλου, Ἱστορία τῆς Ἐκκλησίας Ἀλεξανδρείας, Ἀλεξάνδρεια 1935, σ. 526-530 (περὶ τῆς χρονογραφίας αὐτοῦ ἐν σ. 527-528, ἐνθα καὶ ἡ σχετικὴ βιβλιογραφία). Πρβλ. καὶ Carl Brockelmann, Geschichte der Arabischen Literatur, 1. Band, Weimar 1898, σ. 148 καὶ Supplementband 1., Leiden 1937, σ. 228, ὡς καὶ Encyclopédie de l'Islam 2 (1913) σ. 36 ἄρθρ. «Eutychius».

⁴⁸) Τὴν ἀντίστοιχον περὶ τῆς κτίσεως τῆς μονῆς περικοπήν βλ. αὐτόθι σ. 1971_A - 1972_C (= ἐκδόσ. Pococke τόμ. II σ. 160-167), ἐλληνικὴν δὲ μετάφρασιν ταύτης ἐκ τοῦ ἐκδεδομένου ἀραβικοῦ κειμένου ὑπὸ Εὐγ. Μιχαηλίδου ἐν «Ἐκκλησ. Φάρο» τόμ. 27 (1928) σ. 275-277 καὶ τόμ. 33 (1939) σ. 393-396.

χῶν⁴⁹. Τὸ χειρόγραφον τοῦτο εἶναι βεβαίως ὁ ὑπὸ τοῦ Νεκταρίου ἀναφερόμενος «ἀραβικὸς χρονογράφος». Ὁ Ἄμερικανὸς Robinson, προσέξας καὶ ὑποδείξας πρῶτος τὴν περὶ κτίσεως τῆς μονῆς διήγησιν τοῦ Εὐτυχίου, ἧς καὶ παρήθηκεν ἐκ τῆς ἀνωτέρω μνημονευθείσης πρώτης ἐκδόσεως τοῦ Roscoe ἀγγλικὴν μετάφρασιν⁵⁰, ἐθεώρησε πιθανόν, ὅτι τὸ ὑπὸ τοῦ Burckhardt μνημονευθὲν ἀραβικὸν ἐν Σινᾷ χειρόγραφον εἶναι ἴσως χειρόγραφον τοῦ ἔργου τοῦ Εὐτυχίου⁵¹, πρὸς τοῦτον δὲ συνεφώνησε βραδύτερον καὶ ὁ G. Ebers⁵². Πάντες οἱ ἀνωτέρω ξένοι ἠγνῶσιν τὰ περὶ «ἀραβικοῦ χρονογράφου» γραφόμενα ὑπὸ Νεκταρίου. Ὁ ἐκ τῶν ἡμετέρων ὅμως Περ. Γρηγοριάδης, γνωρίζων τὴν «Ἐπιτομήν», οὐ μόνον ἐδέχθη τὸν ὑπὸ τοῦ Robinson γενόμενον ταυτισμὸν τοῦ ἀραβικοῦ ἐν Σινᾷ χειρογράφου πρὸς τὸν Εὐτύχιον, ἀλλὰ καὶ ἐβεβαίωσε πρῶτος ὅτι τὸν Εὐτύχιον ἔχει παραλάβει καὶ ὁ Νεκτάριος «κατὰ τὰ πλεῖστα» ἐν τῇ «Ἐπιτομῇ»⁵³. Ἀμφότεραι ὅμως αἱ εἰκασίαι αὗται τοῦ Robinson καὶ τοῦ Γρηγοριάδου, ἀγνοοῦντων τὸν Makin, εἶναι ἀμφισβητήσιμοι: Ὁ «ἀραβικὸς χρονογράφος», ἐξ οὗ ἠντλησεν ὁ Νεκτάριος καὶ ὃν εἶδε διατηρούμενον εἰσεῖτι τῷ 1816 ὁ Burckhardt, ἠδύνατο κάλλιστα νὰ εἶναι ἡ χρονογραφία τοῦ Makin καὶ οὐχὶ τοῦ Εὐτυχίου. Παρὰ τὴν ἱκανὴν δ' ὄντως ὁμοιότητα τῆς διηγήσεως τοῦ Νεκταρίου πρὸς τὴν τοῦ Εὐτυχίου, οὐδόλως ἀποκλείεται νὰ ὑπάρχη ἔτι μεγαλύτερα ὁμοιότης μεταξύ τοῦ Νεκταρίου καὶ τοῦ Makin καὶ ἐνταῦθα, ὡς συμβαίνει καὶ περαιτέρω⁵⁴, γνωστοῦ ὄντος ἄλλως τε ὅτι ὁ Εὐτύχιος ὑπῆρξεν ἐκ τῶν ἀμέσων προτύπων τοῦ Makin⁵⁵. Πρὶν γνωρίσωμεν πάντως τὴν ἀντίστοιχον περικοπὴν τοῦ Makin, ὡς καὶ τίς εἶναι πράγματι ὁ ἐν Σινᾷ σωζόμενος «ἀραβικὸς χρονογράφος»,

⁴⁹) Travels in Syria and the Holy Land, by the late John Lewis Burckhardt, London 1822, σ. 545.

⁵⁰) Biblical Researches in Palestine, Mount Sinai and Arabia Petraea. A Journal of travels in the year 1838. . . by Edward Robinson, vol. I, Boston 1841, σ. 556-558, note XVIII.

⁵¹) Αὐτόθι σ. 185 σημ. 1.

⁵²) Durch Gosen zum Sinai. Aus dem Wanderbuche und der Bibliothek, von Dr Georg Ebers . . . Leipzig 1872, σ. 590 (σημ. ἀριθ. 461 εἰς σ. 406).

⁵³) Περικλέους Γρηγοριάδου, Ἱερὰ μονὴ τοῦ Σινᾶ, κατὰ τὴν τοπογραφικὴν, ἱστορικὴν καὶ διοικητικὴν αὐτῆς ἔποψιν, ἐν Ἱεροσολύμοις 1875, σ. 41-42. Τὰ τοῦ Γρηγοριάδου ἐπαναλαμβάνονται καὶ ὑπὸ Ἰωάννου Φωκλίδου, Ὀλίγα τινὰ περὶ τῆς Σιναϊτικῆς Χερσονήσου, «Ἐκκλησ. Φάρος» τόμ. 27 (1928) σ. 240 καὶ ὑπὸ ἄλλων.

⁵⁴) Βλ. κατωτέρω τὰ περὶ τοῦ τμήματος Δ' γραφόμενα.

⁵⁵) Βλ. M. Plessner ἐν Encyclopédie de l'Islam τόμ. 3 (1936) σ. 184 ἐν ἄρθρῳ «(al-)Makin».

δὲν δυνάμεθα ν' ἀποφανθῶμεν μετὰ βεβαιότητος, ἂν ὁ Νεκτάριος παρέλαβε καὶ ἐνταῦθα παρὰ τοῦ Μακίη ἢ τοῦ Εὐτυχίου.

Μετὰ τὴν ἐξιστόρησιν τῶν κατὰ τὴν ἰδρυσιν τῆς μονῆς ἀκολουθεῖ (σ. 154-176) λεπτομερῆς περιγραφή ταύτης, ἐνθα παρέχονται πληροφορία περὶ τοῦ καθολικοῦ, ἦτοι τοῦ κυρίως ναοῦ τῆς μονῆς, τῶν ἐν αὐτῷ εἰκόνων καὶ τοῦ ἄλλου διακόσμου, τῶν κελλιῶν, τῶν ἐντὸς καὶ ἐκτὸς τῆς μονῆς παρεκκλησίων καὶ τῶν πέριξ ἱστορικῶν τοποθεσιῶν καὶ τέλος «περὶ τῆς τάξεως τῆς ἀκολουθίας τοῦ μοναστηρίου».

Ἡ περιγραφή αὕτη βασίζεται βεβαίως κατὰ κύριον λόγον εἰς αὐτοψίαν καὶ ἄμεσον γνῶσιν τοῦ συγγραφέως. Πιθανώτατα ὅμως εἶχεν οὗτος ὑπ' ὄψιν καὶ παλαιότερα προσκνητάρια τοῦ Σινᾶ ἐκ τῶν πολλῶν, ἅτινα ἤδη ἀπὸ τοῦ 16ου αἰῶνος ἐκυκλοῦντο εἰς χειρόγραφα⁵⁶ καὶ ὄντιν τινα ὑπάρχουν σήμερον ἐκδεδομένα ὑπὸ Ἁ. Παπαδοπούλου-Κεραμέως⁵⁷ καὶ ἄλλων⁵⁸. Μάλιστα δὲ φαίνεται ὅτι ἐχρησιμοποίησεν ὁ Νεκτάριος τὴν ἐξ ὑπερδισχιλίων δεκαπεντασυλλάβων ὁμοιοκαταλήκτων στίχων περιγραφὴν τοῦ Σινᾶ τὴν συντεθεισάν μεταξὺ τῶν ἐτῶν 1577-1592 ὑπὸ τοῦ τότε Σιναΐτου ἱερομονάχου, εἶτα δὲ (1597-1603) μητροπολίτου Ρόδου Παΐσιου Ἀγιαποστολίτου († 1609)⁵⁹, ἦτις ἐφῆρετο

⁵⁶) Πρβλ. τὴν βιβλιογραφίαν τοῦ V. B e n e s e v i c, Monumenta Sinaitica, fasc. I, ἀριθ. 285, σ. XXV (ἔτους ζ'οκδ' = 1616) καὶ ἀριθ. 294β σ. LVIII (ἔτους 1625), εἰς ἣν προσθετέα καὶ τὰ εἰς τοὺς κώδικας τῆς μονῆς τῶν Ἰβήρων ὑπ' ἀριθ. 535 (τοῦ 16ου αἰ.), 694 (τοῦ ἔτους 1611) καὶ 845 (τοῦ ἔτους 1585) ἀνέκδοτα προσκνητάρια τοῦ Σινᾶ (Σ π. Ἀ ἄ μ π ρ ο υ, Κατάλογος κλπ. τόμ. Β' σ. 166 [ἀρ. 4655₁₉ 24 26], σ. 206-207 [ἀρ. 4814₁] καὶ σ. 230 [ἀρ. 4965₁]).

⁵⁷) Τρεῖς ἀνώνυμα ἑλληνικά προσκνητάρια τῆς 15' ἑκατονταετηρίδος νῦν τὸ πρῶτον μετὰ προλόγου ἐκδιδόμενα ὑπὸ Ἁ. Π α π α δ ο π ο ὕ λ ο υ - Κ ε ρ α μ έ ω ς καὶ συνοδευόμενα μετὰ ῥωσικῆς μεταφράσεως τοῦ κ. Γ α β ρ ι ἦ λ Σ. Δ ε σ τ ο ὕ ν η [ἐν Πετρούπολει 1896] σ. 31-39 («Περὶ τοῦ ὄρους τοῦ ἁγίου Σινᾶ») καὶ [ἐπιτομή τούτου] σ. 103-105. Πάντα τὰ εἰς τὸ προσκνητάριον τοῦτο, συντομώτερον βεβαίως, ἀναγραφόμενα φέρονται καὶ ἐν «Ἐπιτομῇ», ἐξαιρέσει μόνον τῶν εἰς τὰς παραγράφους 9, 11, 17, 18 καὶ 20 τοῦ προσκνηταρίου γραφομένων. Μόνον τὸ ὑπὸ Ἁ. Π α π α δ ο π ο ὕ λ ο υ - Κ ε ρ α μ έ ω ς ὡσαύτως ἐκδεδομένον ἕτερον σιναΐτικόν προσκνητάριον τοῦ 16ου αἰῶνος τὸ σημειούμενον εἰς τὴν βιβλιογραφίαν τοῦ V. B e n e s e v i c, ἐνθ' ἄνωτ. ὑπ' ἀρ. 269 (σ. XXIV), δὲν ἠδυνήθημεν νὰ ἴδωμεν.

⁵⁸) Πρβλ. καὶ τὴν ὑπὸ Κ. Ι. Δ υ ο β ο υ ν ι ὶ τ ο υ ἐκδεδομένην ἐν «Θεολογία» τόμ. 1 (1923) σ. 39-41 περιγραφὴν τοῦ Σινᾶ τὴν γραφεῖσαν τῷ 1578 ὑπὸ Θεοδοσίου Ζυγομαλά, ἦτις ὅμως δὲν φαίνεται ἔχουσα σχέσιν πρὸς τὴν «Ἐπιτομήν».

⁵⁹) Παΐσιου Ἀγιαποστολίτου Μητροπολίτου Ρόδου, Ἱστορία τοῦ ἁγίου ὄρους Σινᾶ καὶ τῶν περιχώρων αὐτοῦ. Ἐμμετρον σύγγραμμα μεταξὺ τῶν ἐτῶν 1577-1592 ἐκδιδόμενον νῦν τὸ πρῶτον μετὰ προλόγου ὑπὸ Ἁ. Π α π α δ ο π ο ὕ λ ο υ - Κ ε ρ α μ έ ω ς καὶ συνοδευόμενον μετὰ ῥωσικῆς μεταφράσεως

ἤδη ἀρχομένου τοῦ 17^{ου} αἰῶνος εἰς ἀντίγραφα⁶⁰ καὶ δὴ καὶ σιναίτικα⁶¹. Τοῦτο δύναται νὰ θεωρηθῆ σχεδὸν βέβαιον, διότι ὄχι μόνον πάντα σχεδὸν τὰ ὑπὸ τοῦ Παΐσιου ἀφελέστερον περιγραφόμενα ἐπαναλαμβάνονται μεθοδικώτερον καὶ ἀκριβέστερον ὑπὸ τοῦ Νεκταρίου⁶², ἀλλὰ καὶ διότι ἡ συμφωνία ἐκτείνεται καὶ εἰς ἰδιαζούσας τινὰς λεπτομερείας, ὥστε αὕτη δὲν δύναται νὰ θεωρηθῆ τυχαία καὶ ν' ἀποδοθῆ εἰς μόνην τὴν ταυτότητα τοῦ ἀντικειμένου τῶν δύο περιγραφῶν⁶³.

Ἄλλὰ καὶ διὰ νέων στοιχείων ἐπλούτισεν ὁ Νεκτάριος τὴν περιγραφὴν αὐτοῦ. Ἐκ τούτων ἰδιαιτέρως ἐνδιαφέροντα διὰ τὴν ἱστορίαν τῆς τέχνης εἶναι τὰ ἐν σ. 157-158 περὶ τῶν εἰκόνων τοῦ τέμπλου, ἔργων τοῦ Κρητὸς Ἱερεμίου⁶⁴, καὶ τὰ ἐν σ. 159-160 περὶ τῶν λεπτο-

τοῦ κ. Γ α β ρ ι η λ Σ. Δ ε σ τ ο ὑ ν η [ἐν Πετροπόλει 1891] (τὸ ἑλληνικὸν κείμενον ἐν σ. 1-90). Διορθώσεις καὶ προσθήκας εἰς τὸ κείμενον, ὡς καὶ συμπληρωματικὰ περὶ τοῦ συγγραφέως, ἐδημοσίευσεν ὁ Ἰ. Κ. Β ο γ ι α τ ζ ἰ δ η ς, Παΐσιου μητροπολίτου Ρόδου νέος κώδιξ, «Ἐπετηρὶς τοῦ Παρνασσοῦ» ἔτ. 12 (1916) σ. 210-259 (βλ. ἰδίᾳ σ. 216-249).

⁶⁰) Βλ. Ἄ. Παπαδόπουλον - Κεραμέα, ἔνθ' ἄνωτ. σ. XIV-XV καὶ Ἰ. Κ. Β ο γ ι α τ ζ ἰ δ η ν, ἔνθ' ἄνωτ. σ. 216 κ.ἑξ.

⁶¹) Τοιοῦτος ὁ ὑπ' ἀριθ. 534 καὶ ἔτος 1629 σιναίτικὸς κώδιξ (V. G a r d t h a u s e n, Catalogus codicum graecorum Sinaiticorum, Ὀχονί 1886, σ. 130). Ἡ περιγραφὴ ἄλλως τε ἐγράφη ὑπὸ τοῦ Παΐσιου εἰς τὸ ἐν Καίφῳ σιναίτικόν μετόχιον (βλ. στίχ. 2265-2266 αὐτῆς). Ὅτι καὶ ὁ Παΐσιος εἶχεν ὑπ' ὄψιν του παλαιότερα προσοικνητάρια τοῦ Σινά, εἶναι πολὺ πιθανόν.

⁶²) Τῶν ἐξῆς μόνον στίχων τοῦ Παΐσιου δὲν εὑρομεν (ἐκ προχείρου πάντως παραβολῆς) ἀντίστοιχα χωρία ἐν «Ἐπιτομῇ»: 103-120, 1253-1298, 1641-1726, 1779-1794 καὶ 1961 κ.ἑξ.

⁶³) Ἀρκούμεθα εἰς τὰ ἐξῆς δύο παραδείγματα: Ὑπὸ Παΐσιου ἀναφέρεται ἐν παρεκβάσει (στ. 1231-1232) περὶ τοῦ πατριάρχου Ἀλεξανδρείας

*Ἰωακείμ τοῦ θανμαστοῦ, ὅστις ἐχαριώθη [= ;]
καὶ γὰρ ἔπιε φάρμακον καὶ δὲν ἐθανατώθη,*

ἡ αὕτη δὲ παρεκβατικὴ λεπτομέρεια καὶ ἐν «Ἐπιτομῇ» (σ. 162): «Ὅστις [ὁ Ἰωακείμ Ἀλεξανδρείας], λέγουσιν, εἶναι ὁποῦ ἔπιε τὸ φάρμακον καὶ δὲν ἐβλάβη». Ἐπίσης ὁ Παΐσιος ἀναφέρων τὴν περὶ τῆς Ἀγ. Αἰκατερίνης παράδοσιν, γράφει (στ. 1631-1634):

*... καὶ δὴ ἀνακομίσαντες κατέθεντο ὑπίαν
οὕτω καθάπερ νῦν δοῖς μετὰ τιμὴν παντοίαν
καὶ ἔκτισε ἰσόμετρον τὸ σῶμα ἐνυπόδη
καὶ ὡσαυτὸ ζύμη (ὡ φρικτὸν θέαμα) ἐξωγκώθη,*

ὁμοίως δὲ καὶ ὁ Νεκτάριος (σ. 173): «... ἀφ' οὗ δὲ τὸ ἐπῆραν ἀπ' ἐκεῖ [τὸ λειψάνον τῆς Ἀγ. Αἰκατερίνης] (ὡ τοῦ θαύματος, θανμαστός ὁ Θεὸς ὁ δοξάζων τοὺς ἁγίους του) με σημεῖα καὶ τέρατα ἢ πέτρα ἐκεῖνη ἐφούσκωσεν ὡσὺν ζυμάρι καὶ ἔκαμεν ἓνα σχῆμα ἐνός κορμίου γυναικὸς μετὰ τὰ ἐνδύματά της κειμένη ὑπίᾳ ὡσεὶ νεκρά».

⁶⁴) Πρόκειται περὶ τοῦ γνωστοῦ ἀγιογράφου Ἱερεμίου Παλλαδά, ὡς ἤδη παρετηρήθη ὑπὸ Κ. Ἀμάντου, Σιναίτικὰ μνημεῖα ἀνέκδοτα, σ. 35.

γημένων αναλογίων, έργων τοῦ μοναχοῦ Πορφυρίου τοῦ Ἀθηναίου. Τὸ αὐτὸ λεκτέον καὶ περὶ τῶν ἐν σ. 163-167 τὸ πρῶτον ἐνταῦθα ἐκδιδομένων πολυαριθμῶν ἐπιγραφῶν τοῦ ναοῦ⁶⁵.

Ἐν τέλει τοῦ Β' τμήματος (σ. 176 κ.ξξ.) γίνεται λόγος «περὶ τῆς ἐλευθερίας καὶ αὐτοδεσποτείας τοῦ μοναστηρίου» καὶ δημοσιεύεται (σ. 178-180) πρὸς βεβαίωσιν ταύτης ὁ εἰς τὸν αὐτοκράτορα Ἰουστινιανὸν ἀποδιδόμενος περιθρύλητος «ὄρισμός» (καλούμενος ὑπὸ τοῦ Νεκταρίου νεαρὰ καὶ χρυσόβουλλον), δι' οὗ ἀπονέμεται εἰς τὸν ἡγούμενον τῆς μονῆς Σινᾶ ὁ τίτλος τοῦ ἀρχιεπισκόπου καὶ τὸ ἀξίωμα τοῦ τρίτου τῶν υπερτίμων. Ὁ ὄρισμός οὗτος ἔχει μεγάλην σημασίαν, διότι ἐπ' αὐτοῦ ἐστηρίχθησαν κατὰ καιροὺς οἱ ἐπίσκοποι τοῦ Σινᾶ ἐν τῇ ἐπιδιώξει τῆς αὐτονομίας καὶ ἀνεξαρτησίας αὐτῶν ἀπὸ τοῦ πατριαρχείου τῶν Ἱεροσολύμων, ὑποστηρίζοντος τοῦναντίον ὅτι ἡ ἐπισκοπὴ Σινᾶ ὑπάγεται κανονικῶς ἐντὸς τῶν ὁρίων τῆς δικαιοδοσίας αὐτοῦ⁶⁶. Ἡ ὑπὸ Νεκταρίου ἐκ σιναϊτικοῦ κώδικος⁶⁷ ἔκδοσις τοῦ ὁρισμοῦ εἶναι ἡ πρώτη γενομένη, ἡγνοήθη ὅμως ὑπὸ πάντων τῶν μεταγενεστέρων ἐκδοτῶν αὐτοῦ (πλὴν τοῦ Περ. Γρηγοριάδου)⁶⁸, καὶ ὑπ' αὐτοῦ τοῦ προσφάτως περὶ τούτου διαλαβόντος Fr. Dölger⁶⁹. Διὰ τοῦτο, καὶ

⁶⁵) Τὴν πρώτην ταύτην ἔκδοσιν τοῦ Νεκταρίου ἡγνόησαν νεώτεροι σοβαροὶ ἐρευνηταί, ὡς ὁ E. von Dobschütz ἐκδίδων ἐκ χειρογράφου τῆς Λορένδης τὰς τρεῖς πρώτας ἐπιγραφάς ἐν «Byzant. Zeitschrift» τ. 15 (1906) σ. 244-245 καὶ ὁ ἐπὶ τούτων στηριχθεὶς πρὸς καθορισμὸν τοῦ χρόνου τῆς κτίσεως τῆς μονῆς Henri Grégoire, Sur la date du monastère du Sinaï ἐν «Bulletin de Correspondance Hellénique» τ. 31 (1907) σ. 327-334 (ὄν διέλαθεν ἐπίσης καὶ ἡ νέα ἔκδοσις τῶν δύο πρώτων ὑπὸ Νικολάου Τσέκα, Διορθώσεις ἐπιγραφῶν εὐρισσομένων ἐν τῇ ἱερᾷ μονῇ τοῦ Σινᾶ καὶ ἔξαγωγή ἐκ τῆς πλάνης, ἐν περιοδ. «Σωτήρ» τόμ. 14 [1891] σ. 341-342). Συναγωγὴν 192 σιναϊτικῶν ἐπιγραφῶν, ἐν αἷς καὶ τοῦ Νεκταρίου, βλ. εἰς τὸ νεώτερον βιβλίον τοῦ M. H. L. Rabino, Le monastère de Sainte-Catherine du Mont Sinaï, Le Caire 1938, σ. 101-115.

⁶⁶) Βλ. [Π. Νεοκλεοῦς], Τὸ κανονικὸν δίκαιον τοῦ πατριαρχικοῦ θρόνου τῶν Ἱεροσολύμων ἐπὶ τῆς ἀρχιεπισκοπῆς τοῦ Σινᾶ ἐπιμαρτυρούμενον ὑπὸ ἐπίσημων ἐκκλησιαστικῶν ἐγγράφων, ἐν Κωνσταντινουπόλει 1868.

⁶⁷) Σιναϊτικοὶ κώδικες περιέχοντες τὸν ὄρισμὸν ἀναγράφονται δύο ἐν V. Benesovic, Catalogus codicum κλπ. τόμ. I σ. 631 καὶ τόμ. III, 1917, ἀριθ. 1889 (φ. 299α-300α), σ. 261. Ὁ ἐξ οὗ ἐξέδωκε τὸν ὄρισμὸν ὁ Νεκτάριος εἶναι πιθανώτατα ὁ ἀπὸ ἔτους ΖΟΖ' (= 1569) χρονολογούμενος, περὶ οὗ γράφει ὁ Περ. Γρηγοριάδης, Ἡ ἱερὰ μονὴ τοῦ Σινᾶ, σ. 162 σημ. 2.

⁶⁸) Περ. Γρηγοριάδου, ἐνθ' ἀνωτ. σ. 160-162 (βλ. κατωτέρω σημ. 74).

⁶⁹) Corpus der griechischen Urkunden des Mittelalters und der neueren Zeit herausgegeben von den Akademien der Wissenschaften in München und Wien. Reihe A. Regesten. Abteilung I: Regesten der Kaiserurkunden des Oströmischen Reiches, bearbeitet von Franz Dölger.

ἕνεκα τῆς ρηθείσης σπουδαιότητος τοῦ ἔγγράφου, παρέχομεν κατωτέρω πληρεστέρας εἰδήσεις περὶ τοῦ ὄρισμοῦ καὶ τῆς ἔκπαιλα ἀμφισβητουμένης ἀὐθεντικότητός του.

Ἐκ σιναϊτικῆς προελεύσεως κώδικος τῆς Λειψίας (Lips. Tisch. IX B, 17 αἰ.) καὶ ἐξ ἐτέρου τῆς Δρέσδης ἐξέδωκε τὸν ὄρισμὸν ὁ Tischendorf⁷⁰ μετατυπωθέντα πανομοιοτύπως ὑπὸ Migne ἐν Patrol. Graec. τόμ. 86 σ. 1149-1152. Οἱ ἐξ ἄλλου κώδικος (τοῦ ποτὲ μητροπολίτου Γερασίου) ἐκδότης αὐτοῦ Ράλλης καὶ Ποτλῆς⁷¹ ἐθεώρησαν αὐτὸν μεταγενέστερον, ἀναγόμενον οὐχὶ εἰς τὸν Ἰουστινιανόν, ἀλλ' εἰς Κομνηνόν τινα ἢ Παλαιολόγον αὐτοκράτορα. Ὁ ἐκδοὺς ἀκολούθως αὐτὸν C. E. Zacharia von Lingenthal⁷² προσέγραψεν αὐτὸν εἰς τὸν αὐτοκράτορα Μιχαὴλ τὸν Παλαιολόγον καὶ ἔταξε χρονολογίαν αὐτοῦ τὸ ἔτος 1271, τοῦτον δ' ἠκολούθησαν καὶ οἱ ἔπειτα ἐκδοῖται Miklosich καὶ Müller⁷³. Ἐκ μεταγενεστέρου, τέλος, σιναϊτικοῦ κώδικος (τοῦ ἔτους 1693) ἐξέδωκε τὸν ὄρισμὸν ὁ Περ. Γρηγοριάδης⁷⁴, ὅστις καὶ πραγματευθεὶς διὰ μακρῶν περὶ τῆς γνησιότητος αὐτοῦ⁷⁵ κατέληξεν εἰς τὸ συμπέρασμα, ὅτι ὁ ὄρισμὸς καὶ δι' ἑσωτερικοὺς λόγους δὲν δύναται νὰ εἶναι τοῦ Ἰουστινιανοῦ. Πλαστὸν πιστεύει τὸν ὄρισμὸν καὶ ὁ H. Gelzer⁷⁶, ὑποθέτων ὅτι ἐχαλκεύθη ἤδη τὸν 12ον αἰῶνα ἢ καὶ τι πρότερον,

3 Teil. Regesten von 1204-1282, München u. Berlin 1933, σ. 57-58 (ἀριθ. 1981). Ὁ Dölger ἠγνόησεν ἐνταῦθα καὶ τὴν περὶ τοῦ ὄρισμοῦ σημειωθεῖσαν βιβλιογραφίαν ὑπὸ V. Benesovic, Monumenta Sinaitica, fasc. I σ. VII ἀριθ. 23.

⁷⁰ C. Tischendorf, Anecdota sacra et profana, Lipsiae 1861, σ. 56-57. Πρβλ. E. von Dobschütz ἐν «Byz. Zeitschrift» τ. 15 (1906) σ. 244.

⁷¹ Σύνταγμα τῶν θεῶν καὶ ἱερῶν κανόνων . . . ἐκδοθὲν ὑπὸ Γ. Ἀ. Ράλλης καὶ Μ. Ποτλῆ, Ἀθήνησιν 1855, τόμ. 5 σ. 331-332.

⁷² C. E. Zachariae a Lingenthal, Jus Graecoromanum, pars III, Lipsiae 1857, σ. 593-595. Ἀνατύπ. ἐν Ἰω. Ζέπου καὶ Παν. Ζέπου. Jus Graecoromanum τόμ. Α', Ἀθήναι (1931) σ. 504-505.

⁷³ Miklosich - Müller, Acta et diplomata graeca medii aevi, vol. V, tom. 2, Vindobonae 1887, σ. 239-240 (βλ. καὶ σ. 461-462).

⁷⁴ Περ. Γρηγοριάδου, Ἡ ἱερὰ μονὴ τοῦ Σινᾶ, σ. 160-162.

⁷⁵ Ἀὐτόθι σ. 162-172. Ἀξιοσημείωτος ἐν πάσῃ περιπτώσει εἶναι ἡ δημοσιευομένη ἐνταῦθα (σ. 164-165) ἐπιστολὴ ἀπὸ 1694 τοῦ Ἰγνατίου ἀρχιεπισκόπου τῆς Ἀ' Ἰουστινιανῆς Ἀχριδῶν βεβαιοῦντος τὸν ἐρωτήσαντα Δοσίθεον Ἱεροσολύμων, ὅτι τὸ πρωτότυπον τοῦ ὄρισμοῦ, φέρον τὴν ὑπογραφὴν τοῦ Ἰουστινιανοῦ, ἐσώζετο ὄντως τότε ἐν τῇ ἀρχιεπισκοπῇ Ἀχριδῶν καὶ ἀποστέλλοντος ἐπικεκρωμένον ἀντίγραφον αὐτοῦ (τὸ καὶ δημοσιευθὲν ὑπὸ Γρηγοριάδου). Ἡ μεγάλη ὁμοίότης τοῦ ἀντιγράφου τούτου πρὸς τὸ ὑπὸ τοῦ Νεκταρίου ἐκδεδομένον κείμενον δεικνύει πιθανῶς ὅτι καὶ τὸ παλαιότερον σιναϊτικὸν χειρόγραφον, ἐξ οὗ ἐξέδωκεν ὁ Νεκτάριος, ἔχει τὴν αὐτὴν προέλευσιν.

⁷⁶ H. Gelzer, Ungedruckte und wenig bekannte Bistümerverszei-

ώσαύτως δὲ καὶ ὁ E. von Dobschütz⁷⁷, ὁ δὲ Fr. Dölger⁷⁸, τοποθετῶν αὐτὸν ἐπίσης εἰς τὸ ἔτος 1271, τὸν θεωρεῖ, παρὰ τὸ ὅτι ἀγνοεῖ τὰ ὑπὸ τοῦ Γρηγοριάδου γραφέντα, δι' ἄλλους σοβαροὺς λόγους, ὑποπτον. Ὡστε καὶ ἡ νεωτέρα ἔρευνα δέχεται τὸν ὀρισμὸν ὄχι μόνον μεταγενέστερον ὁπωσδήποτε τοῦ Ἰουστινιανοῦ, ἀλλὰ καὶ ὑπόπτου γνησιότητος. Ὑπὸ ἔποψιν πάντως παραδόσεως τοῦ κειμένου παρατηροῦμεν, ὅτι ἡ ἠγνοημένη ἔκδοσις τοῦ Νεκταρίου, καθὼς καὶ ἡ τοῦ Γρηγοριάδου, ἦτις ἐγένετο ἐπίσης ἐκ κώδικος σιναιτικῆς ὀλίγον μόνον διαφερόντος κατὰ τὸ κείμενον⁷⁹, ἂν καὶ γενικῶς εἰπεῖν δὲν πλεονεκτοῦν, ὡς οὐχὶ ὀρθῶς φρονεῖ περὶ τῆς ἰδίας αὐτοῦ ἐκδόσεως ὁ Γρηγοριάδης, παρέχουν ἐν τούτοις καὶ γραφάς τινὰς καλυτέρας τῶν ἐξ ἄλλων χειρογράφων γενομένων ἐκδόσεων.

ΤΜΗΜΑ Γ' (σ. 187-232). Τοῦτο περιέχει τὴν συνέχειαν τῆς ἱστορίας τοῦ Σινᾶ μετὰ τὴν κτίσιν τῆς μονῆς μέχρι τῶν χρόνων τοῦ συναφῆως.

Καὶ πρῶτον ἐκτίθενται οἱ κατὰ καιροὺς ἐπισυμβάντες εἰς τὴν μονὴν κίνδυνοι, ἀπὸ τῶν ὁποίων αὕτη, κατὰ τὴν ἀντίληψιν τοῦ συγγραφέως, διεσώθη διὰ μόνης τῆς θαυματουργοῦ θείας ἐπεμβάσεως. Ὡς τοιοῦτοι ἀναγράφονται ἢ περὶ τὸ 1000 μ.Χρ. ἀπειληθεῖσα καταστροφὴ τῆς μονῆς ἐπὶ ἡγεμόνος τῆς Αἰγύπτου Μέλεκ Σάλεκ ἢ Χάκεμ Ἀμπρίλλε⁸⁰ (σ. 189-195), ἢ ὑπὸ Αἰγυπτίων στρατιωτῶν λεηλασία αὐτῆς καὶ ὁ φόνος τοῦ ἀρχιεπισκόπου Ἰωάννου τοῦ Ἀθηναίου τῷ 1091 (σ. 195-197) καὶ οἱ καταστρεπτικοὶ σεισμοὶ τοῦ ἔτους 1312 (σ. 197-198), ἅτινα πάντα ἐλήφθησαν, ὡς δηλοῦται ἐν σ. 195 καὶ 198, ἐκ τοῦ ἀραβικοῦ συναξαριστοῦ τῆς μονῆς.

⁷⁷ Ἀκολουθεῖ ἡ διήγησις διαφόρων «θαυμάτων» κατὰ καιροὺς γενο-

chnisse der orientalischen Kirche, «Byzant. Zeitschrift» τόμ. 2 (1893) σ. 70-71.

⁷⁷) E. v o n D o b s c h ü t z, αὐτόθι τόμ. 15 (1906) σ. 244.

⁷⁸) F. r. D ö l g e r, Regesten der Kaiserurkunden κλπ., ἐνθ' ἄνωτ.

⁷⁹) Βλ. τὴν ἀνωτέρω σημ. 75. Σημειωτέον, ὅτι τὸ κείμενον τοῦ ὀρισμοῦ εἴρηται καὶ εἰς τὸν ὑπ' ἀριθ. 535 κώδικα τοῦ 16ου αἰῶνος τῆς μονῆς Ἰβήμων (ἐν ἀριθ. 21) γραφέντι «ἐν τῷ Σινάφ ὄρει διὰ χειρὸς ἐντελεῶς Μαζαρίων ἱερομονάχων τοῦ Κρητός» (Σπ. Λάμπρου, Κατάλογος κλπ. τόμ. Β', ἀριθ. 4655, σ. 166), καθὼς καὶ εἰς κώδικα τῆς βιβλιοθήκης Σιδερίδου ὑπ' ἀριθ. 4 (σ. 1079-1087) (βλ. Κ. Γ. Δυοβουνιώτου, Κατάλογος τῶν κωδίκων τῆς βιβλιοθήκης Ε. Α. Σιδερίδου τῆς δωρηθείσης τῇ Ἀκαδημίᾳ Ἀθηνῶν, «Θεολογία» τόμ. 12 [1934] σ. 226-253).

⁸⁰) Προξεται περὶ τοῦ al-Hakim Bi Anri Ἰlah, 16ου φατιμίδου καλίφου (996-1021 μ. Χρ.), οὗτινος τὸ ἀληθές ὄνομα ἦτο Abu ἸAli al-Mansur. Οὗτος ἐπῆρξεν ἀπηνῆς διώκτης τῶν Χριστιανῶν (βλ. τὸ περὶ τούτου ἄρθρον ἐν Encyclopédie de l' Islam τ. 2 [1913] σ. 238a-239β ὑπὸ E. G r a e f e, ἔνθα καὶ ἡ λοιπὴ περὶ αὐτοῦ βιβλιογραφία).

μένων ἐν Σινᾷ (σ. 199-206) καὶ κατὰ παρῖδον φερομένων (πρβλ. σ. 199 καὶ 205), ἅτινα καὶ ἔξ ἄλλων πηγῶν, προσκυνηταρίων ἢ χειρογράφων, εἶναι σήμερον εἰς ἡμᾶς γνωστά. Οὕτω π.χ. τὸ ἐν σ. 199-200 «*θαῦμα τοῦ βλύσαντος ἐλαίου, ὅπερ ἐποίησεν ὁ δαίος Γεώργιος ὁ Ἀρσελαΐτης*», ὅπερ, κατὰ τὸν Νεκτάριον, φέρεται «εἰς πολλὰ ἀραβικὰ βιβλία γεγραμμένον», ἀνευρίσκει τις καὶ εἰς τὸν ὑπ' ἀριθ. 87 (τοῦ 17ου αἰ.) Ἱεροσολυμιτικὸν κώδικα (φ. 111 κ.ἑξ.)⁸¹ τὰ «*περὶ τῶν Ἀρμενίων*» (σ. 200) εὑρηγται καὶ εἰς παλαιότερον σιναϊτικῆς προσελεύσεως κώδικα τῆς βιβλιοθήκης τῆς Δρῆσδης⁸² τὸ ἐν σ. 201-204 *θαῦμα τῆς Θεοτόκου* φέρεται καὶ εἰς τὴν προμνημονευθεῖσαν⁸³ ἔμμετρον «Ἱστορίαν τοῦ Ἁγίου ὄρους Σινᾶ» τοῦ Παΐσιου Ἀγιαποστολίτου (στ. 243-276, ἔκδ. Ἰ. Παπαδοπούλου - Κεραμέως, σ. 10-11). καὶ τέλος τὰ ἐν σ. 204-206 «*Περὶ τῆς Ἀγίας Ζώνης τῆς Θεοτόκου*» ἐκτίθενται συντομώτερον ὑπὸ τοῦ αὐτοῦ Παΐσιου (αὐτόθι στ. 203-224). Ὁ Νεκτάριος πᾶντως εἶναι ὁ πρῶτος ὅστις συνέλεξε καὶ ἐδημοσίευσεν αὐτὰ.

Ἀπὸ σ. 206-214 γίνεται λόγος ἐν συντομίᾳ «*περὶ τῶν κατὰ διαφόρους καιροὺς ἐπιδημησάντων ἁγίων ἀνδρῶν εἰς τὸ ἄγιον τοῦτο ὄρος ἢ καὶ ἀσκησάντων ἐν αὐτῷ*» ἐπὶ τῇ βίβει γνωστῶν ἀγιολογικῶν κειμένων. Οὕτω τὰ ἐν σ. 206-207, περὶ «*τοῦ ἁγίου Γαλακτίωνος καὶ τῆς ἁγίας Ἐπιστήμης*», εἶναι εἰλημμένα ἐκ τοῦ ὑπὸ Συμεῶν τοῦ Μεταφράστου γεγραμμένου καὶ γνωστοῦ ἐκ πολλῶν χειρογράφων⁸⁴ βίου τῶν ἁγίων τούτων τοῦ ἐκδεδομένου καὶ παρὰ Migne (Patrol. Graec. τόμ. 116 σ. 94-108), τὰ δὲ ἐν σ. 208-212 ἐκ τῆς «*Κλίμακος*» τοῦ κατὰ τὸν 6ον μ.Χρ. αἰῶνα ἡγουμένου τοῦ ὄρους Σινᾶ Ἰωάννου τοῦ Σχολαστικοῦ τῆς ἐκδεδομένης ὡσαύτως παρὰ Migne (ἐνθ' ἄνωτ. τόμ. 88 σ. 631-1164⁸⁵), ἧς δημώδη μετάφρασιν ἐξέδωκεν, ὡς γνωστόν, ἤδη τῷ 1590 ὁ σοφὸς Κρητῆς Μάξιμος ὁ Μυρογούνης⁸⁶. Μόνον δὲ τὰ

⁸¹) Ἰ. Παπαδοπούλου - Κεραμέως, Ἱεροσολυμιτικὴ Βιβλιοθήκη, τόμ. Β' σ. 161-162.

⁸²) Βλ. E. von Dobschütz, Eine Sammelhandschrift des 16. Jahrhunderts. Dresden MS. A 187 ἐν «Byzant. Zeitschrift» τόμ. 15 (1906) σ. 246.

⁸³) Βλ. ἄνωτ. σ. 304.

⁸⁴) Πρβλ. προχείρως Ἰ. Παπαδοπούλου - Κεραμέως, ἐνθ' ἄνωτ. τόμ. Α', σ. 34, 354 καὶ τόμ. Β', σ. 76, 221-222, 283 καὶ Σπ. Λάμπρου, Κεφάλαιος κλπ. τόμ. Α' ἀριθ. 2₂₄ (σ. 1), 2090₃ (σ. 179), 36588 (σ. 338), 3669ε (σ. 342) καὶ τόμ. Β' ἀριθ. 4887_{16ε} (σ. 224).

⁸⁵) Εἰδικώτερον τὰ ἐν σ. 209-210 περὶ Ἠσυχίου τοῦ Χωρηβίτου καὶ περὶ μνήμης θανάτου φέρονται ἐν τῷ Γ' βαθμῷ τῆς «Κλίμακος» (βλ. Migne, Patrol. Graec. τόμ. 88 σ. 796D-797B), τὰ δὲ ἐν σ. 211-212 περὶ τοῦ μοναχοῦ Στεφάνου ἐν τῷ ζ' βαθμῷ (βλ. αὐτόθι σ. 812).

⁸⁶) Βλ. ταύτην παρὰ É. Legrand, Bibliographie Hellénique... au

ἐν σ. 212-213 «περὶ τῶν δύο εὐγενῶν ἀδελφῶν» ἀντλοῦνται πιθανῶς ἐκ τῆς παραδόσεως, τὰ δὲ ἐν σ. 213-214 «περὶ τοῦ Νικάνδρου τοῦ νέου ἀσκητοῦ», Ἰγνατίου τοῦ ἐκ Ρεθύμνης, κλπ. ἐκ συγχρόνων τοῦ συγγραφέως γεγονότων⁸⁷.

Ἐνδιαφέροντα διὰ τὴν ἱστορίαν τοῦ περιλαλήτου «σιναιτικῷ ζητήματος» εἶναι τὰ ἐν συνεχείᾳ (σ. 215-221) γραφόμενα «περὶ τῶν συμβάντων σκανδάλων ὑπὸ τῶν πατριαρχῶν τοῦ τε Ἱεροσολύμων καὶ Ἀλεξανδρείας, ἐκάστου βουλομένου τούτων ἐξουσιάζειν τὸ μοναστήριον», ἔνθα παρέχονται πληροφορία περὶ ἐκκλησιαστικῶν πραγμάτων τῆς ἐποχῆς τοῦ συγγραφέως ἢ καὶ τι προγενεστέρων, ὑποστηριζομένης, ἐννοεῖται, τῆς σιναιτικῆς ἀπόψεως.

Ἀκολουθῶς παρατίθεται (σ. 221-223) κατάλογος τῶν εἰς ἀνεκδότης ἀραβικὰς πηγὰς ἀπαντώντων παλαιῶν ἀρχιεπισκόπων τοῦ Σινᾶ ἀπὸ τοῦ 869 κ.ἐξ., ὡς καὶ τῶν νεωτέρων μέχρι τῶν χρόνων τοῦ συγγραφέως. Ὁ κατάλογος οὗτος εἶναι πολύτιμος, ἀφ' οὗ εἶναι καὶ ὁ πρῶτος δημοσιευθεὶς, ἐπ' αὐτοῦ δ' ἐστηρίχθησαν πάντες οἱ ἔκτοτε καταρτισθέντες νεώτεροι κατάλογοι⁸⁸. Πρὸς σύνταξιν αὐτοῦ ὁ Νεκτάριος ἔλαβε πιθανῶς ὑπ' ὄψιν προγενέστερον κατάλογον τοῦ ἀρχιεπισκόπου Σινᾶ Ἰωάσαφ καταστρωθέντα ἐξ ἀραβικῶν βιβλίων καὶ σωζόμενον εἰς τὸν ὑπ' ἀριθ. 2215 (σ. 51-53) σιναιτικὸν κώδικα, ἀλλὰ καὶ ἄλλας προσέτι πηγὰς, ὡς διεπίστωσεν ὁ ἐξετάσας ἀμφοτέρους καθηγητῆς Κ. Ἀμαντος⁸⁹.

Ἐν τέλει δὲ τοῦ τμήματος Γ' ἐκδίδεται (σ. 225-232) τὸ πρῶτον ἐνταῦθα «ἐπιστολὴ τοῦ παναγιωτάτου κύριου Γενναδίου πατριαρχοῦ Κωνσταντινουπόλεως τοῦ Σχολαρίου πρὸς τὸν τιμιώτατον ἐν μοναχοῖς κύριον Μάξιμον καὶ πρὸς τοὺς ἐν Σινᾶ ὄρει ἱερομονάχους καὶ μοναχοὺς» ἐκ τοῦ αὐτογράφου τοῦ Σχολαρίου τοῦ φυλασσομένου εἰς τὸ ἐν Καίρῳ σιναιτικὸν μετόχιον (βλ. σ. 224)⁹⁰. Ἡ ἔκδοσις αὕτη εἶχεν ἀγνοηθῆ μὲν ὑπὸ τοῦ παλαιότερου ἐκδότου τῶν Ἀπάντων τοῦ Σχολαρίου, τοῦ

XV et XVI siècles, τόμ. 4, Paris 1906, ἀριθ. 824, σ. 299-301.

⁸⁷⁾ Σημειωτέον ὅτι ὁ «Βίος καὶ πολιτεία τοῦ ὁσίου Νικάνδρου τοῦ νέου ἀσκητοῦ» κλπ. φέρεται καὶ εἰς τὸ ὑπ' ἀριθ. 1716 σιναιτικὸν χειρόγραφον τοῦ 17ου αἰῶνος (V. Benesevic, Catalogus . . . κλπ., τόμ. III, σ. 167).

⁸⁸⁾ Τούτων τελευταῖος εἶναι ὁ παρατιθέμενος ὑπὸ Μ. Η. L. Rabinο, Le monastère de Sainte-Catherine du Mont Sinai, Le Caire 1938, σ. 80-93.

⁸⁹⁾ Κ. Ἀμάντου, Σιναιτικά μνημεῖα ἀνεκδота, σ. 8. Πρβλ. καὶ Rabinο, ἐνθ' ἄνωτ. σ. 80.

⁹⁰⁾ Σιναιτικοὶ κώδικες περιέχοντες τὴν ἐπιστολὴν ἀναφέρονται ὁ ὑπ' ἀριθ. 1609 φ. 458β-463β (V. Benesevic, Catalogus . . . κλπ., τόμ. III σ. 92) καὶ ὁ ὑπ' ἀριθ. 1755 φ. 346β-374α (αὐτόθι σ. 181).

Migne⁹¹, ἐχρησιμοποιοῦνται ὁμοίως ὑπὸ τῶν τελευταίων ἐκδοτῶν αὐτοῦ⁹².

ΤΜΗΜΑ Δ' (σ. 233-311). Εἰς τὸ τμήμα Δ' παρέχει ὁ συγγραφεὺς, ὡς δηλοῖ ἐν τῇ ἐπιγραφῇ αὐτοῦ (σ. 233) «*σύντομον ἀπαρίθρησιν ὄλων τῶν βασιλέων τῆς Αἰγύπτου, ἀρχίζουσα[ν] ἀπὸ τὸν Μῆνα, πρῶτον βασιλέα τῆς Αἰγύπτου, καθὼς ἱστορεῖ ὁ Ἡρόδοτος, καὶ τελειώνουσα[ν] ἕως τῆς βασιλείας τοῦ Σουλτὰν Σελήμ, υἱοῦ τοῦ Σουλτὰν Μπαρμαζίτη, ὁ ὁποῖος ἔλαβε τὸ Μισίρι ἀπὸ τοὺς Τζερεκέζους*»⁹³.

Καὶ τὴν μὲν παλαιὰν ἱστορίαν τῶν βασιλέων τῆς Αἰγύπτου μέχρι τῆς ὑπὸ τῶν Περσῶν κατακτήσεως αὐτῆς ἐκθέτει (σ. 234-251) ἔχων ὡς μόνην πηγὴν, ὡς λέγει ἐν ἀρχῇ (σ. 234), τὸν Ἡρόδοτον, καὶ παραλαμβάνων ἐκ τούτου, ὡς πεῖθει καὶ πρόχειρος παραβολή, τὰ κυριώτερα τῶν ἀπὸ τοῦ βιβλίου Β' κεφ. 99 κ.ἑξ. μέχρι τοῦ βιβλίου Γ' κεφ. 15 ἱστορουμένων (παραλείπονται μόνον παρεκβάσεις τινὲς τοῦ Ἡροδότου ἢ ἄλλαι δευτερεύουσαι λεπτομέρειαι). Ἀπαριθμῶν δὲ μετὰ ταῦτα ἐν μεγίστῃ συντομίᾳ τοὺς ἀπὸ τοῦ κατακτητοῦ τῆς Αἰγύπτου Καμβύσου Πέρσας βασιλεῖς καὶ εἶτα τοὺς Πτολεμαίους⁹⁴ μεταπηδᾷ εἰς τοὺς χρόνους τοῦ αὐτοκράτορος Ἡρακλείου καὶ τῆς ἐμφανίσεως τοῦ Ἰσλάμ (σ. 251-254).

Προκειμένου εἶτα νὰ διηγηθῇ τὴν ὑπὸ τῶν Ἀράβων κατάκτησιν

⁹¹) Βλ. Migne, *Patrol. Graec.* τόμ. 160 σ. 537-540, ἔνθα δημοσιεύεται περικοπὴ μόνον τῆς ἐπιστολῆς εἰλημμένη ἐκ τοῦ Euseb. Renaudotius, *Gennadii Patriarchae Constantinopolitani Homiliae . . .* κλπ., Parisiis 1709, σ. 77-79 (πρβλ. καὶ σ. 304-306).

⁹²) Γενναδίου τοῦ Σχολαρίου, Ἄπαντα τὰ εὑρισκόμενα. *Oeuvres complètes de Gennade Scholarius publiées pour la première fois par Mgr. Louis Petit, † X. A. Sideridés, Martin Jugie*, τόμ. IV, Paris 1935, σ. 198-206 (πρβλ. καὶ Introduction σ. XI-XIII). Εἶναι ἄξιον σημειώσεως, ὅτι, ὡς ἀναφέρουν οἱ ἀνωτέρω ἐκδόται, ἐκ τῆς «Ἐπιτομῆς» τοῦ Νεκταρίου (ἔκδ. 1805) μετεφράσθη ἡ ἐπιστολὴ εἰς τὴν σερβικὴν καὶ ἐδημοσιεύθη ὑπὸ τοῦ Nicéphore Douchitch ἐν «*Knijevni Radovi*» fasc. IV, Βελιγράδιον 1895, σ. 415-419 (εἰσαγωγὴ) καὶ σ. 419-432 (μετάφρασις). Περὶ τῆς ἐπιστολῆς, γραφείσης πιθανῶς τῷ 1455, πρβλ. καὶ M. Jugie, *Les œuvres pastorales de Gennade Scholarios ἐν «Échos d'Orient»* τόμ. 34 (1935) σ. 151-159.

⁹³) Τοῦτο πρᾶττει, καθ' ἣ δικαιολογεῖται ἐν ἀρχῇ (σ. 233-234), ἵνα δεῖξη, ὅτι τὸ Σινᾶ «*φυλάττεται ὑπὸ Θεοῦ καὶ δχι ὑπὸ ἀνθρώπων*», διότι «*εἰς τοιαῦτα: τῶν πραγμάτων ἀνωμαλίας καὶ εἰς τόσον κακόν, ὅποθ' αἱ ἐξεῖσε ἐκκλησίαι καὶ οἱ ἐν ὅλῃ τῇ Αἰγύπτῳ καὶ Παλαιστίνῃ καὶ Συρίᾳ καὶ Ἀραβίᾳ ἔπαθον, ἀρ' οὐ ἡ πίστις τῶν Χριστιανῶν ἄρχισε νὰ πολεμῆται καὶ νὰ διώκεται, ἔμεινε ἀκαταπύτητον . . .*» κλπ.

⁹⁴) Τὰ ὀλίγα ταῦτα παραλαμβάνει πιθανῶς ἐκ τῆς χρονογραφίας τοῦ Γεωργ. Κεδρηνοῦ (πρβλ. τόμ. I, ἔκδ. Βόνν., σ. 284 καὶ ἰδίᾳ σ. 289 κ.ἑξ.), ὃν καὶ ἀναφέρει ἐν σ. 253.

τῆς Αἰγύπτου καὶ τὰ ἐπακολουθήσαντα γεγονότα, προβαίνει πρῶτον (σ. 254-267) εἰς «*σύντομον περιγραφὴν τῆς ὅλης Λιβύης*» (ἦτοι τῆς Ἀφρικῆς) καὶ τοῦ Νείλου μετὰ τῶν παρ' αὐτὸν πόλεων. Τὴν περιγραφὴν ταύτην ἀπὸ μὲν τῆς σελ. 255-260 παραλαμβάνει, ὡς ἠδυνήθημεν νὰ διαπιστώσωμεν — διότι δὲν ἀναφέρει τὴν πηγὴν — ἐκ τοῦ ἱστορικοῦ ἔργου τοῦ Ἰταλοῦ Paolo Giunio (βιβλ. XVIII σ. 302₅₀-304₅₃ καὶ 307₁₃-308₅), περὶ οὗ θὰ γίνῃ ἐκτενὴς λόγος εὐθὺς κατωτέρω κατὰ τὴν ἐξέτασιν τοῦ Ε' τμήματος, ἀπὸ δὲ τῆς σελ. 261-267 ἐκθέτει, ὡς φαίνεται, ἐξ ἰδίας γνώσεως.

Περαιτέρω ὁ Νεκτάριος ἐκθέτει τὰ τοῦ βίου τοῦ Μωάμεθ (σ. 267-275), δημοσιεύων ἐν σ. 271-273 καὶ ἑλληνικὴν μετάφρασιν τοῦ εἰς τοῦτον ἀποδιδομένου περιλύστου προστατευτικοῦ ὀρισμοῦ (ἀχτιναμὲ) ὑπὲρ τῆς μονῆς τοῦ Σινᾶ, ὅστις προεβιάλλετο ἔκπαιλαι ὑπὸ τῶν ὑπὸ τοὺς Μουσουλμάνους βιούντων Χριστιανῶν πρὸς κατοχύρωσιν τῶν προνομίων αὐτῶν⁹⁵, παρ' ὅλον ὅτι ἡ αὐθεντικότης αὐτοῦ τίθεται σή-

⁹⁵) Ἡ ὑπὸ Νεκταρίου ἔκδοσις αὕτη τοῦ ὀρισμοῦ τοῦ Μωάμεθ εἶναι ἡ πρώτη, καθ' ὅσον γνωρίζομεν. Ἐντεῦθεν ὁ ὀρισμὸς ἀνεδημοσιεύθη τὸ πρῶτον ὑπὸ Κ. Σάθρα, Ἡ ὑπὲρ τῶν Χριστιανῶν διαθήκη Μωάμεθ τοῦ προφήτου καὶ τὸ χατη-σερίφιον τοῦ σουλτάνου Σελίμ, ἐν περιοδ. «Χρυσάλλις» Γ' (1865) σ. 611-612, τελευταῖον δὲ ὑπὸ Κ. Ἀμάντου, Οἱ προνομαζοὶ ὀρισμοὶ τοῦ Μουσουλμανισμοῦ ὑπὲρ τῶν Χριστιανῶν, «Ἑλληνικά» τόμ. 9 (1936) σ. 105-107. Τὸ ὑπὸ Ἀ. Παπαδοπούλου-Κερμεῆς, Ἀνάλεκτα Ἱεροσολυμιτικῆς Σταχυολογίας, τόμ. Δ', ἐν Πιτρουπόλει 1897, σ. 401-403 δημοσιευόμενον ἐκ τοῦ ὑπ' ἀριθ. 428 ἱεροσολυμιτικοῦ κώδικος νεοελληνικὸν κείμενον τοῦ ὀρισμοῦ εἶναι ὅμοιον, μὲ ἀσημάντους μόνον παραλείψεις ἢ ἀλλοιώσεις, πρὸς τὸ ἐν «Ἐπιτομῇ» Ἀλλὰ καὶ ἡ πρώτη εἰς ξένην γλῶσσαν μετάφρασις, ἐξ ἧς πηγάζουν αἱ μεταγενέστεραι, ἡ δημοσιευθεῖσα ὑπὸ Richard Pococke, A description of the East and some other countries, vol. 1, London 1743, σ. 268-270 (κεφ. XIV), ἐγένετο ἐπὶ τῇ βάσει νεοελληνικοῦ κειμένου (βλ. αὐτόθι σ. 148), τοῦ παρὰ Νεκταρίῳ ἀναμφιβόλως, ἀφ' οὗ τὸ μετὰ τὸ κεφάλαιον 11 τοῦ ὀρισμοῦ παρεμβλλόμενον σχόλιον τοῦ Νεκταρίου εἴρηται καὶ παρὰ Pococke.

Ὁ Νεκτάριος ἔλαβεν ὑπ' ὄψιν νεώτερον σιναϊτικὸν ἀντίγραφον τοῦ ὀρισμοῦ, ὅπερ, ὡς γράφει, μετεγλώτισσε «δι' ἑρμηνέως» ἐκ τῆς ἀραβικῆς, διότι τὸ αὐθεντικὸν πρωτότυπον, καθ' ὃ λέγει περαιτέρω τῆς «Ἐπιτομῆς» (σ. 433-434), ἐπιδειχθὲν ὑπὸ τῶν ἐν Καίρῳ Σιναϊτῶν εἰς τὸν κατακτήσαντα τὴν Αἰγύπτου Σελήμ τὸν Α' (1517), ἐλήφθη ὑπὸ τούτου, ἵνα φυλαχθῇ ὡς πολυτίμον κειμήλιον εἰς τὸ βασιλικὸν θησαυροφυλάκιον, ἐχορηγήθη δὲ ὑπ' αὐτοῦ «ἀντίβολον» (=ἀντίγραφον) μετὰ νέου ὀρισμοῦ ἀνανεοῦντος τὰ προνόμια τῆς μονῆς. Ἐπὶ τῇ βάσει σιναϊτικοῦ ἀντιγράφου τοῦ 1590 (τοῦ αὐτοῦ ἀρά γε;) ἐδημοσίευσεν «ἐλευθέραν ἑλληνικὴν μετάφρασιν» διαφέρουσαν γλωσσικῶς τῆς ἐν «Ἐπιτομῇ» καὶ ὁ Περ. Γρηγοριάδης, Ἡ ἱερὰ μονὴ τοῦ Σινᾶ, σ. 57-60, ἐπαναληφθεῖσαν ὑπὸ Ἰω. Φωκυλίδου ἐν «Ἐκκλησ. Φάρῳ» τόμ. 27 (1928) σ. 241-242, Κ. Ν. Παπαμιχαλοπούλου, Ἡ μονὴ τοῦ ὄρους Σινᾶ, σ. 203-205 καὶ ἄλλων.

Σημειωτέον ὅτι ἕτερα δύο ἐπίσημα ἀντίγραφα τοῦ ἀραβικοῦ κειμένου.

μερον ὑπὸ ἀμφισβήτησιν⁹⁶. Ἐν συνεχείᾳ δὲ διαλαμβάνει (σ. 275-301) περὶ τῶν διαδόχων τοῦ Μωάμεθ Ἀράβων καλιφῶν τῆς Βαγδάτης, ἀπὸ τοῦ πρώτου Ἀμποῦ Μπέκρ καὶ τοῦ μετ' αὐτὸν Ὁμάρ, τοῦ κατακτητοῦ τῆς Αἰγύπτου, μέχρι τοῦ 49ου αἰ Mustazhir Bi'llah (1094-1118 μ. Χρ.), ὅστις καλεῖται ὑπὸ τοῦ Νεκταρίου (σ. 300) «*Μιστὰν Μπιλάχ υἱὸς τοῦ Μούκτεδ*», ἀναφέρεται δὲ τελευτήσας τὸ 512 ἔτος Ἐγίρας, ἦτοι τὸ 1118 χριστιανικόν.

Πόθεν παρέλαβεν ὁ Νεκτάριος τὰ ἀνωτέρω περὶ τοῦ βίου τοῦ Μωάμεθ καὶ τῶν διαδόχων αὐτοῦ, δηλοῖ ὁ ἴδιος γράφων ἐν τέλει (σ. 301): «... Ἐγινε τούτου [τοῦ Μιστὰν Μπιλάχ δηλ.] διάδοχος ὁ Ἄμερ Μπιλόχ, πενηκοστὸς ἀπὸ Μωάμεθ⁹⁷. Εἰς δὲ τὰς ἡμέρας τούτου ἦλθεν

σωζόμενα ἐν τῷ πατριαρχεῖῳ Ἱεροσολύμων μνημονεύονται ὑπὸ Ἄ. Παπαδοπούλου - Κεραμέως, ἐνθ' ἄνωτ. σ. 440. Τὸ ἀραβικὸν κείμενον τοῦ ὀρισμοῦ, ἐπὶ τῇ βάσει τῶν νῦν σωζομένων ἐν Σινᾷ τριῶν ἀντιγράφων, ἐδημοσίευσεν ὁ B. Moritz, Beiträge zur Geschichte des Sinai - Klosters im Mittelalter nach arabischen Quellen (Aus den Abhandlungen der Königl. Preuss. Akademie der Wissenschaften, Jahrgang 1918, Phil.-Hist. Klasse Nr. 4), Berlin 1918, σ. 6-8 μετὰ γερμανικῆς μεταφράσεως (σ. 9-11). Ὁ Moritz ἀγνοεῖ τὴν ἐκδοσὴν τοῦ Νεκταρίου, ὡς καὶ τὰ ἀνωτέρω ὑπὸ τούτου περὶ τῆς τύχης τοῦ πρωτοτύπου γραφόμενα, οὗ ἕνεκα εἰκάζει ἐσφαλμένως, ὅτι τοῦτο ἐλήφθη μᾶλλον ὑπὸ τοῦ υἱοῦ τοῦ Σελήμ σουλτάνου Σουλεϊμάν (σ. 5-6) ἢ ὅτι (σ. 17) ἠφανίσθη ὑπὸ τοῦ λαβόντος τοῦτο ἐκ δυσπιστίας πρὸς τὴν γνησιότητά του (!).

⁹⁶ Τὴν γνησιότητα τοῦ ὀρισμοῦ ὑπεστήριξαν διὰ μακρῶν ὁ Περ. Γρηγοριάδης, ἐνθ' ἄνωτ. σ. 57-71 καὶ εἶτα ὁ Ν. Π. Ἐλευθεριάδης, Ἀνατολικαὶ μελέται, τόμ. Α', ἐν Σμύρνῃ 1909, σ. 72-90. Τούναντίον ἠμφισβήτησαν ταύτην πολλοὶ Εὐρωπαῖοι, τέλος δὲ ὁ B. Moritz, ἐνθ' ἄνωτ. σ. 11-17, συνήγαγε καὶ ἐκ τοῦ περιεχομένου τοῦ διασωθέντος σήμερον ἀραβικοῦ ὀρισμοῦ καὶ ἐκ τῆς γλωσσικῆς διατυπώσεως αὐτοῦ καὶ ἐξ ἄλλων ἐνδείξεων, ὅτι οὗτος εἶναι πλαστός, οὐχὶ δὲ πάντως προγενέστερος τοῦ 10ου αἰῶνος, καὶ ὅτι πιθανῶς ἐγένετο κατὰ τὸν ἐπὶ ἡγεμόνος Hakim (996-1021 μ.Χρ.) σφοδρὸν διωγμὸν τῶν Χριστιανῶν. Ὅπως καὶ ἂν ἔχη τὸ πρᾶγμα, εἶναι ἀξία προσοχῆς ἡ παρατήρησις τοῦ καθηγητοῦ Κ. Ἀμάντου («Ἑλληνικά» τόμ. 9 [1936] σ. 107), ὅτι καὶ ἂν τὸ διασωθὲν κείμενον τοῦ ὀρισμοῦ εἶναι τοῦ 10ου αἰῶνος, «*πρέπει νὰ δεχθῶμεν ὅτι ἄλλοι ὀρισμοὶ εἶτε αὐτοῦ τοῦ Μωάμεθ πιθανώτερον, εἶτε καὶ τῶν διαδόχων του, εἶτε καὶ πλείονες ὀρισμοί, τοῦ Μωάμεθ πρώτου καὶ τῶν Καλιφῶν ἔπειτα, ἐπροστάτευσαν τὴν μὴν εἰς παλαιότεραν ἐποχὴν*», διότι οὕτω μόνον θὰ ἐξηγηθῆ ἡ κατὰ τοὺς παλαιότερους αἰῶνας διάσωσις τῆς χριστιανικῆς μονῆς ἐν μέσῳ τῶν ἀγριῶν Μωαμεθανῶν Ἀράβων.

⁹⁷ Πρόκειται περὶ τοῦ 10ου φατιμίδου καλίφου al-Amir al-Mansur (1101-1130 μ. Χρ.), ὅστις ὁμως ἤρξεν ἐν Αἰγύπτῳ, οὐχὶ ἐν Βαγδάτῃ (βλ. τὸ περὶ αὐτοῦ ἄρθρον ἐν Encyclopédie de l' Islam τόμ. 1 [1908] σ. 332-333) καὶ ἐσφαλμένως ἄρα ἀπαριθμεῖται ὑπὸ τοῦ Νεκταρίου θεωρούμενος ὡς διάδοχος τοῦ εἰρημένου Mustazhir Bi'llah, ἀββασίδου καλίφου τῆς Βαγδάτης (περὶ οὗ βλ. αὐτόθι τόμ. 3 [1936] σ. 825-826), εἰς ὃν ἄλλως τε καὶ λήγει κατ' οὐσίαν ἡ ἀπαρίθμησις, δεδομένου ὅτι ὁ Amir δὲν βιογραφεῖται ἐν τῇ «Ἐπιτομῇ».

ένας άνθρωπος Χριστιανός πραγματευτής από το Τεκρίτ, ήγουν Ίεμπρί, ονόματι Ταήπ, υιός Ίωσήφ· είχε δε φορτώματα πολλά δούχα αντίξέμικα και Ινδικά, και έξ αυτών έφερε δώρα του ΄Αμερ Μπιλάχ. Ούτος δε τον έδεξιόθη, δίδοντάς του όσπήτιον να καθίση άπειράκτος και να πουλήση την πραγματείαν του. Αύτως δε έμεινε τελείως εις τον τόπον και ύπανδρεύθη εκεί, παίροντας γυναίκα Χριστιανήν, εις δε τὸ γήρας του, άποθανούσης τής γυναικός του, έγινε καλόγηρος. Έκαμε δε μετά τής γυναικός του παιδιά τρία, ΄Αμποελφάλν, ΄Αμποζάορ, ΄Αμπολιέσερ. Τοῦτο ο΄ ΄Αμπολιέσερ έκαμεν υιόν Γεώργιον, γρομματισμένον, και τοῦτο ε΄ργραφε τήν παροῦσαν ιστορίαν εις τὸ άραβικόν. Γράφει δε ταῦτα εις πολὺ πλάτος ὡς άκριβής ιστορικός, ήμεΐς δε διά συντομίαν ταῦτα μόνον ε΄γραψαμεν, ήγουν τὰ δνόματα μόνα τῶν από τοῦ Μωάμεθ άρχηγῶν τῶν Τουρκῶν· τελειώνει δε ή ιστορία ἔως τούτου τοῦ ΄Αμερ Μπιλάχ, πενηκοστοῦ από Μωάμεθ . . . ».

΄Αλλά τίς ὁ Γεώργιος οὔτος ὁ υιός τοῦ ΄Αμπολιέσερ και συγγραφεὺς άραβικῆς χρονογραφίας, ήν παρελάβεν ένταῦθα κατ΄ έπιτομήν ὁ Νεκάριος κατὰ τήν ίδίαν αὐτοῦ μαρτυρίαν; Έρευνήσαντες μεταξὺ τῶν από τοῦ 11ου αἰῶνος και έφεξῆς ΄Αράβων ιστορικῶν, εύρομεν ὅτι οὔτος δέν δύναται να εἶναι άλλος ή ὁ χριστιανός τὸ θρησκεῖμα ΄Αραβ χρονογράφος τοῦ 13ου αἰῶνος Γεώργιος al-Makin. Ὁ Makin (οὔ τὸ πλήρες άραβικόν ὄνομα εἶναι Girgis ibn Abi ΄I-Jásir ibn Abi ΄I-Makárim al Makin ibn al Amid) έγεννήθη έν Καῖρω τῷ (έτ. ΄Εγίρ.) 605/1205 (χριστιαν.)—ή κατ΄ άλλους τῷ 625/1223—, ύπηρέτησεν, ὡς και ὁ πατήρ αὐτοῦ Abi ΄I-Jásir, εις τήν αὐλήν τῶν ΄Αγιουβιδῶν καλιφῶν τής Αἰγύπτου και άπεβίωσε τῷ 1273 έν Δαμασκῷ⁹⁸. Τὸ ιστορικόν αὐτοῦ έργον, έπιγραφόμενον άραβιστί «al Madjmu ‘al mu-barak», εἶναι παγκόσμιος χρονογραφία ὑπό τύπον ήριθμημένων βιογραφιῶν τῶν σημαντικωτέρων ιστορικῶν προσώπων, διαίρεῖται δε εις δύο μέρη, ὧν τὸ μὲν πρῶτον περιλαμβάνει τήν προΐσλαμικήν περιό-

⁹⁸) Περί τοῦ Makin και τοῦ ιστορικοῦ έργου αὐτοῦ βλ. τὰ παλαιότερα άρθρα έν «Biographie universelle ancienne et moderne» τόμ. 13, Paris 1815, σ. 92-93 ὑπό J [o u r d a i] n και έν «Allgemeine Encyclopädie der Wissenschaften und Künste . . . herausgegeben von J. S. Ersch und J. G. Gruber», Erste section, 33.ter Theil, Leipzig 1840, σ. 426 ὑπό E. Rödiger, εκ δε τῶν νεωτέρων Carl Brockelmann, Geschichte der Arabischen Literatur, τόμ. 1, Weimar 1898, σ. 348 (άφ. 14) και Supplementband I., Leiden 1937, σ. 590 και M. Plessner έν Eucyclopedie de l’Islam τόμ. 3 (1936) σ. 183β-184β (ένθα και ή λοιπή περι αὐτοῦ βιβλιογραφία). Πρβλ. και K. Krumbacher, ΄Ιστορία τής Βυζαντινῆς Λογοτεχνίας κατὰ μετάφρασιν ὑπό Γ. Σωτηριάδου, τόμ. Α΄, έν Ἀθήναις 1897, σ. 747-748.

δον ἀπὸ κτίσεως κόσμου μέχρι τοῦ Μωάμεθ, τὸ δὲ δεύτερον τὴν ἰσλαμικὴν ἱστορίαν ἀπὸ τοῦ Μωάμεθ μέχρι τῶν χρόνων τοῦ συγγραφέως (1260 μ. Χρ.). Τὸ ἔργον, ὅπερ θεωρεῖται ἐκ τῶν ἀξιολόγων πηγῶν τῆς ἀραβικῆς ἱστορίας, διεσώθη εἰς πολλὰ χειρόγραφα, τὰ πλεῖστα ἑλληνικῆ, ἀνὰ τὰς διαφόρους εὐρωπαϊκὰς βιβλιοθήκας⁹⁹. Τοῦ δευτέρου τμήματος μετάφρασις εἰς τὴν λατινικὴν ἐκ χειρογράφου τῆς ἐν Χαϊδελεβέργῃ βιβλιοθήκῃς ἐγένετο ὑπὸ τοῦ Ὀλλανδοῦ ἀνατολιστοῦ Thomas Erpenius (1584-1624) καὶ ἐξεδόθη ἐν Λουγδούνῳ τῷ 1625, ἧτοι ἐν ἔτος μετὰ τὸν θάνατον τοῦ μεταφραστοῦ, ὑπὸ τὴν ἀκόλουθον ἐπιγραφὴν :

«Historia Saracenicæ, qua res gestæ Muslimorum inde a Muhammede Arabe usque ad initium Imperii Atabacæi per XLIX Imperatorum successionem fidelissime explicantur. Insertis etiam passim Christianorum rebus, in Orientis Ecclesiis eodem tempore potissimum gestis, Arabice olim exarata à G e o r g i o E l m a c i n o f i l. A b u l j a s e r i Elamidi f. Abulmacaremi f. Abultibi. Et Latinè reddita opera & studio T h o m a e E r p e n i i. Accedit & Roderici Ximenez, Archiepiscopi Toletani, Historia Arabum, longè accuratius, quam antè è Manuscripto codice expressa. Lugduni Batavorum, Ex Typographia Erpeniana Linguarum Orientalium. CIICIC. XXV» [= 1625]¹⁰⁰.

Ἡ ὑπαρξὺς ἀντιτύπου τῆς λατινικῆς μετάφρασεως ταύτης εἰς τὴν Γεννάδειον Βιβλιοθήκην¹⁰¹ κατέστησεν εὐτυχῶς δυνατὴν εἰς ἡμᾶς τὴν παραβολὴν τοῦ δι' αὐτῆς ἀποδιδόμενου ἀραβικοῦ κειμένου τῆς χρονογραφίας τοῦ Makin πρὸς τὰ γραφόμενα ἀντιστοίχως ὑπὸ τοῦ Νεκταρίου. Ἡ παραβολὴ δὲ αὕτη ἐπηλήθευσε τὸν ἡμέτερον ταυτισμὸν τοῦ εἰς τὸν Νεκτάριον χρησιμεύσαντος ὡς προτύπου Ἄραβος χρονογράφου πρὸς τὸν Makin. Ὁ ταυτισμὸς οὗτος καὶ ἄνευ τῆς παραβολῆς τῶν δύο κειμένων, θὰ ἐστηρίζετο μὲν ἐπὶ τῆς ἑκατέρωθεν συμπίπτουσεως τοῦ χριστιανικοῦ θρησκευματος, τοῦ ὀνόματος καὶ τοῦ πατρωνύμου τοῦ Ἄραβος συγγραφέως (Γεώργιος υἱὸς Ἀμπολιέσερ = Girgis ibn Abi 'l-Jâsir), ἀνεπαρκῶς ὅμως πάντως. Διὰ τῆς παραβολῆς ὅμως τὸ πρᾶγμα κατέστη ἀπολύτως βέβαιον. Διότι πράγματι, μεταξὺ Makin καὶ

⁹⁹) Μνεῖαν τοῦτου βλ. παρὰ C. Brockelmann, ἔνθ' ἄνωτ.

¹⁰⁰) Ἡ μετάφρασις τοῦ ἔργου τοῦ Makin καταλαμβάνει τὰς πρώτας σελίδας 1-372 τοῦ βιβλίου, ἀκολουθεῖ δ' εἶτα ἡ ἀραβικὴ ἱστορία τοῦ Ximenez ἔχουσα νέαν σελίδωσιν ἀπὸ 1-75. Ἐκ τῆς λατινικῆς ταύτης μετάφρασεως ἐγένετο κατόπιν καὶ μετάφρασις εἰς τὴν γαλλικὴν ὑπὸ P. Vattier (Paris 1657) καὶ εἰς τὴν ἀγγλικὴν ὑπὸ S. Puchas (London 1626) βλ. Jourdain, ἔνθ' ἄνωτ. σ. 93 καὶ C. Brockelmann, ἔνθ' ἄνωτ., τόμ. 1 σ. 348.

¹⁰¹) Tyrk. Hist. 367.

Νεκταρίου διεπιστώθη απόλυτος συμφωνία και ως προς τὰ ὀνόματα ¹⁰² και ως προς τὴν σειρὰν τῆς ἀριθμῆσεως τῶν βιογραφουμένων διαδόχων τοῦ Μωάμεθ Ἀράβων καλιφῶν τῆς Βαγδάτης ¹⁰³ και ως προς τὰς χρονολογίας τῆς ἡγεμονίας ἐκάστου ἐξ αὐτῶν, ἀλλὰ και τὰς τῶν ἄλλων ἐν τῷ μέρους γεγονότων. Κατὰ περίεργον μάλιστα σύμπτωσιν, και ἡ μετάφρασις τοῦ Εἰρηνίου περατοῦται ὅπου και ἡ παρὰ Νεκταρίῳ διήγησις, ἦτοι (βλ. σ. 359-372) εἰς τὸν αὐτὸν 49^{ον} καλίφην «Mustasir. Billa fil. Muctadis» (ἔτ. Ἐγίρας 487-512 = χριστιαν. 1094-1118), μολοντί ἡ χρονογραφία τοῦ Μακίη εἰς τὰ πληρέστερα χειρόγραφα φθάνει, ὡς ἐλέχθη, μέχρι τοῦ ἔτους 658/1260, και εἰς αὐτὸ δὲ τὸ ὑπὸ τοῦ Εἰρηνίου χρησιμοποιηθὲν χειρόγραφον περατοῦται εἰς τὸ ἔτος 573/1177 ¹⁰⁴. Ὡς πρὸς δὲ τὴν συμφωνίαν τῶν καθ' ἕκαστα ἐκτιθεμένων γεγονότων, ὁ Νεκτάριος, ὡς ὁ ἴδιος ἄλλως τε ὁμολογεῖ ἐν τέλει ¹⁰⁵, ἐκθέτει κατ' ἐπιτομὴν ὅσα ὁ Ἄραβ ἱστορικὸς ἔγραψεν «εἰς πολὺ πλάτος», ἐπομένως δὲν εἶναι παράδοξον ὅτι παραλείπει πολλά, περιορίζεται δὲ συνήθως εἰς τὴν μνημόνευσιν τῶν σημαντικωτέρων ἢ τῶν μᾶλλον παραδόξων κατὰ προτίμησιν και ἀξιοπεριέργων γεγονότων ἐκ τῶν ὑπὸ τοῦ Μακίη ἱστορουμένων. Τὴν παραβολὴν τῶν δύο κειμένων ἐθεωρήσαμεν βεβαίως περιττὸν νὰ ἐπεκτείνωμεν μέχρι και τῶν ἐσχάτων λεπτομερειῶν πρὸς διαπίστωσιν, πλὴν τῶν ἀνωτέρω βασικῶν και ἀναμφισβητητῶν ὁμοιοτήτων, και ἐνδεχομένων μικρῶν διαφορῶν αὐτῶν, αἵτινες ἄλλως τε θὰ ἠδύναντο κάλλιστα νὰ φερίουν τὴν προέλευσιν τῶν εἴτε εἰς τὴν διάφορον παράδοσιν τῶν ὑπὸ Νεκταρίου και ὑπὸ Εἰρηνίου χρησιμοποιηθέντων χειρογράφων εἴτε και εἰς σφάλματα περὶ τὴν μετάφρασιν γενόμενα ὑπὸ τοῦ ἐνὸς ἢ και τοῦ ἑτέρου τῶν μεταφραστῶν ¹⁰⁶. Τὸν ταυτι-

¹⁰² Μόνον ὁ παρὰ Μακίη ἰδὸς «Omar f. Abdulazizi» (Eir en ius, ἐνθ' ἀνωτ. σ. 90-92) φέρεται ἐν «Ἐπιτομῇ» (σ. 288) ἀπλῶς ὡς Ἀμιελαζίζ. Ἐνίοτε ἐπίσης ὁ Νεκτάριος μεταγράφει ὑπὸ ἐβραϊκῶν τύπων ἀραβικά ὀνόματα· οὕτω γράφει Σολομών ἀντὶ Σουλεϊμάν (σ. 288), Ἀβραάμ ἀντὶ Ἰμβραήμ (σ. 290), Ἀαρὼν ἀντὶ Ἀροὺν (σ. 292) κ.τ.δ.

¹⁰³ Ὑπὸ Νεκταρίου (ἐν σ. 290) παραλείπεται μόνον ὁ 19ος και 21ος (ὁ πρὸ τοῦ Ἀβραάμ και ὁ μετὰ τοῦτον) και (ἐν σ. 292, προφανῶς ἐκ παραδρομῆς, ὡς προκύπτει και ἐκ τοῦ ἐν τῇ ἀριθμῆσει ἄλματος) ὁ 25ος. Τοῦναντίον δὲ ἐν σ. 287 μεταξὺ τοῦ 12ου (Ἀπιμέλεχ) και τοῦ 13ου (Βελήτ) παρεμβάλλονται δύο ἕτεροι, οἵτινες ὁμως δὲν ὑπολογίζονται εἰς τὴν ἀρίθμησιν.

¹⁰⁴ Βλ. E. R o d i g e r, ἐνθ' ἀνωτ. Ἡ σύμπτωσις αὕτη πάντως δὲν δύναται νὰ ὀδηγήσῃ εἰς τὴν ἐκδοχὴν, ὅτι ἐκ τῆς ἐκδεδομένης λατινικῆς μεταφράσεως ταύτης τοῦ Εἰρηνίου παρέλαβεν ὁ Νεκτάριος, διότι σαφῶς δηλοῖ οὕτως ὅτι ἡ μετάφρασις ἐγένετο ἐκ τοῦ ἀραβικοῦ.

¹⁰⁵ Βλ. τὴν ἀνωτέρω 314, παρατεθεισάν περικοπὴν ἐκ τῆς «Ἐπιτομῆς».

¹⁰⁶ Ὅτι ἡ μετάφρασις τοῦ Εἰρηνίου τοῦλάχιστον εἶναι ἐν πολλοῖς πλημ-

σμὸν ἄλλως τε τοῦ παρὰ τῷ Νεκταρίῳ χρονογράφου πρὸς τὸν Μακίη καθιστᾷ ἀναμφισβήτητον, εἶπερ τις καὶ ἄλλη ἀπόδειξις, τὸ γεγονὸς καὶ μόνον ὅτι, ὡς παρὰ Νεκταρίῳ εἰς τὴν ὑφ' ἡμῶν ἀνωτέρω (σ. 314) παρατεθεῖσαν περικοπὴν, οὕτω καὶ παρὰ Μακίη φέρονται ἐν τέλει, μετὰ τὰ περὶ τοῦ τελευταίου καλίφου Mustasir γραφόμενα, τὰ αὐτὰ περὶ τῆς γενεαλογίας τῶν ἰδίων προγόνων τοῦ συντάκτου τῆς χρονογραφίας, ἅτινα οὗτος ἐθεώρησε καλὸν νὰ μὴ καταλείπη ἀμνημόνευτα. Ἡ μόνη διαφορὰ εἶναι ὅτι ὁ Νεκτάριος καὶ ἐνταῦθα, συντέμνων κατὰ τὴν μέθοδόν του, παραλείπει τοὺς μεσολαβοῦντας ἀπὸ τοῦ ἀπωτέρου γενάρχου Ταίη μέχρι τοῦ πατρὸς τοῦ χρονογράφου Ἀμπολιέσερ τρεῖς διαδοχικοὺς προγόνους τούτου. Ἴνα δειχθῇ ἡ ταυτότης, παραθέτομεν ἐκ τῆς μεταφράσεως τοῦ Egrepius (σ. 370-372) τὴν ἀντίστοιχον αὐτὴν περικοπὴν, κατὰ παράλειψιν μόνον τῶν καὶ ὑπὸ Νεκταρίου παραλειφθέντων :

[σ. 370] «Temporū Amri Biambrillae venit à Tecrita quidam Mercator Syrus, cui nomen Tijbo erat fil. Josephi, qui sarcinas secum advexit vestium Attalicarum, stolasque sericas confectionis indicae atque arabicae, easque diversorum generum ; & Califae ex optimis obtulit, qua illius similes decebant, qui propterea honore eum et beneficentia compensavit. illumque ut coram se venire jussit, oratione ipsius & doctrina multum delectatus fuit: ita ut locum illi Aegypto imperaverit, ubi commercium eius à tributis immune foret. ideoque illi benevolè concessit pagum quendam è ditione Husae vicinum Dimaso, cui Buhidae nomen erat. Tiibus autem Elcahirae commoratus fuit usque ad obitum Chalifae Amri Billae. unde commigrans Sanmutiae sedem fixit, atque ex incolis ejus uxorem duxit . . . . .

[σ. 371-372] Genuit autem Macarimus ille f. Tijbi¹⁰⁷ 3 filios Abulfadlum Elbuchidum, A b u l j a s i r u m Elaamidum patrem chronologi, & Abulzahrū Elmuchalisum; mortua autem uxore vitam religiosam egit, mortuusque est anno 606 . . . ».

Ἡ ἀπόλυτος σύμπτωσις τῆς ἀνωτέρω χαρακτηριστικῆς περικοπῆς τοῦ Μακίη, ἐνθα οὗτος ὁμιλεῖ περὶ τῆς γενεαλογίας του, πρὸς τὴν ἐν

μελὴς, παρετηρήθη ἥδη ἀπὸ πολλοῦ, ἐδημοσιεύθησαν δὲ καὶ πολλαὶ διορθώσεις εἰς αὐτήν· πρβλ. Jourdain καὶ Rödiger ἐνθ' ἄνωτ.

¹⁰⁷⁾ Ὑπὸ Νεκταρίου, παραλείποντος τὰ ἐνδιάμεσα ὀνόματα, ἀναφέρεται ἀντὶ τοῦ Macarimus ὁ πρῶτος Ταίη ὡς γεννήσας τοὺς τρεῖς υἱούς κλπ.

σ. 314 παρατεθείσαν ἀντίστοιχον παρὰ Νεκταρίῳ περὶ τῆς γενεαλογίας τοῦ ἕξ οὗ οὗτος ἠντλησεν Ἄραβος χρονογράφου οὐδεμίαν καταλείπει ἀμφιβολίαν, ὅτι ὁ Ἄραψ οὗτος χρονογράφος ὁ χρησιμοποιηθεὶς ἐνταῦθα ὑπὸ τοῦ Νεκταρίου ὑπῆρξεν ὁ ῥηθεὶς Γεώργιος al-Makin, χειρόγραφον τῆς χρονογραφίας τοῦ ὁποίου ἀποκείμενον ἐν Σινᾷ ἔλαβεν ὑπ' ὄψιν του ὁ Νεκτάριος¹⁰⁸. Τὸ ὑποστηριχθὲν ἄρα ὑπὸ Περ. Γρηγοριάδου τὸ πρῶτον¹⁰⁹ καὶ ὑπ' οὐδενὸς ἔκτοτε ἀμφισβητηθέν, ὅτι ὁ Ἄραψ χρονογράφος ὁ ὑπὸ τοῦ Νεκταρίου παραληφθεὶς ἐν τοῖς πλείστοις εἶναι ὁ Εὐτύχιος Ἀλεξανδρείας (Said ibn al-Bitrik), δὲν δύναται νὰ ἀληθεύῃ. Ἡ χρονογραφία ἄλλως τε τοῦ Εὐτυχιου, ὅστις ἀπεβίωσε τῷ 939, φθάνει μέχρι τοῦ καλίφου al-Radi (934-940 μ.Χρ.)¹¹⁰, ἐν ᾧ ἡ ἀφήγησις τοῦ Νεκταρίου συνεχίζεται, καθ' ἣ ἐλέχθησαν, μέχρι τοῦ 1118· καὶ αὐτοῦ τούτου δὲ τοῦ Εὐτυχιου ὁ θάνατος μνημονεύεται ὑπὸ τοῦ Νεκταρίου¹¹¹ παραλαμβάνοντος παρὰ τοῦ Makin¹¹² καὶ τὴν λεπτομέρειαν ταύτην, ἣν ὁ Εὐτύχιος δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ γράψῃ. Ἀλλὰ καὶ μεταξὺ τῶν ἀντιστοιχῶν γεγονότων τῶν παρὰ Νεκταρίῳ καὶ Εὐτυχιῷ συμπιπτουσῶν χρονικῶν περιόδων (622-939 μ.Χρ.) παρατηροῦνται ἐκ πρώτης ὄψεως σημαντικαὶ διαφοραί. Οὐδαμῶς λοιπὸν δύναται νὰ θεωρηθῇ ὁ Εὐτύχιος, τοῖς ἀπὸ τῆς ἐνταῦθα, ὡς πηγὴ τοῦ Νεκταρίου¹¹³. Ἡ μόνη καὶ βεβαία πηγὴ εἶναι, καθὼς ἐδείχθη, ὁ Makin.

Τὴν περαιτέρω ἱστορίαν τῶν ἡγεμόνων τῆς Αἰγύπτου συμπληροῦ ὁ Νεκτάριος διὰ τοῦ τελευταίου κεφαλαίου (σ. 302-311) τοῦ Δ' τμήματος περὶ τῶν μετὰ τὸ 1118 ἔξουσιασάντων τὴν χώραν «Τζερακέζων» (=Κιρκασίων), ἧτοι τῶν Μαμελούκων, μέχρι τοῦ τελευταίου ἡγεμόνος Καμψών. Τὸ κεφάλαιον τοῦτο, πλὴν τοῦ ἐν σ. 307 παρατιθεμένου ἐνδιαφέ-

¹⁰⁸) Τὸ χειρόγραφον τοῦτο εἶναι πιθανῶς τὸ σωζόμενον ἐτι τῷ 1816, ὅτε εἶδεν αὐτὸ ὁ J. L. Burckhardt (βλ. ἀνωτ. σ. 302). Τὸν κατάλογον τῆς Margaret Dunlop Gibson, A catalogue of the Arabic Manuscripts in the convent of Saint-Catherina on Mount Sinai, London 1894 (Studia Sinaitica III), δὲν εἶδομεν, κατὰ τὴν βεβαίωσιν ὁμοῦς τοῦ ἐν Παρισίοις συναδέλφου Ν. Σβορώνου, οὗτος δὲν ἀναγράφει χρονογραφίαν τοῦ Makin ὑπάρχουσαν ἐν Σινᾷ, εἶναι ὁμοῦς πάντως λίαν ἐλλιπής.

¹⁰⁹) Περ. Γρηγοριάδου, Ἡ ἱερὰ μονὴ τοῦ Σινᾶ, σ. 41-42.

¹¹⁰) Βλ. τὴν λατινικὴν μετάφρασιν αὐτῆς παρὰ Migne, Patrol. Graec. τόμ. 111 σ. 1155-1156.

¹¹¹) «Ἐπιτομή» σ. 296: «Εἰς τοὺς τριακοσίους εικοσιοκτὼ ἀπέθανε Σείη, ὁ υἱὸς τοῦ Πατρικίου, ἦτον δὲ Πατριάρχης Ἀλεξανδρείας, πλὴν Κόπτης».

¹¹²) Th. Erpenius, ἐνθ' ἀνωτ. σ. 261: «Anno trecentesimo vigesimo octavo [=939 μ.Χρ.] vita excessit Saidus filius Batrici, Historicus, qui Patriarcha erat orthodoxorum Alexandriae . . . cum patriarcha sedisset septem annos, 6 menses».

¹¹³) Πρβλ. καὶ τὰ ἀνωτ. ἐν σ. 301-304 τῆς παρούσης μελέτης γραφόμενα.

ροντος καταλόγου τῶν ἡγεμόνων ἐκείνων, ὅσοι ἀπὸ ἔτους Ἐγίρας 530-901 (=1136-1497 μ.Χρ.) ἐχορήγησαν εἰς τὴν μονὴν τοῦ Σινᾶ ὀρισμούς ἀνανεοῦντας τὰ προνόμια αὐτῆς καὶ σωζομένους ἐπὶ Νεκταρίου εἰς τὸ ἐν Καίρῳ σιναϊτικὸν μετόχιον¹¹⁴, παρέλαβεν ὁ Νεκτάριος, ὡς ἠδυνήθημεν νὰ ἔξακριβώσωμεν, ἐκ τοῦ ἱστορικοῦ ἔργου τοῦ Paolo Gionio (βιβλ. XVII σ. 277₇-279₄₀), περὶ οὗ ἐν τοῖς ἑξῆς ὁ λόγος.

ΤΜΗΜΑ Ε' (σ. 312-438). Ὀλόκληρον σχεδὸν τὸ τελευταῖον τμήμα Ε' τοῦ βιβλίου (πλὴν τῶν ἐν τέλει σ. 431-438) εἶναι εἰλημμένον ἄλλοθεν, ὡς δεικνύει καὶ ἡ ἐπιγραφὴ αὐτοῦ: «*Τμήμα πέμπτον τῆς Κοσμικῆς Ἱστορίας. Ἐκ τῶν ὑπὸ τοῦ Παύλου Γιόβου¹¹⁵ διηγηθέντων, Ἐπισκόπου Νοκέρας, τοῦ Ἰταλοῦ, ἐκ τοῦ ἰγ' Βιβλίου, ἐν ᾧ περὶ τῆς Βασιλείας τοῦ Σουλτάν Μπαγιαζίτη τοῦ Παλαιοῦ, καὶ ὅπως ὁ υἱὸς του ὁ Σουλτάν Σελίμης ἔλαβε τὴν Βασιλείαν καὶ πολεμήσας ἔλαβε καὶ τὴν Αἴγυπτον¹¹⁶. Ἔστι δὲ ἡ τοιαύτη Ἱστορία ἐξ ἀρχετύπου τοῦ Ἀραβικοῦ μεταγλωττισμένη¹¹⁷ εἰς Λατινικὴν γλῶσσαν καὶ ἐκ τῆς Λατινικῆς εἰς τὸ Φράγκικον ἀπὸ δὲ τὸ Φράγκικον τώρα εἰς τὸ Ρωμαϊκὸν παρ' ἡμῶν συντομώτερα*».

Ὁ ὑπὸ τοῦ Νεκταρίου μαρτυρούμενος ὡς πηγὴ αὐτοῦ Ἰταλὸς συγγραφεὺς Παῦλος Γιόβος ἢ Γιόβιος εἶναι ὁ Paolo Gionio (1483-1552), γεννηθεὶς ἐν Como καὶ γενόμενος ἐπίσκοπος Νοκέρας τῷ 1528, ἐκ τῶν ἀξιολογωτέρων ἱστορικῶν τῆς Ἀναγεννήσεως¹¹⁸, τοῦ ὁποῦ τοῦ σπουδαιότερον ἔργον εἶναι ἡ ἱστορικὴ ἔκθεσις τῶν κατὰ τὴν ἐποχὴν αὐτοῦ διαδραματισθέντων πολεμικῶν καὶ πολιτικῶν γεγονότων ἀπὸ τῆς εἰς Ἰταλίαν ἐκστρατείας τοῦ βασιλέως τῆς Γαλλίας Καρόλου τοῦ Η' (1494)

¹¹⁴) Περὶ τῶν σήμερον σωζομένων τοιούτων ὀρισμῶν βλ. B. Moritz, Beiträge zur Geschichte des Sinai-Klosters in Mittelalter nach arabischen Quellen, Berlin 1918, σ. 3-5 καὶ 39 κ.ἑξ., ὅστις ὁμῶς ἀγνοεῖ τὰ ἀνωτέρω ὑπὸ Νεκταρίου γραφόμενα.

¹¹⁵) Τὸ ὄνομα φέρεται καὶ εἰς τὸν ἐν ἀρχῇ τοῦ βιβλίου πίνακα τῶν περιεχομένων ὑπὸ τὸν ὀρθότερον μάλιστα τύπον: «*Ἐκ τῆς ἱστορίας Παύλου Γιόβου, Ἐπισκόπου Νοκέρας . . .*» κλπ.

¹¹⁶) Ὁ Νεκτάριος ἐπέξετάθη, καθ' ἃ γράφει ἐν προοιμίῳ (σ. 3-4), εἰς τὴν διήγησιν ταύτην περὶ τῶν πολέμων τοῦ Σελίμ «*ὡς πρώτου τῶν Ὀτμάνων ἐν Αἴγυπτῳ βασιλεύσαντος καὶ ὡσὰν ὁπῶν πρώτος αὐτὸς εὐλαβήθη τὸ τάγμα τῶν καλογήρων, ὡς δεῖξομεν, καὶ τοὺς ὀρισμοὺς καὶ χουσόβουλλα, ὁπῶν τὸ ἅγιον ἐκεῖνο μοναστήριον ἔχει, προνοίᾳ Θεοῦ, αὐτὸς πρώτος ἔδωκε. Καὶ διότι ἀπὸ τὸν καιρὸν τούτου τοῦ Βασιλέως . . . ἔπαισαν ἢ σύγχυσε ἀπ' ἐκεῖ [= ἀπὸ τὴν Αἴγυπτον καὶ Παλαιστίνην] καὶ αἱ ταραχαὶ καὶ ὄλοι ἐκεῖνοι οἱ τόποι εἰρήνευσαν, ἀπὸ τὸ ὁποῖον συμβαίνει καὶ τὸ ἅγιον τοῦτο μοναστήριον νὰ εὐρίσκεται ἐν ἀσφαλεῖ κυβερνήσει*».

¹¹⁷) Ὅτι τοῦτο δὲν ἔχει οὕτω, θὰ δείξωμεν κατωτέρω.

¹¹⁸) Βλ. τὸ περὶ τούτου ἄρθρον ἐν Enciclopedia Italiana τόμ. XVII (1933) σ. 277β-278α ὑπὸ F. Nicolini, ἐνθα καὶ ἡ περὶ αὐτοῦ βιβλιογραφία.

καὶ ἐντεῦθεν, ἐκδοθὲν τὸ πρῶτον ἐν Φλωρεντία τῷ 1550-1552 εἰς δύο τόμους ὑπὸ τὴν ἐπιγραφὴν :

« P a u l i J o v i i N o g o c o m e n s i s e p i s c o p i N u c e r i n i H i s t o r i a r u m s u i t e m p o r i s T o m u s P r i m u s . F l o r e n t i a e , i n o f f i c i n a L a u r e n t i i T o r r e n t i n i d u c a l i s T y p o g r a p h i , M D L [= l i b r i I - X V I I I] . - T o m u s s e c u n d u s , M D L I I [= l i b r i X I X - X X X X V] »¹¹⁹.

Τοῦ λατινιστὶ συγγραφέντος ἔργου τούτου ἐξεδόθη μετάφρασις εἰς τὴν ἰταλικὴν ὑπὸ L. Domenicchi ἐν Φλωρεντία τῷ 1551-1553¹²⁰, ἐξ ἧς, ὡς φαίνεται¹²¹, παρέλαβεν ὁ Νεκταρίος, κατὰ τὰ ὑπ' αὐτοῦ γραφόμενα. Σημειωτέον μόνον ὅτι ἡ ἐν τῇ ἀνωτέρω ἐπιγραφῇ βεβαίωσις τοῦ Νεκταρίου, ὅτι καὶ τὸ λατινικὸν κείμενον τοῦ Γιονίου εἶναι μεταγλώττισις «ἐξ ἀραβικοῦ ἀρχετύπου», οὐχὶ ἄρα πρωτότυπον ἔργον τοῦ συγγραφέως δὲν ἀνταποκρίνεται εἰς τὰ πράγματα, ἀλλὰ στηρίζεται εἰς παρανόησιν τῶν ὑπὸ Γιονίου γραφομένων· τοῦτο διδάσκουν τὰ ἐν σ. 374 γραφόμενα ὑπὸ Νεκταρίου περὶ τινος ἀνωτέρου ἀξιωματοῦχου (καντιλεσκέρη) τοῦ Σελήμ ἀποσταλέντος ὑπὸ τούτου πρὸς τοὺς Αἰγυπτίους ὡς πρόσβεως, ὅτι ἦτο «*ἄνθρωπος πολλὰ γραμματισμένος*» καὶ ὅτι «*ἔγραψεν εἰς ἱστορίαν ὀλόκληρον ὅλους τοὺς πολέμους τοῦ Σουλτὰν Σελήμ, καὶ αὐτὸν τῆς Αἰγύπτου· καὶ ἀπὸ τὸ Βιβλίον ἐκείνου ἐμεταγλωττίσθησαν τοῦτα ὅποδ ἡμεῖς ἐδῶ γράφομεν, τὰ ὅποια εὔρομεν, ὡς εἶπομεν, εἰς ἓνα Φράγκικον*». Ἄλλ' ἡ ἀντίστοιχος περικοπὴ παρὰ Γιονίου, ἐξ ἧς προέρχονται τὰ ἀνωτέρω ὑπὸ Νεκταρίου γραφόμενα, ἔχει ὡς ἑξῆς : «. . . Cuius legationis principem locum obtinebat Jachis, vir militaris, et Cadilescher, maiore sacerdotio et sacrarum literarum cognitione insignis. Hic postea huius belli commentaria conscripsit, quae nos Italico sermone donata perlegimus¹²²». Λέγει δηλαδή ὁ Γιονίου, ὅτι τὰ ἀπομνημονεύματα τοῦ καντιλεσκέρη τούτου, ἅτινα βεβαίως δὲν θὰ ἠδύνατο ν' ἀναγνώσῃ ἐν πρωτοτύπῳ, μεταφρασθέντα, — ὑπ' ἄλλον βεβαίως — εἰς τὴν ἰταλικὴν, ἀνέγνωσε (perlegimus), οὐχὶ δὲ ὅτι αὐτὸς ὁ Γιονίου μετέφρασε ταῦτα καὶ συνεκρότησεν οὕτως

¹¹⁹) Ἐθν. Βιβλιοθ. Ἱστορ. 2412, 2ο. Τὸ ἔργον ἀνετυπώθη ἔπειτα ἐν τῇ ἐκδόσει τῶν ἀπάντων τοῦ συγγραφέως τῷ 1578 (= Ἐθν. Βιβλ. Ἱστορ. 2411, 4ο).

¹²⁰) La prima [seconda e terza] parte dell'histoire del suo tempo, di Mons. Paolo Giovio vescovo di Nocera, tradotte per M. Lodovico Domenicchi, in Fiorenza MDLI-MDLIII, τόμ. I-III (= Ἐθν. Βιβλ. Ἱστ. 2414, 8ο).

¹²¹) Ἄλλην ἰταλικὴν μετάφρασιν τοῦ ἔργου δὲν γνωρίζομεν.

¹²²) P a u l i J o v i i , Historiarum sui temporis tomus primus, Florentiae 1550, σ. 276.

ἐξ αὐτῶν καὶ μόνων τὸ ἀντίστοιχον μέρος τοῦ ἔργου του· πιθανὸν βεβαίως νὰ ἠντλησεν ἐξ αὐτῶν πολλά, δι' ὃ καὶ ἀναφέρει ταῦτα ὡς μίαν τῶν πηγῶν του¹²³, ἀλλὰ τὸ ἔργον του, φέρον ζωηρὰν τὴν σφραγίδα τῆς προσωπικότητός του, εἶναι προφανές, ὅτι ἐπ' οὐδενὶ λόγῳ δύναιται νὰ χαρακτηρισθῆ, ἔστω καὶ κατὰ τὸ ἀντίστοιχον μέρος, ὡς ἀπλῆ μετάφρασις τῶν ἀπομνημονευμάτων τοῦ εἰρημένου καντιλεσκέρη, ὡς ἐξέλαβε τοῦτο ὁ Νεκτάριος.

Ὅσα παραλαμβάνει ὁ Νεκτάριος, ἦτοι τὰ περὶ τῶν ἐν Ἀνατολῇ πολέμων τῶν Τούρκων σουλτάνων Βαγιαζήτ καὶ Σελήμ, ἐκθέτει ὁ Γιόνιο εἰς τὸν πρῶτον τόμον τοῦ ἀνωτέρου μνημονευθέντος ἔργου αὐτοῦ¹²⁴ ἀπὸ τῆς σελ. 187 (στίχ. 15) τοῦ βιβλίου XIII κ.ξξ., ἐν παρεκβάσει βεβαίως, ἀφ' οὗ τὸ κύριον θέμα του εἶναι ἡ ἐξιστόρησις τῶν ἐν τῇ Λύσει συμβάντων¹²⁵.

Καὶ τὰ μὲν ἀπὸ σ. 312-339 τῆς «Ἐπιτομῆς» ἐκτιθέμενα περὶ τῆς ἐν Περσίᾳ αἰρέσεως τοῦ Τεγὴλ μέχρι καὶ τῆς μάχης τοῦ Σελήμ πρὸς τὸν πατέρα του Βαγιαζήτ παρέλαβεν ὁ Νεκτάριος ἐκ τοῦ βιβλίου XIII σ. 187₁₅-203 τῆς συγγραφῆς τοῦ Γιόνιο. Τὰ ἐν συνεχείᾳ (σ. 339-368) ἐξιστορούμενα περὶ τῆς ἀνακηρύξεως τοῦ Σελήμ εἰς σουλτάνον καὶ τῆς εἰς Περσίαν ἐκστρατείας αὐτοῦ παρέλαβεν ἐκ τοῦ βιβλίου XIII σ. 204-222, παραλειφθέντος μόνον τοῦ τέλους τούτου (σ. 222-230), ἐνθα γίνεται λόγος περὶ Περσῶν καὶ Ἀρμενίων, ἐν συνεχείᾳ δὲ περὶ τῶν γεγονότων τῆς Λύσεως, περὶ ὧν καὶ τὰ ἐπόμενα δύο βιβλία XV καὶ XVI (σ. 231-272), ἅτινα προφανῶς διὰ τοῦτο παρέλειψεν ἐπίσης ὁ Νεκτάριος. Τὰ ἐκτιθέμενα ἀκολούθως (σ. 368-409) περὶ τῆς εἰς Αἴγυπτον ἐκστρατείας τοῦ Σελήμ εἶναι εἰλημμένα ἐκ τοῦ βιβλίου XVII (σ. 272-292)¹²⁶. Τέλος δὲ τὰ περὶ τῆς ἀλώσεως τοῦ Καίρου (1517) καὶ τῆς

¹²³) Καὶ ἄλλας πηγὰς αὐτοῦ περὶ λεπτομερειακῶν τινῶν γεγονότων ἀναφέρει ἀλλαγῶν τοῦ ἔργου του ὁ Γιόνιο· οὕτω π.χ. ἐν σ. 210 στηρίζεται εἰς μαρτυρίαν τοῦ Antonius Utrius Ligur, ἀναφέρων ὁμοίως ὅτι καὶ οὗτος «de his rebus commentaria ad Leonem Pontificem conscripsit».

¹²⁴) Ἡ παραβολὴ τοῦ κειμένου τοῦ Νεκταρίου ἐγένετο ἀπ' εὐθείας πρὸς τὸ λατινικὸν πρωτότυπον, εἰς ὃ καὶ παραπέμπομεν ἐφεξῆς (= Jovius, ἐνθ' ἄνωτ.), οὐχὶ ὁμως καὶ πρὸς τὴν ὑπὸ τοῦ Νεκταρίου χρησιμοποιηθεῖσαν ἰταλικὴν μετάφρασιν τοῦ ἔργου, διότι ὁ πρῶτος τόμος αὐτῆς, περιέχων τὰ βιβλία I-XVIII, δὲν ἀνευρίσκειται σήμερον εἰς τὴν Ἑθν. Βιβλιοθήκην. Ἀλλ' οὐδεμίᾳ ἀμφιβολία, ὅτι ἡ ἰταλικὴ μετάφρασις αὕτη ἀποδίδει πιστῶς τὸ λατινικὸν πρωτότυπον, ὡς προκύπτει καὶ ἐκ τῆς συμφωνίας τούτου πρὸς τὰ ἐν «Ἐπιτομῇ».

¹²⁵) Τὴν παρεμβολὴν ταύτην δικαιολογεῖ καταλλήλως ὁ Γιόνιο ἀρχόμενος τῆς περὶ τῶν συμβάντων τούτων διηγήσεως αὐτοῦ (Pauli Jovii, ἐνθ' ἄνωτ. τόμ. I, βιβλ. XIII σ. 187₈₋₁₅).

¹²⁶) Τὸ περὶ τῶν ἐν Αἴγύπτῳ Μαμελούκων μέρος τοῦ βιβλίου τούτου (σ. 277₇-279₁₀) παρέλαβεν ὁ Νεκτάριος, ὡς ἐλέχθη ἤδη, μεταθέσας αὐτὸ εἰς τὸ τέ-

ἱπποταγῆς ὀλοκλήρου τῆς Αἰγύπτου εἰς τοὺς Τούρκους, ἔνθα τερματίζει τὴν διήγησίν του ὁ Νεκτάριος (σ. 410-431), παραλείβοντας μόνον τοῦ τέλους τοῦτου (σ. 311-322), ἔνθα ὁ Γίονιο ποιεῖται λόγον περὶ τῶν νέων πολέμων τοῦ Σελήμ εἰς τὴν Περσίαν κλπ., εἰς οὓς δὲν ἐπεξέτεινε τὴν διήγησίν του ὁ Νεκτάριος· σημειωτέον, ὅτι τὸ ἐν σ. 294₈-295₈₁ τοῦ βιβλίου τοῦτου κεφάλαιον περὶ τῶν ἐν Μέμφιδι καὶ Καίρω ἀρχαιοτήτων δὲν ἔκρινε, φαίνεται, σκόπιμον ὁ Νεκτάριος νὰ παραλάβῃ ὡς ἔχει ὁμοῦ μετὰ τῶν ἄλλων αὐτόθεν, ὡς ἐλέχθη¹²⁸, εἰλημμένων ἐν τμήματι Δ' σ. 255-260 τῆς «Ἐπιτομῆς»¹²⁹, τὰ δὲ ἐν σ. 301₁₈-₁₄ περὶ τῶν Ἀράβων τῆς ἐρήμου γραφόμενα παρέχει τελείως ἐξηλλαγμένα καὶ δι' ἰδίων παρατηρήσεων ἐπινηξημένα μεταθέσας αὐτὰ εἰς τὸ τέλος τῆς «Ἐπιτομῆς» (σ. 434-438).

Τὰ ἀνωτέρω ὑπὸ Νεκταρίου παραλαμβάνόμενα δύνανται νὰ χαρακτηρισθῶν μᾶλλον ὡς ἐλευθέρα μὲν, ἀκριβῆς ὅμως μετάφρασις τῶν ὑπὸ τοῦ Γίονιο γραφέντων παρὰ ὡς διασκευὴ τούτων, ὧν τηρεῖ καὶ τὴν αὐτὴν ἐν τῇ ἐκδόσει σειρὴν¹³⁰ συντμήσεις τοῦ πρωτοτύπου παρατηροῦνται πολὺ σπανίως¹³¹, ὀλίγιστα δ' ἔξ ἄλλου εἶναι καὶ αἱ ἐκτενέστεραι ἀναπτύξεις¹³² ἢ προσθήκαι¹³³ αἱ ὀφειλόμεναι εἰς τὸν Νεκτά-

ριος τοῦ προηγουμένου τμήματος Δ' (σ. 302-306 καὶ 308-310) τῆς «Ἐπιτομῆς» (βλ. ἀνωτέρω σ. 318-319).

¹²⁷ Τὰ ἐν σ. 302₅₀-304₅₃ καὶ 307₁₃-308₅ περὶ τῆς Ἀφρικῆς καὶ τῶν χωρῶν αὐτῆς γραφόμενα ἐλήφθησαν, ὡς εἶπομεν (βλ. ἀνωτ. σ. 312), εἰς τὸ τμήμα Δ' σ. 255-260, ὅπου μετετέθησαν (παραλειφθεισῶν μόνον τῶν ἀπὸ σ. 305₁-307₁₂ καὶ 308₅₋₅₂ περικοπῶν).

¹²⁸ Βλ. τὴν προηγουμένην ὑποσημείωσιν.

¹²⁹ Πρβλ. τὰ ἐν «Ἐπιτομῇ» σ. 265 γραφόμενα, ὅτι τὰ μαρτύρια τοῦ πλούτου τῶν ἀρχαίων βασιλέων τῆς Αἰγύπτου «ὑπὸ πολυκαιρίας ἠφρατίσθησαν καὶ νὰ τὰ λέγῃ τινὰς φαίνονται ὡς παραμύθια», διὰ τοῦτο δὲ ὁ λόγος θὰ περιορισθῇ μόνον εἰς τὰς πυραμίδας.

¹³⁰ Ἐν «Ἐπιτομῇ» σ. 405 προτάσσεται μόνον τὸ κεφάλαιον «Τάξις πολεμικῆ τοῦ φουσσάτου τοῦ Σελήμ» τοῦ ἐπομένου ἐν σ. 405-409 «Τάξις πολεμικῆ τοῦ φουσσάτου τοῦ Τουμούτρη», ἐν ᾧ παρὰ Γίονιο φέρονται ταῦτα ἀντιστροφῶς (Jovius I, βιβλ. XVII σ. 290₃₆₋₅₃ καὶ 290₅₃₋₂₉₂).

¹³¹ Οὕτως ἀναγράφονται μόνον περιληπτικώτερον τὰ ὑπὸ τοῦ Γίονιο ἐκτενέστερον ἐκτιθέμενα ἐν «Ἐπιτομῇ» σ. 318-319 (= Jovius I σ. 189₁₃-191₄₁), σ. 322-323 (= Jovius I σ. 193₁₃-194₁₀), σ. 345-346 (= Jovius I σ. 206₁₅-207₃₆), σ. 362 (= Jovius I σ. 214₄₈-215₂₁), σ. 363 (= Jovius I σ. 215₃₀-217₂₂), σ. 364-368 (= Jovius I σ. 217₁₉-221₉) καὶ σ. 431 (= Jovius I σ. 309₂₁-310₃₅).

¹³² Οὕτως οἱ λόγοι τῶν πρέσβων τοῦ Σελήμ πρὸς τὸν Καμψὸν (Jovius I σ. 280₈₋₁₄) ἀναπτύσσονται ἐκτενέστερον ἐν «Ἐπιτομῇ» σ. 378.

¹³³ Τοιαῦται προσθήκαι εἶναι τὰ ἐν «Ἐπιτομῇ» σ. 351-352 γραφόμενα περὶ τῆς θεοῦθεν (!) δεδομένης αυτοκρατορίας τῶν Ὀθωμανῶν (παρὰ Jovius

ριον. Δείγματος χάριν παραθέτομεν κατωτέρω τὴν ἀρχὴν τῆς μεταφράσεως τοῦ Νεκταρίου μετὰ τῆς ἀντιστοίχου περικοπῆς τοῦ Γιούβιο.

P. Jovii, Histor. lib. Νεκταρίου, Ἐπιτομή Ἱε-
XIII, t. I, σ. 187 (στ. ροκ. Ἱστορ. (ἔκδ. γ', 1758)
15-30). σ. 312-313.

«*Post bellum Peloponesiacum quo (ut supra memoravimus) Naupactus, Coron, Pylus, Crysseum, Methoneque Turcarum armis cesserunt, quum Veneti reddita Neritho, quam ad Leucadem vi ceperant, aucthore Andrea Grillo, cum hoste pacem pepigissent, Baiazeles in posterum Europa abstinuit, toto animo in Asiam versus, ul illinc novis bellorum motibus occurreret, quibus sub adventum Techellis novi Prophetae viri apud eas gentes admirabilis, jam tum Lyconiae & Carpathociae urbes agitabantur magno quidem commodo Venetorum et Hungarorum, quibus Baiazeles, nisi Asiatico tumultu revocalus, pacem nequaquam daturus esse credebatur.*

Erat autem Techellis origine Persa regiae gentis cognatione antea clarus, sed longe illi ma-

«Ἀφ' οὗ ὁ Σουλτὰν Μπαριαζήτ ἐπῆρεν ἀπὸ τοῦς Βερετζάνους τὴν Ναύπακτον, τὴν Μοθώνην, τὴν Κορσώνην, καὶ ἄλλους τόπους πολλούς, ἔκαμεν ἀγάπην μὲ τούτους, διότι ὁ καιρὸς καὶ τὰ ρέα συμβάντα ποίγματα εἰς τὴν Ἀνατολίην τὸν ἀνάγκασαν γὰ ἀφίση τοὺς πολέμους τῆς Ἀσείας καὶ γὰ γυρίση εἰς τὴν Ἀνατολίην. Ἐπειδὴ ἐκεῖ ἐσηκώθη ἕνας μεγάλος καὶ θαυμαστός ἀνθρώπος, Τεχλήλ τὸ ὄνομά του, λέγωντας ἑαυτὸν νέον Προφήτην, καὶ ἐσύγγιζε τοὺς τόπους τῆς Ἀνατολῆς, κάνωντας μὲ τὰ λόγια του γὰ τοῦ ἀκολουθοῦσι πολλοί, καὶ τοῦτο ἔδωσε μεγάλην ἀνάπανσιν καὶ εἰρήρην ἀπὸ τοὺς πολέμους τοῦ Σουλτὰν Μπαριαζήτ τῶν Βερετζάνων, καὶ τῶν Οὐγγρων.

Περὶ τοῦ Τεχλήλ τοῦ νέου Προφήτου. Οὗτος λοιπὸν ὁ Τεχλήλ ἦτον Πέρσης τὸ γένος, περίφημος καὶ λαμπρὸς ἀνθρώπος διὰ τὸ γὰ εἶναι ἀπὸ γένος βασιλικόν περισσό-

σ. 209 οὐδὲν λέγεται) ἐν σ. 355 φέρονται ἐπίσης: «ἄμωσ, ἢ οὔτωσ ἢ ἄλλωσ, ἔτσι εἶναι δίκαιον γὰ παθαῖνον ὅσοι εἶναι ποδοίαι τῆς ζωῆς τῶν ἀθθεντῶν τωσ διότι καὶ ὁ Δαβὶδ ἐφόρευσε τὸν φορέα τοῦ Σαούλ, καλὰ καὶ ὁ Σαούλ γὰ ἦτον ἐχθρὸς του, καὶ ἐκεῖνος ὁποῦ τὸν ἐφόρευε γὰ τὸν ἐφόρευσε διὰ ἀπεθαμμένον», ἅτινα δὲν ἔχει ὁ Jovius σ. 211 τέλος ἐν σ. 386 κατακρίνεται ὁ Καμυρών, « . . . ὁ ὁποῖος ἦτον ἀνθρώπος εὐδαιμών καὶ μακαριστὸς Ἀθθέντης, ἐὰν ἦθελε γὰ κάθηται εἰς τὴν Ἀθθεντεῖαν του εἰρηνικός, καὶ εἰς τὸ γηραιεῖον του, ὡσ καὶ εἰς τὴν νεότητά του, καὶ γὰ μὴ θέλη γὰ δοκιμάση τῆς Τύχης τὰ παιγνίδια, ἢ ὁποῖα, ταῖς περυσίαισ φοροαῖσ, γελᾷ τὸν ἀνθρώπον μὲ τὰ στροφικυλισματὰ της», περὶ ὧν οὐδὲν γράφει ὁ Jovius σ. 283. Σημειωτέον, ὅτι καὶ πᾶσαι αἱ ἐν τῇ «Ἐπιτομῇ» ἐπιγραφαὶ τῶν κεφαλαίων ἔχουν τεθῆ ὑπὸ τοῦ Νεκταρίου, διότι ἔλλείπουν ἐκ τοῦ πρωτοτύπου.

jorem famam & claritudinem addiderant studia literarum, vitae integritas, & summa religio, ob quae postea divini vatis nomen promeruit. Fuerat Aiduris cognomento Harduellis discipulus, viri doctrina & probitate insignis, quem Jacurhus Chiorzejnai (id est Persica lingua strabo), magni Usumcassanis filius crudeliter interfecit. De quo Harduelle breviter aliquid memorandum existimavimus, . . . » κλπ.

τερον εθνημίση και ελαμπρόνη το όνομά του, δια τó να είναι καθαροῦ βίου άνθρωπος και πολλά γραμματισμένος και να τόν λογιάζουσιν όλοι άνθρωπον εἰσεβῆ εἰς τήν πίστιν τως. Οὔτος λοιπόν ἦτον μαθητής τοῦ Χαρητάρ Ἀοδωνήλ τó ἐπίκλην, ἄνθρωπος και οὔτος βίου καθαροῦ και γραμματισμένος· τόν όποῖον ἐφόνευσεν ό υἱός τοῦ Οὐζόδη Κασούμ, ό Γιακούμπ, ό λεγόμενος Κιόρ Τζεηλάτ, όποῦ λέγεται, κατά τήν Περσικήν γλώσσαν, στραβός από τó ξίνα ἀμμάτι. Ἀλλά φαίνεται μου να εἰποῦμεν πρώτον όλίγα τινά περι τούτου τοῦ Χαρητάρ, . . . » κλπ.

Μετά τά ἀνωτέρω ἐκ τοῦ ἱστορικοῦ ἔργου τοῦ Γιόνιο παραλαμβανόμενα¹³⁴, ἅτινα ἐκτείνονται, ὡς ἐλέχθη, μέχρι τῆς σ. 431 τοῦ τμήματος Β', ό Νεκτάριος περιέλαβεν ἐν συνεχείᾳ δύο κεφάλαια (σ. 432-434), ἐν οἷς παρέχει λίαν ἐνδιαφερούσας εἰδήσεις ἐκ παραδόσεως διασωθείσας περὶ τοῦ ἐν Πελοποννήσῳ χριστιανοῦ «μεγάλου ἄρχοντος» Τζεροντά ἢ Τζεροντάμπεη¹³⁵ τοῦ συνεκστρατεύσαντος εἰς Αἴγυπτον μετὰ τοῦ σουλτάνου Σελήμ και μεσολαβήσαντος παρὰ τούτῳ, ἅμα τῇ

¹³⁴ Εἶναι ἀξίον σημειώσεως ὅτι ό Γιόνιο ἐχρησίμευσεν ὡς πηγή και ἐτέρου Ἑλληνος χρονογράφου (1590), τοῦ Κρητός Γεωργίου Κλόντζα· πρβλ. Σπ. Λάμπρου, Ὁ Μαρκανός κώδιξ τοῦ Κρητός Γεωργίου Κλόντζα, «Νέος Ἑλληνολόγιον» τόμ. 12 (1915) σ. 41-52 (βλ. σ. 44-45).

¹³⁵ Ὁ Τζεροντάμπεης οὔτος φαίνεται ὅτι εἶναι ό αὐτός πρὸς τόν ἐν βραχεῖ χρονικῷ σωζομένῳ εἰς τόν ὑπ' ἀριθ. 282 (φ. 185V) κώδικα τῆς ἐν Ἀγ. Ὁρει μονῆς Διονυσίου μνημονευόμενον «εἰσεβεστάτον ἄρχοντα» Ἰωάννην Τζεροντάν, ἀνακαινιστήν τῆς μονῆς Ταξιαρχῶν (Αἰγίου) και θανόντα τῇ 15 μαρτίου Ἰλθ' (=1531) ἐν Κορίνθῳ (Σπ. Λάμπρου, Βραχέα Χρονικά, ἐκδ. ἐπιμελεία Κ. Ἀμάριου [Ἀκαδημία Ἀθηνῶν, Μνημεῖα τῆς Ἑλληνικῆς Ἱστορίας τόμ. Α' τεῦχ. 1], ἐν Ἀθήναις 1932, ἀριθ. 19, σ. 37), ὡς παρετηρήθη ἤδη ὑπὸ Κ. Ἀμάριου (αὐτόθι σ. 15). Ἡ περὶ τῆς ἐπὶ σουλτάνου Σελήμ ἀκμῆς αὐτοῦ παράδοσις διεσώθη μέχρι τῶν χρόνων ἡμῶν· βλ. Γεωργίου Παπανδρέου, Καλαβρυτινὴ Ἐπετηρίς, ἥτοι πραγματεία περὶ τῆς ἱστορικῆς τῶν Καλαβρυτινῶν ἐπαρχίας ἀπὸ γεωγραφικῆς, τοπογραφικῆς, ἀρχαιολογικῆς και ἱστορικῆς ἀπόψεως, ἐν Ἀθήναις 1906, σ. 279-280, ἐνθα και πολλαὶ ἄλλαι περὶ τούτου και τῆς οἰκογενείας αὐτοῦ κατά παράδοσιν εἰδήσεις· πρβλ. και Λῆνον Πολίτην, Ἡ μονὴ Ταξιαρχῶν Αἰγίου, «Ἑλληνικά» τόμ. 11 (1939) σ. 77.

κατακτήσει τῆς Αἰγύπτου, ὑπὲρ τῶν ἐν Καίρῳ μοναχῶν τοῦ Σινᾶ πρὸς ἀναγνώρισιν καὶ ἀνανέωσιν τῶν προνομίων τῆς μονῆς διὰ νέου ὀρισμοῦ ἐκδοθέντος ὑπὸ τοῦ κατακτητοῦ σουλτάνου.

Τὰ δύο τελευταῖα κεφάλαια τοῦ τμήματος Ε΄, δι' ὧν περατοῦται καὶ ἡ ὅλη συγγραφή, εἶναι τὸ «Περὶ τῶν ἐρημιτῶν Ἀράβων τῶν τριγύρου τοῦ ὄρους Σινᾶ» (σ. 434-438), ὅπερ ἀφορμᾶται μὲν πιθανῶς, ὡς ἐλέχθη ἤδη¹³⁶, ἐκ τῶν ὑπὸ Γιόνιο (ἐνθ' ἄνωτ. σ. 301₁₈₋₄₄ γραφομένων, περιλαμβάνει ὁμως κυρίως ἰδίαις τοῦ συγγραφέως ἕξ ἀμέσου γνώσεως παρατηρήσεις, καὶ τὸ ὀλιγόστιχον «περὶ τῶν σκλάβων τοῦ μοναστηρίου» κεφάλαιον (σ. 438), ὅπερ εἶναι εἰλημμένον, ὡς δηλοῦται, ἐκ τοῦ «ἀραβικοῦ χρονογράφου» τοῦ ἀφηγουμένου τὰ κατὰ τὴν ὑπὸ Ἰουστινιανοῦ κρίσιν τῆς μονῆς, ὁπόθεν ἐλήφθησαν, καὶ τὰ ἐν τμήματι Β΄ σ. 146-154 γραφόμενα, περὶ οὗ ἐλέχθησαν ἤδη τὰ δέοντα ἐν οἰκείῳ τόπῳ¹³⁷.

Γ. ΠΕΡΙ ΤΟΥ ΧΑΡΑΚΤΗΡΟΣ ΚΑΙ ΤΗΣ ΑΞΙΑΣ ΤΗΣ «ΕΠΙΤΟΜΗΣ»

Ἡ ἐπιχειρηθεῖσα εἰς τὸ προηγούμενον κεφάλαιον ἀνάλυσις τῶν περιεχομένων τῆς «Ἐπιτομῆς» καὶ ἡ ἔρευνα τῶν πηγῶν αὐτῆς ὑπῆρξε κατ' ἀνάγκην διεξοδική, ἕνεκα τοῦ πλήθους καὶ τῆς μεγάλης ποικιλίας αὐτῶν. Ἐὰν θελήσωμεν νῦν νὰ συγκεφαλαιώσωμεν τὰ κυριώτερα πορίσματα τῆς ἡμετέρας ἐρεῦνης, θὰ καταλήξωμεν εἰς τὰ ἀκόλουθα :

Ἐκ τῶν περιεχομένων τῆς «Ἐπιτομῆς» τὰ μὲν ἀναφέρονται γενικώτερον εἰς διαφόρους περιόδους τῆς ἱστορίας τῶν ἀνατολικῶν λαῶν τὰ δὲ εἰς τὴν ἱστορίαν εἰδικῶς τῆς μονῆς τοῦ Σινᾶ. Καὶ τὰ μὲν πρῶτα εἶναι πάντα εἰλημμένα ἐκ γνωστῶν καὶ ἐκδεδομένων ἤδη ἱστορικῶν πηγῶν, ἦτοι τὰ τῆς ἱστορίας τοῦ Μωϋσέως καὶ τῶν Ἑβραίων (= τμήμα Α΄ σ. 5-74) ἐκ τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης, τὰ τῆς ἱστορίας τῶν Αἰγυπτίων (= τμήμα Δ΄ σ. 233-254) ἐκ τοῦ Ἡροδότου κυρίως, τὰ τῆς ἱστορίας τῶν Ἀράβων καλιφῶν τῆς Βαγδάτης (αὐτόθι σ. 267-301) ἐκ τῆς χρονογραφίας τοῦ Ἀραβος Μακίν (κατ' ἐπιτομὴν) καὶ τὰ τῆς ἱστορίας τῶν Μαμελούκων σουλτάνων τῆς Αἰγύπτου καὶ τῆς ὑπὸ Σελῆμ τοῦ Α΄ κατακτῆσεως ταύτης (αὐτόθι σ. 254-261, 302-311 καὶ τμήμα Ε΄ σ. 312-431) ἐκ τοῦ Ἰταλοῦ ἱστορικοῦ Paolo Γιόνιο (κατὰ μετάφρασιν). Ταῦτα, ὡς εἶναι ἐπόμενον, οὐδὲν τὸ νέον προσφέρουν εἰς τὴν ἔρευναν. Τὰ ἀναφερόμενα ὁμως εἰς τὴν μονὴν εἰδικώτερον τοῦ Σινᾶ (= τμήματα Β΄ καὶ Γ΄, σ. 75-232) εἶναι τοῦναντίον ἱκανῶς ἐνδιαφέροντα. Ἐὰν ἐξαιρέσωμεν τὰ ἐκ τοῦ Μακίν

¹³⁶⁾ Βλ. ἄνωτέρω σ. 322.

¹³⁷⁾ Βλ. ἄνωτέρω σ. 301-303.

(ἡ Εὐτυχίου Ἀλεξανδρείας;) περὶ τῆς κτίσεως τῆς μονῆς (σ. 141-154 καὶ 438) καὶ τὰ ἐξ ἀγιολογικῶν κειμένων, γνωστῶν καὶ ἄλλοθεν, εἰλημμένα, οἷα τὰ τοῦ Ἀμμωνίου καὶ Νείλου (σ. 79-141) καὶ τὰ περὶ τῶν ἄλλων ἐν Σινᾷ ὁσίων (σ. 205-212), πάντα σχεδὸν τὰ λοιπὰ, ὡς προερχόμενα ἐξ ἀνεκδότων ἢ ἀγνώστων ἄλλοθεν πηγῶν, ἔχουν ἐπιστημονικὴν ἀξίαν καὶ σήμερον ἀκόμη. Τοιαῦτα δ' εἶναι μάλιστα αἱ ἐκδόσεις τῶν ἐπιγραφῶν τοῦ Σινᾶ (σ. 163-167), τοῦ ὀρισμοῦ τοῦ Ἰουστινιανοῦ (σ. 176-181), τοῦ ἀχτιναμῆ τοῦ Μωάμεθ (σ. 271-273) καὶ τῆς ἐπιστολῆς τοῦ Γενναδίου Σχολαρίου (σ. 225-232), αἱ ἐξ ἀνεκδότων κωδίκων ἀναγραφαὶ τῶν ἀρχιεπισκόπων τοῦ Σινᾶ (σ. 221-223), τῶν χρονολογιῶν τῶν εἰς τοῦτο παραχωρηθέντων ὑπὲρ τῶν καλιφῶν τῆς Λιγύπτου προνομιακῶν ὀρισμῶν (σ. 307) καὶ τῶν κατὰ καιροὺς κινδύνων τῆς μονῆς (σ. 187-198), πάντα ταῦτα προερχόμενα ἐξ ἀνεκδότων πηγῶν, τέλος δὲ αἱ περὶ προσώπων καὶ πραγμάτων τῆς ἐποχῆς τοῦ συγγραφέως εἰδήσεις αἱ παρεχόμεναι εἴτε ἐξ ἀμέσου γνώσεως (ὡς ἡ περιγραφή τοῦ Σινᾶ σ. 154-176, τοῦ Νείλου σ. 261-267 καὶ τῶν Ἀράβων τῆς ἐρήμου σ. 434-438), εἴτε ἐκ παραδόσεως (ὡς τὰ περὶ τῶν κατὰ καιροὺς θαυμάτων ἐν Σινᾷ σ. 199-205, τῶν νέων ἐν αὐτῷ ὁσίων σ. 212-214 καὶ τοῦ Τζεροντάμπεη σ. 432-434), εἴτε ἐκ συγχρόνων μαρτυριῶν (ὡς αἱ σχέσεις μεταξὺ Σινᾶ καὶ πατριαρχείου Ἱεροσολύμων σ. 215-221). Εἶναι δὲ ἡ σημασία αὐτῶν ἐπὶ τοσοῦτον μεγαλύτερα, ἐφ' ὅσον ἠγνοήθησαν ἐξ ὀλοκλήρου ἢ ἐν μέρει, ὡς ἐδείχθη ἤδη, ὑπὸ τῆς νεωτέρας ἐπιστημονικῆς ἐρεῦνης¹³⁸.

Καὶ ταῦτα μὲν ὡς πρὸς τὴν ἐπιστημονικὴν ἀξίαν τῶν περιεχομένων τῆς «Ἐπιτομῆς» ὡς ἱστορικῶν πηγῶν. Τὸ ἔργον ὅμως, ὡς ἐλέχθη ἤδη ἐξ ἀρχῆς, δέον νὰ ἐξετασθῇ καὶ καθ' ἑαυτό, ὡς πνευματικὸν δημιούργημα τῆς ἐποχῆς, καθ' ἣν συνεγράφη. Ὡς βιβλίον ἢ «Ἐπιτομὴ» εἶναι ἀρκοῦντως ἰδιόρρυθμον ὄχι μόνον διὰ τὴν ἀσυνήθη ποιικιλίαν τῶν περιεχομένων του, ἀλλὰ καὶ διὰ τὸν ἐν γένει χωρακτῆρα αὐτοῦ καὶ τὴν διάφορον τῆς ὕλης του: εἶναι ἄορίγη εἰδικὴ ἱστορικὴ συγγραφή περὶ τῆς μονῆς τοῦ Σινᾶ ἢ εἶναι γενικωτέρα τις χρονογραφία περὶ τῶν ἀνατολικῶν λαῶν;

Εἶναι ἀναμφισβήτητον, ὅτι κύριος σκοπὸς τοῦ συγγραφέως ὑπῆρξεν ἡ ἐκθέσις τῆς ἱστορίας τῆς μονῆς τοῦ Σινᾶ¹³⁹ τῆς περιεχομένης εἰς τὰ τμήματα Β' καὶ Γ' τοῦ βιβλίου. Τὰ τμήματα ταῦτα εἶναι καὶ

¹³⁸) Βλ. τὰ γραφόμενα ἀνωτέρω εἰς σημ. 65, σ. 306-308, σημ. 95 καὶ 114.

¹³⁹) Καὶ εἰς αὐτὸ τὸ προσοίμιον τοῦ ἔργου δηλοῦται σαφῶς (σ. 2), ὅτι «τὸ δὲ παρὸν ἡμῶν τινὲς συγγραμμάτων, ὅπερ ἐν εἴδει ἱστορίας συνετάξιμεν» διηγεῖται «τὰ κατὰ τὸ ἀγιώτατον καὶ θεοβάδιον ὄρος τὸ Σιναιον παλαιόποτε γενόμενα, ἀλλὰ δὴ καὶ τὰ κατὰ τὴν ἐκεῖσε ἱεράν τῶν ὄντι σεβασμίαν τε καὶ βασιλικὴν μονήν».

τὰ σπουδαιότερα, διότι ἀπυτελοῦν τὴν πρώτην ἀπόπειραν συγγραφῆς τῆς ἱστορίας τῆς ἀξιολόγου ταύτης μονῆς, ἐπ' αὐτῶν δ' ἐβασίσθησαν ἔκτοτε οἱ πλείστοι τῶν περὶ τοῦ Σινᾶ γραφάντων¹⁴⁰. Ὁ συγγραφεὺς ὁμως δὲν ἠδυνήθη νὰ περιορισθῇ εἰς τὸ κύριον θέμα αὐτοῦ, ἀλλ' ἐπεξετάθη καὶ περαιτέρω, εἰς τὴν ἔκθεσιν τῆς καθόλου ἱστορίας τῶν περὶ τὸ Σινᾶ χωρῶν, τῆς Αἰγύπτου καὶ τῆς Παλαιστίνης, ἣν ἠθέλησε νὰ συνδέσῃ πρὸς τὴν ἱστορίαν τῆς περὶ ἧς πραγματεύεται μονῆς καὶ νὰ ὑποτάξῃ τὸ καθόλου εἰς τὸ ἐπὶ μέρους κατὰ τρόπον προφανῶς βεβιασμένον καὶ προβάλλον λίαν ἀσθενεῖς δικαιολογίας¹⁴¹. Τὸν ἰδιότυπον τοῦτον χαρακτήρα τῆς συγγραφῆς τοῦ Νεκταρίου ὡς πρὸς τὴν ὕλην καὶ τὴν διάρθρωσιν αὐτῆς¹⁴², δυνάμεθα, νομίζω, νὰ ἐξηγήσω-

¹⁴⁰) Ἐκ τῶν νεωτέρων ἱστοριῶν τοῦ Σινᾶ μνημονευτέα ἡ πολλὰκις ἤδη ἀναφερθεῖσα ἀρίστη ἐργασία τοῦ Περικλέους Γρηγοριάδου, Ἡ Ἱερὰ μονὴ τοῦ Σινᾶ, ἐν Ἱεροσολύμοις 1875. Πολὺ κατωτέρα ταύτης, μολονότι ἔκτεν. στέρα, εἶναι ἡ νεωτέρα ἐργασία τοῦ Κ. Ν. Παπαμιχαλοπούλου, Ἡ μονὴ τοῦ ὄρους Σινᾶ, Ἀθῆναι-Κάϊρον 1932. Τὸ βιβλίον τῆς Lina Eckenstein A History of Sinai, London 1921, δὲν εἶδομεν. Συστηματικὴ ἱστορία τοῦ Σινᾶ, παρασκευάζεται ὑπὸ τοῦ καθηγητοῦ Κ. Ἀμάντου. Τὴν λοιπὴν ἔκτενῃ περὶ τοῦ Σινᾶ βιβλιογραφίαν βλ. συγκεντρωμένην παρὰ V. Benesovic, Monumenta Sinaitica, fasc. 1, σ. VI - LX (ἀριθ. 1-672, ἀπὸ ἐτους 373 μ.Χρ. μέχρι 1920) καὶ εἰς τὸ ἀξιόλογον καὶ περιεκτικὸν ἔργον τοῦ M. H. L. Rabino, Le monastère de Sainte - Catherine du mont Sinai, Le Caire 1938, σ. 96-100.

¹⁴¹) Ἐὰν ἀληθεύῃ ἡ γνώμη τοῦ Benesovic, ἐνθ' ἀνωτ. σ. XXX (ἀριθ. 346), ὅτι ἡ περιγραφή τοῦ Σινᾶ ἡ γενομένη ἤδη τῷ 1712 ὑπὸ τοῦ Σουηδοῦ Michael Ekenman, Resa i Orienten 1711-1712 (ἐκδεδομ. ὑπὸ Κ. U. Nylander, Upsala 1889, τόμ. Β' σ. 1-83) βασιζέται ἴσως ἐπὶ τῆς «Ἐπιτομῆς» (τῆς ἀ' ἐκδόσεως τοῦ 1677;), τότε ὁ Ekenman εἶναι ὁ πρῶτος ἐκ τῶν ξένων χρησιμοποιοῦσας τὸ βιβλίον.

¹⁴²) Βλ. ταύτας ἀνωτέρω σημ. 35, 93 καὶ 116.

¹⁴³) Λίαν ἀποκαλυπτικὰ τῶν προθέσεων τοῦ συγγραφέως καὶ τῆς ὑπ' αὐτοῦ ἀκολουθηθεῖσης μεθόδου ἐν τῇ ἱστορικῇ ἐκθέσει εἶναι τὰ γραφόμενα ἐν ἀρχῇ τοῦ προοιμίου (σ. 1 - 2): «*Ἐκεῖνοι ὅλοι, ὅσοι ἔγραψαν ἱστορίας, ὕστερον ἀπὸ τὸν Μωϋσῆ, φαίνονται νὰ ὠρέλησαν μέγρος τι τοὺς ἀνθρώπους, ἐπειδὴ μὲ τὴν ἱστορίαν δύο τινὰ πραγματεύονται, τὸ μὲν ἵνα μὴ ἀλησημονηθοῦσι τὰ παλαιὰ τῶν ἀνθρώπων ἔργα, τὸ δὲ ἵνα διὰ τῶν ἔργων ἐκείνων διδαχθῶσιν οἱ μεταγενέστεροι ὅπως νὰ κυβερνοῦν τὴν ζωὴν τούτην τὴν πρόσκαιρον. Λιὰ τοῦτο ἄλλοι μὲν ἔγραψαν ἀγχιότηας πολιτειῶν καὶ βασιλείων, τῶν ὁποίων σκοπὸς ἦτονε, πολιτείαν ἢ βασιλείαν (ὁποῖαν δήποτε) νὰ ἐπαινέσουσιν, ἢ ὅπως ἀπὸ μικρᾶς μεγίστη ἐγένηκεν ἢ ἀπὸ πενιχρᾶς καὶ πωχῆς πλουσία, περὶφημος καὶ λαμπρά. Ἄλλοι δὲ πολέμους ἐθνῶν καὶ βασιλέων, σκοπὸν καὶ οὗτοι ἔχοντες ἀρετὴν ἀνθρώπων θαυμάσαι, φρονησιν λέγω καὶ ἀνδρείαν, χωρὶς τὰ ὅποια πόλεμος ἢ νίκη πολέμων δὲν γίνεται. Ἄλλοι δὲ πάλιν ἀπαρίθμησιν μόνον βασιλέων ἔγραψαν, τίς μετὰ τίνα, καὶ πόσον ἐβασίλευσεν ἄλλὰ καὶ οὗτοι ἄλλο τίποτε δὲ ἔκαμαν, παρὰ μίαν ἀπλὴν χρονολογίαν, χρόνους ζωῆς μόνον βασιλέων ἀναμειροῦντες.» Τὰ τρία ταῦτα ἐπιθυμεῖ ὁ συγγραφεὺς νὰ συνδυάσῃ ἐν*

μεν μόνον ἐὰν δεχθῶμεν, ὅτι ὁ Νεκτάριος κατὰ τὴν σύνθεσιν τοῦ ἔργου ὑπέστη ζωηρὰν τὴν ἐπίδρασιν τῶν ἀπὸ τῶν βυζαντινῶν χρόνων καὶ ἐντεῦθεν τοσοῦτον διαδεδομένων χρονολογικῶν ἔργων.

Πράγματι δέ, ἡ «Ἐπιτομή» ἔχει πολλὰς ὁμοιότητας πρὸς τὰς συνήθεις χρονολογίας καὶ ὡς πρὸς τὴν ὕλην καὶ ὡς πρὸς τὴν μορφήν¹⁴³. Καὶ ὡς πρὸς μὲν τὴν ὕλην παρατηροῦμεν ὅτι, ἐνῶ τὸ κύριον θέμα τοῦ συγγραφέως ἦτο, ὡς ἐλέχθη, ἡ ἐκθεσις τῆς ἱστορίας τῆς μονῆς τοῦ Σινᾶ ἀπὸ τῆς ἰδρύσεως αὐτῆς καὶ ἐντεῦθεν, θέμα δηλαδὴ τοπικῶς καὶ χρονικῶς περιορισμένον, οὗτος ἐπεξέτεινε τὴν ἀφήγησίν του καὶ τοπικῶς, περιλαβὼν εἰς τὴν συγγραφὴν αὐτοῦ τὴν ἱστορίαν τῶν Ἑβραίων τοῦ Μωϋσέως (τιμῆμα Α΄), τῶν Αἰγυπτίων καὶ Ἀράβων ἡγεμόνων (τιμῆμα Δ΄) καὶ τῆς κατακτῆσεως τῆς Αἰγύπτου ὑπὸ τῶν Τούρκων (τιμῆμα Ε΄), καὶ χρονικῶς, ἀρξάμενος ἀπὸ τῶν προϊστορικῶν χρόνων τοῦ Μωϋσέως καὶ τῶν ἀρχαίων Αἰγυπτίων βασιλέων, ὅτε ἡ μονὴ δὲν εἶχεν ἰδρυθῆ εἰσέτι ἢ δὲ χρονολογικὴ ἀπαρίθμησις τῶν βασιλέων καὶ ἡγεμόνων τούτων γίνεται ἀκριβῶς κατὰ τὸν τρόπον τῶν ἀπὸ κτίσεως κόσμου χρονολογικῶν ἔργων. Ὡς πρὸς δὲ τὴν μορφήν, ὁ εἰς τὰ τοιαῦτα χρονολογικὰ ἔργα κυριαρχῶν θερησκευτικὸς καὶ δημόδης χαρακτήρ¹⁴⁴ εἶναι ἐκδηλὸς καὶ εἰς τὴν «Ἐπιτομήν»: Ὁ συγγραφεὺς—ὅστις ἄλλως τε δὲν πρέπει νὰ λησμονῆται ὅτι ὑπῆρξεν, ὡς καὶ οἱ πλεῖστοι τῶν χρονολογικῶν, μοναχὸς—ἐπιζητεῖ πρῶτον ν' ἀναγάγῃ τὴν ἀπωτέραν αἰτίαν τῶν ἱστορικῶν γεγονότων, ἅτινα ἀφηγεῖται, εἰς τὴν θαυματουργὸν ἐνέργειαν τοῦ θεοῦ, τονίζει δὲ τοῦτο μάλιστα ἐμφαντικῶς εἰς τὸ προοίμιον¹⁴⁵. Ἡ δὲ ἐκλαϊκευτικὴ αὐτοῦ πρόθεσις ἀφ' ἑτέρου εἶναι προφανής. Μιτυρεῖ δὲ ταύτην ὄχι μόνον τὸ γεγονὸς ὅτι ἠθροῦσα κατ' ἕξοχὴν πᾶσιν

τῶ ἔργῳ του, ἀλλὰ καὶ συγχρόνως ν' ἀναγάγῃ ταῦτα εἰς ὑψηλοτέραν σφαῖραν θερησκευτικότητος: «... ὅσπερ θέλει φανεῖ ὁ λόγος, νὰ καταγίνεται μὲν καὶ περὶ τὰ τοιαῦτα ὁμοῦ, περὶ τε ἀρχαίους καὶ βασιλείας καὶ περὶ πολέμων ἐθνῶν καὶ βασιλέων καὶ ἀκόμη περὶ ἀπαριθμήσεως τινὸς χρονικῆς, πλὴν κατ' ἄλλον τρόπον ὑψηλότερον, ὡς προέφημεν...» (αὐτόθι σ. 2).

¹⁴³ Περὶ τῶν κυρίων χαρακτήρων τῶν βυζαντινῶν καὶ τῶν μετέπειτα χρονολογικῶν καὶ τῆς ἀπὸ τῶν καθ'αυτὸ ἱστορικῶν ἔργων διαφορᾶς αὐτῶν βλ. Κ. Κrumbacher, Ἱστορία τῆς Βυζαντινῆς Λογοτεχνίας, κατὰ μετάφρασιν ὑπὸ Γ. Σωτηριάδου, τόμ. Α΄, ἐν Ἀθήναις 1897, σ. 440 κ.ἑξ. καὶ 616 κ.ἑξ.

¹⁴⁴ Βλ. Κ. Κrumbacher, ἐνθ' ἄνωτ. σ. 616.

¹⁴⁵ Περὶ βλ. «Ἐπιτομήν» σ. 2, ἐνθα γράφεται ὅτι «δὲν εἶναι σκοπὸς μὴ νὰ διηγηθῶμεν ἔργα ἀνθρώπων, ἀλλὰ ἔργα τῆς θείας προνοίας καὶ θείας δυνάμεως διὰ μέσου τῶν ὁποίων ὀδηγεῖται τὴν εἰς τὴν μέλλουσαν καὶ μακαρίαν ζωὴν» καὶ περὶ αὐτοῦ σ. 4: «Σκοπὸς δὲ τῆς ἱστορίας ταύτης εἶναι νὰ δείξωμεν τὴν ἀρίστην τοῦ ἀγίου ἐκεῖνον τόπον καὶ ὅτι εἶναι τιμημένον πρῶτον ἐκ θεοῦ καὶ δευτέρον παρὰ ἀνθρώπων καὶ ὅτι ὁ Θεὸς τὸ ἐγύλαξεν ἀπὸ πολλοῦ καὶ μεγάλους κινδύνους ἕως τῆς σήμερον...» κλπ.

ἐν τῇ διηγήσει λεπτομέρειαν, ἥτις θὰ ἠδύνατο νὰ κινήσῃ τὸ ἐνδιαφέρον τοῦ κοινοῦ ἀναγνώστου — τῶν τοιούτων ἀξιοπεριέργων εἰδήσεων προέταξε μάλιστα καὶ πίνακα ἐν ἀρχῇ τοῦ βιβλίου, «πρὸς περιεργίαν καὶ ὠφέλειαν τοῦ ἀναγνώστου» — ἀλλὰ καὶ ἡ ἀπλῆ γλῶσσα καὶ τὸ ἀπέριττον ὕφος τοῦ βιβλίου. Δὲν δύναται βεβαίως νὰ θεωρηθῇ τυχαῖον, ὅτι ἐνῶ πάντα τὰ λοιπὰ συγγράμματα αὐτοῦ — πλὴν τῶν διδαχῶν — συνέταξεν ὁ Νεκτάριος εἰς ἀρχαῖζουσας γλῶσσας, τὴν «Ἐπιτομὴν» συνέταξεν, ὡς φέρεται καὶ εἰς τὴν ἐπιγραφὴν τοῦ Α' τμήματος αὐτῆς (σ. 1), «εἰς κοινὴν γλῶσσαν . . . διὰ τὰ ἀκούεται ἀπὸ κάθε ἀνθρώπου Ἑλληνα»¹⁴⁶. Ἡ γλῶσσα αὕτη, καίτοι δὲν εἶναι ἀπηλλαγμένη καὶ λογίων στοιχείων¹⁴⁷, περιέχει δὲ ἀπ' ἐτέρου καὶ ἰδιωματικὰ στοιχεῖα τῆς διαλέκτου τῆς Κρήτης¹⁴⁸, καὶ δὴ τῆς ἀνατολικῆς¹⁴⁹ (ὀπόθεν κατήγετο ὁ συγγραφεύς), ὡς καὶ λέξεις τουρκικῆς¹⁵⁰ ἢ ἰταλικῆς¹⁵¹ προελεύσεως, ἀποτελεῖ ἐν τούτοις καλὸν ὑπόδειγμα τῆς κοινῆς γραφομένης τοῦ 17^{ου} αἰῶνος¹⁵². Τὸ δὲ ὕφος αὐτοῦ, ἀπλοῦν καὶ

¹⁴⁶ Ἀξίαι προσοχῆς εἶναι καὶ αἱ εἰς κοινὴν νεοελληνικὴν παρεχόμεναι ἐν σ. 79-141 καὶ 180-181 μεταφράσεις κειμένων συντεταγμένων εἰς ἀρχαίαν ἑλληνικὴν γλῶσσαν. Αὗται δεικνύουν πρὸς τοὺς ἄλλοις ὅτι ὁ Νεκτάριος δὲν ἔστερεῖτο καὶ φιλολογικῆς ἱκανότητος.

¹⁴⁷ Πρβλ. τὴν συχνὴν χρῆσιν τῶν λέξεων *γάρο*, *ἤγρον*, *τε-καί*, *ἐστὶν* (σ. 154), *γοῦν* (σ. 175-287), τῶν ἀπαρεμφάτων (*λέγειν οὐκ ἔχω* σ. 170, *οὐκ ἔχω βεβαιῶσαι* σ. 175) κλπ.

¹⁴⁸ Πρβλ. τὰς λέξεις *γροικῶ* (σ. 77, 100, 287), *δαμονιάρης* (σ. 192), *διαγουμεῖζω* (σ. 79, 192, 197, 323 πολλ.), *κυπαρισσέηνη* (σ. 155), *μαρμαρέννη* (σ. 155, 157) ἐπίσης τοὺς τύπους (θηλ. πληθ.) *κονταγῆς* (σ. 284), *ὄαζ)ῆς* (σ. 290, 338). Ξένας τούναντιον πρὸς τὴν κρητικὴν διάλεκτον εὐρίσκομεν τὰς λ. *ἀφρεντίε* (σ. 34) καὶ *ἀφρεντίεζ* (σ. 207, 243, 246, 289), *βάρεμα* (= πληγὴ, ἐν Κρήτῃ *βάρισμα*) σ. 367, *πούποιεζ* (σ. 218), *οαρμακιομένος* (σ. 275) κ. ἄ.

¹⁴⁹ Πρβλ. τοὺς τύπους *ἤφεραν* (σ. 397), *ἤφερε* (σ. 413), *ἤλεγαν* (σ. 375), *μεγῖν* (σ. 403, 423), *βαγῆς* (ἐπίθ. πληθ. θηλ.) σ. 404, καὶ τὸν συνηθέστατον ἀπαντιώμενον (σ. 155, 466 κ. πλη.) κτητικὸν ἐγγλυτικὸν τύπον *τως* (ἀντὶ *των*).

¹⁵⁰ Πρβλ. τὰς λέξεις *ἀζάπης* (σ. 364, 365, 392), *γεντέκι* (σ. 339), *κονάκι* (σ. 270, 343, 352, 395, 399, 402, 403), *λουρῆς* (σ. 328), *σμαῖδα* (σ. 286, 287, 299), *σερέμι* (σ. 191, 329), *τελάτης* (σ. 356), *τουπούζι* (σ. 386) κλπ.

¹⁵¹ Πρβλ. τὰς λέξεις *λου.ιτάγδα* (σ. 321, 340, 366, 381, 383, 387), *σαλιβάρι* (=χαλινός) σ. 250, *σιγοῦρος* (ἐπίθ.) σ. 370, 382 κλπ.

¹⁵² Λέξεις περιέργους διὰ τὸν τύπον ἢ σημασίαν σημειοῦμεν τὰ ἑξῆς: *θεωρητικός* σ. 284, 425 (=θεόρατος), *οικονάκι* σ. 270, 352 καὶ *οικονεύω* σ. 264, 266 (ἐκ τῶν τουρκ. προσλ. *κονάκι*, *κονεύω* κατὰ συμφυρμὸν πρὸς τὸ οἶκος!), *σιωπιστός* σ. 210 καὶ *σιωπιστῶς* σ. 395 (=σιωπηλός-ώς), *τροφήματα* (σ. 319, 325, 330, 343, 386), *φλυτάνη* σ. 32 (=;), *ἐγκαίνιον* σ. 466 (=προαίσθησις;). Ἐνδιαφέρουσα εἶναι καὶ ἡ συχνάκις ἀπαντωμένη μεταβατικὴ μορφή τῆς συντάξεως τοῦ δὲ ν (ἀρχ. οὐδέν) μετὰ μετοχῆς: *δὲν ἠμπορῶντας* (σ. 13, 14, 305), *δὲν ἔχοντας* (σ. 13, 14), *δὲν ἠξεδύροντας* (σ. 319), *δὲν λέγοντας* (σ. 355), *δὲν τρώγοντας* (σ. 210) κλπ.

άνεπιτήδευτον, ἀλλὰ ταυτοχρόνως σαφές καὶ ἐπαγωγόν, χαρακτηρίζεται λιτότης καὶ ἐνέργεια ἐκφράσεως¹⁵³. Ὁ Νεκτάριος λοιπὸν ἀπηυθύνετο πρὸς τὸν πολὺν λαόν. Ὅτι δὲ ὑπὸ τοιαύτην ἐκλαϊκευτικὴν ἐποπὴν ἡ «Ἐπιτομή» ἐσημείωσεν ἀληθῶς ἐπιτυχίαν, μαρτυροῦν αἱ ἀλλεπάλληλοι ἐκδόσεις αὐτῆς. Δύναται νὰ λεχθῆ, ὅτι ἡ κυρία ἀξία τῆς «Ἐπιτομῆς» διὰ τὴν ἐποχὴν τῆς ἔγκειται εἰς τὴν ἐπωφελῆ μορφωτικὴν ἐπίδοξιν, τὴν ὁποίαν ἤσκησε παρὰ τῷ ἑλληνικῷ λαῷ ἀποβῆσα ἐκ τῶν προσφιλεστέρων ἀναγνωσμάτων τοῦ ἐπὶ ἓνα καὶ ἥμισυ περιόπου αἰῶνα¹⁵⁴.

Ἄν ὁμως ἡ «Ἐπιτομή», καθὼς ἐδείχθη ἐκ τῶν ἀνωτέρω, ἔχη μὲν κύριον πυρῆνα ἱστορικῆς συγγραφῆς, φέρη δὲ ἔκδηλον τὸν χαρακτηρὸς χρονολογίας, ὑπὸ ἐποπὴν ἐν τούτοις ἐπιστημονικοῦ πνεύματος τὸ ἔργον πλεονεκτεῖ κατὰ πολὺ τῶν παλαιότερων ἀφελῶν χρονολογιῶν, καὶ ἀσφαλῶς ἀποτελεῖ πρὸοδον διὰ τὴν νεωτέραν ἑλληνικὴν χρονολογικὴν ἱστοριογραφίαν, ἥτις μέχρι τῶν χρόνων τοῦ Νεκταρίου ἐξεπροσωπεῖτο κυρίως διὰ τῶν χρονολογιῶν τοῦ Μιλαξοῦ, τοῦ Λωροθέου

¹⁵³) Ἴδου μικρὸν δείγμα τούτου ἐκ τῆς σελ. 160-161 : «Ἐκ τούτων τῶν παρθυρίδων πέμπεται μέσα εἰς τὴν ἐκκλησίαν φῶς πολὺ τὸ ὁποῖον τὴν κάνει λαμπροτέραν καὶ ὠραιότεραν καὶ ὡς ἓνα ἄλλον ἐπίγειον οὐρανόν, ἀστράπτουσι μὲ τὸν ποικίλον καὶ διάφορον στολισμὸν ὁποῦ ἔχει. Τὴν δὲ τάξιν καὶ εὐκοσμίαν τῆς καθημερινῆς ἐν αὐτῇ γινομένης ἀκολουθίας καὶ ἱερατείας, καὶ μάλιστα ὅταν ὁ ἀρχιερεὺς λειτουργῆ. ποῖος, ἔχοντας σφάστας φρονέας νὰ τὴν ἀκούσῃ καὶ νὰ ἰδῆ καὶ νὰ μὴν εἰπῆ, ὅτι κατὰ ἀλήθειαν ἡ ἐπίγειος ἱερατεία μιμεῖται τὴν οὐράνιον καὶ ἀγγελικὴν; ἢ βλέποντας τοιοῦτον περικαλλέστατον ναὸν μὲ τοιαύτην ἀγγελικὴν κατάστασιν, εὐρισκόμενον εἰς τοιαύτην σκληρὰν καὶ βαθυτάτην ἔρημον, περιτριγυρισμένην καθ' ἑκάστην τὴν μονὴν ταύτην ὑπὸ ἀνημέρων καὶ ἀγρίων ἀνθρώπων, νὰ μὴν εἰπῆ ὅτι κατὰ ἀλήθειαν εὐρίσκεται ἓνα εὐθαλέστατον κρίνον ἐν μέσῳ πολλῶν ἀκανθῶν; . . . » κλπ. Ἐπίσης ἕτερον ἐκ τῆς σελ. 166 : «Εἶναι γὰρ [οἱ Ἄραβες τῆς ἐρήμου] γένος ἀγράμματον καὶ βάρβιρον, χωρὶς νόμους πολιτικούς, χωρὶς κριτάδες, ὁμως εἰς τὲς διαφορὰς τῶν κάνοισιν αἰρετοὺς κριτάς καὶ κρίνονται οἱ ὁποῖοι ἀποφασίζουσιν ὡσάν νὰ ἔξεραι τοὺς νόμους τοῦ Ἀρμενοπούλου. Εἶναι δὲ ὅλοι τοῦτοι οἱ ἐρημίται ἀνθρωποκτονοτρόφοι καὶ ἄλλην τέχνην δὲν ἠξεύρουσι, μόνον νὰ τρέφουν ζῶα, περισσότερο καμήλια, καὶ μὲ ταῦτα νὰ ἀγωγιάζουσι νὰ ἔχουσι ἐκ τῶν ἀγωγίων τὴν τροφήν τῶς . . . » κλπ.

¹⁵⁴) Περὶ τῆς δημοτικότητος τῆς «Ἐπιτομῆς» μαρτυρεῖ προσέτι καὶ ἡ ἐκδοτικὴ ἐπιτυχία τῆς «Περιγραφῆς τοῦ Σινᾶ», ἥς τὰ πλείστα καὶ τὰ κυριώτερα κεφάλαια εἶναι εἰλημμένα ἐκ τῆς «Ἐπιτομῆς» τοῦ Νεκταρίου, ὡς παρετήρησεν ἤδη ὁ Μ. Η. Λ. R a b i n o , ἐνθ' ἄνωτ. σ. 96, διεπιστώσαμεν δὲ καὶ ἡμεῖς ἐκ λεπτομεροῦς ἐξετάσεως. Ἡ «Περιγραφὴ» ἐτυπώθη τὸ πρῶτον τῷ 1710, ἀνετυπώθη δὲ τῷ 1727, 1768, 1773, 1778 καὶ 1817 (βλ. ἀναγραφὴν τῶν ἐκδόσεων τούτων ἐν συνεχείᾳ παρὰ L o u i s P e t i t , Bibliographie des acoulouthies grecques, Bruxelles 1926, σ. XXXIV - XXXVII). Περὶ τοῦ πρώτου συντάκτου καὶ τῶν μεταγενεστέρων διασκευῶν τῆς «Περιγραφῆς» θά διαλάβωμεν ἄλλαχοῦ.

καὶ τοῦ Κιγάλα τῶν μνημονευθεισῶν ἐν ἀρχῇ τῆς παρούσης μελέτης.

Ὡς δείγματα δὲ τῆς τοιαύτης ἐν πολλοῖς διαφαινομένης ἐπιστημονικωτέρας τάσεως τοῦ συγγραφέως ἀναφέρομεν τὰ ἑξῆς. Ὁ Νεκτάριος, πρῶτον, ποιεῖται σχεδὸν πάντοτε εὐσυνείδητον μνείαν τῶν πηγῶν, ὁπόθεν παραλαμβάνει. Δεύτερον, εἰς τὴν ἐπιλογὴν τούτων προβαίνει μετ' ἰδιαζούσης ἐκλεκτικότητος: παραλαμβάνει ἅπ' εὐθείας ἀπὸ τῶν πρώτων πηγῶν (Ἡροδότου, Παλ. Διαθήκης κλπ.) καὶ οὐχί, ὡς οἱ χρονογράφοι, ἐκ δευτέρας καὶ τρίτης χειρὸς, προκρίνει δὲ ὅχι σπανίως ἀνεκδότους πηγὰς ἐπιδιώκων οὕτω τὴν προσφορὰν τοῦ νέου, τὸν κύριον δηλαδὴ σκοπὸν τῆς ἐπιστημονικῆς ζητήσεως. Οὕτως ἐκδίδει ὅχι μόνον ἀνέκδοτα κείμενα ἐκ σπουδαίων χειρογράφων, δυνάμενος νὰ θεωρηθῇ ἐκ τῶν πρώτων νεοελλήνων ἐρευνητῶν κωδίκων, ἀλλὰ καὶ συλλέγει καὶ δημοσιεύει τὸ πρῶτον ἐπιγραφάς, καὶ τοῦτο, ὡς λέγει (σ. 163), «*διὰ θεραπείαν τῶν φιλοσόφων ἀνδρῶν, ὁποῦ ζητοῦσι τὴν ἱστορίαν ἐρευνητικώτερον*»: καὶ τὸ τελευταῖον τοῦτο ἐνέχει μεγαλυτέραν ἀκόμη σημασίαν, ἂν ληφθῇ ὑπ' ὄψιν, ὅτι ὁ Νεκτάριος προηγεῖται κατὰ τοῦτο καὶ αὐτοῦ τοῦ Μελετίου Ἀθηνῶν, ὅστις ἐξακρατηρίσθη ὡς ὁ ἐπισημότερος τῶν ἐπὶ Τουρκοκρατίας Ἑλλήνων συλλεκτῶν ἐπιγραφῶν¹⁵⁵. Ἀλλὰ καὶ ἡ μετάφρασις τοῦ ἱστορικοῦ ἔργου τοῦ Ραολο Γίνιοιο ἢ παρατιθεμένη ὑπὸ Νεκταρίου δεικνύει ὅτι οὗτος ὑπῆρξεν ἐκ τῶν πρώτων Ἑλλήνων, οἵτινες ἠθέλησαν νὰ καταστήσουν γνωστὰ εἰς τὸ ἑλληνικὸν ἀναγνωστικὸν κοινὸν τὰ νεώτερα ἱστορικά ἔργα τῆς Δύσεως. Χαρακτηριστικόν, τέλος, εἶναι ὅτι, ἀσχολούμενος μὲ τὴν ἐρμηνείαν δυσεξηγήτων φυσικῶν φαινομένων, οἷον π.χ. τὸ ἀπὸ τῆς ἀρχαιότητος περιθροῦλητον ζήτημα τῆς κατὰ τὸ θέρος ἀνυψώσεως τῶν ὑδάτων («ἀναβίσεως») τοῦ Νείλου (σ. 24-23)¹⁵⁶, γνωρίζει καὶ διδάσκει τὰς ὀρθότερας ἐπιστημονικὰς ἀντιλήψεις τῶν χρόνων του¹⁵⁷. Πάντα ταῦτα βε-

¹⁵⁵) Βλ. Σπ. Λάμπρου, Ὁ Μελέτιος Ἀθηνῶν ὡς ἀρχαιοδίφης καὶ στυλοζόπας, «Νέος Ἑλληνομνήμων» τόμ. 3 (1906) σ. 59 κ.ἑξ. Τὸν Νεκτάριον ὡς συλλέκτην καὶ ἐκδότην ἐπιγραφῶν ἀγνοεῖ ὁ Λάμπρος. Ἐν τούτοις: αἱ εἰς τὸ ὑπ' ἀριθ. 411 χαρτῶν τεύχος τοῦ ἐν Κων/λει ἀγιοταφικοῦ μετοχίου, γραφέν περὶ τὸ 1700 ὑπὸ Χρυσάνθου Ἱεροσολύμων, φέρονται ἔτεροι «*Ἐπιγραφαὶ παλαιαὶ ἐπὶ λίθων συλλεγεῖσαι ὑπὸ Νεκταρίου Ἱεροσολύμων*» ('Α. Παπαδοπούλου - Κεραμέως, Ἱεροσολυμιτικὴ Βιβλιοθήκη, τόμ. Δ', σ. 417).

¹⁵⁶) Πρὸβλ. τὸ ἄρθρον τοῦ Albert Rehm «Nilschwelle» ἐν Pauly-Wissowa R.E. τ. 33 (1936), σ. 571-590.

¹⁵⁷) Ὑπὸ V. Benesevic, Monumenta Sinaitica, fasc. I, σ. XXVII (ἀριθ. 309), ἀναφέρεται ἡ ἐργασία τοῦ De la Chambre, Discours sur les causes du débordement du Nil, Paris 1665, 49 (=Imbrosso ἐν Mem. della R. Accad. dei Lincei, III σ. 481-2), ὅστις φαίνεται ἔχον σχέσιν καὶ πρὸς τὸ Σινᾶ. Δὲν εἶναι ἀπίθανον ὅτι ἐγνώριζε ταύτην ὁ Νεκτάριος γράφων ἐν Σινᾶ ὀλίγον βραδύτερον περὶ τοῦ αὐτοῦ θέματος.

βαίως ἀνυψώνουν τὴν «Ἐπιτομὴν» ὑπεράνω τῶν ἀπλῶν χρονολογικῶν ἔργων καὶ δεικνύουν ὅτι τὸ ἔργον τοῦτο, ἰστάμενον εἰς τὸ μεταίχμιον μεταξύ χρονολογίας καὶ ἱστορικῆς συγγραφῆς, ἀποτελεῖ ἀξιοσημείωτον σταθμὸν προόδου ἐν τῇ ἀνελιξίᾳ τῆς νεοελληνικῆς ἱστοριογραφίας.

M. I. MANOUSAKAS

ΠΙΝΑΞ ΤΩΝ ΚΥΡΙΩΤΕΡΩΝ ΟΝΟΜΑΤΩΝ ΚΑΙ ΠΡΑΓΜΑΤΩΝ

[Οἱ ἀριθμοὶ δεικνύουν τὰς σελίδας· οἱ ἐν παρενθέσει τὰς ἐπισημειώσεις.]

Ἁγία Ἐλένη 300 (40)	Μακρίν Γεώργιος 302-4, 314-8, 325
Ἁγιαποστολίτης Παῖσιος 304-305, 309	Μαλαζὸς Μανουὴλ 292 (3), 330
Ἁγιος Σάββας 301 (45)	Μαργούνιος Μάξιμος 309 (86)
Ἀμμώνιος Κανωβίτης 300, 326	Μήλιας Σπυρίδων 297 (27, 28)
Ἀρμένιοι ἐν Σινᾷ 369	Μπουραζέρης Ντελής 294
Ἀρσελαΐτης Γεώργιος 309	Μωάμεθ ἀχινάμὸς ὑπὲρ Χριστιανῶν 312-313, 326
Γαλακτίων καὶ Ἐπιστήμη 309	
Γιονίο Ραολο 312, 319-323, 325	Νεῖλος ἔπαρχος 300-301, 326
Γραδενίγος Ἀμβρόσιος 296, 297	Νεκτάριος Ἱεροσολύμων· βίος καὶ ἔργα 291 (1)· συλλέκτης ἐπιγραφῶν 331.
Δοσίθεος Ἱεροσολύμων 292 (1), 293 (10), 307 (75)	Βλ. καί: Ἐπιτομὴ Ἱεροκοσμικῆς Ἱστορίας.
Δωρόθεος Μονεμβασίας 292 (3), 330	Νίκανδρος (ἀσκητής) 310 (87)
«Ἐπιτομὴ Ἱεροκοσμικῆς Ἱστορίας» Νεκταρίου· γλώσσα 329· διάδοσις 330· ἐκδόσεις 296-298· ἐκτύπωσις 295-296· ἐπιστημονικαὶ τάσεις 330-331· κρίσεις περὶ αὐτῆς 292 (9)· περιεχόμενα καὶ πηγαὶ 299 ἐξ., 325-326· ὄφρος 329· χαρακτήρ καὶ ἀξία 325 ἐξ.· χειρόγραφα 298· χρόνος συγγραφῆς 293-294	Παλαιολόγος Μιχαὴλ 307
Εὐτόχιος Ἀλεξανδρείας 302-4, 318, 326	Παλλαδάς Ἱερεμίας 305 (64)
Ἰγνάτιος Ρεθύμιος 310	Ρωσσέτης Ἀντώνιος 296 (22)
Ἰουστινιανὸς ἰδρύει μονὴν Σινᾷ 301-304· νεαρὰ αὐτοῦ (;) ὑπὲρ Σινᾷ 306-8, 326.	Σελήμ Α΄· πόλεμοι 319-325· ἀνανεοὶ προνόμια Σινᾷ 312 (95), 325
Ἰωακείμ Ἀλεξανδρείας 305 (63)	Σινᾷ μονή· αὐτονομία 306· ἐπιγραφαὶ 306 (65)· ἐπίσκοποι 298 (28), 310 (88, 89)· ἴδρυσις 301-4· ἱστορία 327 (140)· κίνδυνοι 303· παραδόσεις 330 (40), 310· περιγραφή 304-6, 326· «Περιγραφή» 298 (28). 330 (154)· προσοικνητάρια 304-5· προσταιευτικοὶ ὄρισμοὶ 312-13, 319 (114), 325. σκλάβοι 325.
Ἰωάννης (ἐπισκ. Σινᾷ) Ἀθηναῖος 308	Στάνος Ἰωάννης 292 (5)
Ἰωαννίκιος (οἰκ. πατρ.) Λίνδιος 294	Σχολάριος Γεννάδιος 310-11, 326
Ἰωάσαφ (ἐπισκ. Σινᾷ) 294, 310	Τζεροντάμπης 324, 326
Καγιάννης Μάρκος 295 (19)	Χορτάξης Μελέτιος 295
Καγγελάριος Ἀλέξανδρος 297	«Χρονολόγος ἀραβικὸς» 301-1, 314-318, 325
Κιγάλας Ματθαῖος 292 (4), 331	
Κύριλλος (ἐπίσκ. Σινᾷ) Κρής 298 (2δ)	